

واریق

مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی
آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه

بشینجی ایل صایی ۱۲۹۱۱ (آردیجیل صایی ۵۷ و ۵۸)
سال پنجم شماره ۱۲۹۱۱ (شماره مسلسل ۵۷ و ۵۸)

بهمن و اسفند ۱۳۶۲

(شماره امتیاز ۷۵۳۸)

این مجله بهیچ حزب و گروهی بستگی ندارد

VARLIQ

Monthly
PERSIAN AND TURKISH JOURNAL
5t Year No. 11, 12 (Serial No. 57, 58)
DEC, JAN 1984

Address: Veli-Asr Ave. Bidi Str. No. 17
Tehran, Iran

قیمت ۱۵۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

(فهرست)

- ۱- بیزودیلمیز : دوکتور حمید نطقی ۳
- ۲- آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش (۳۵) : آکادمی سیین دوکتور جواد هیئت ۱۶
- ۳- فردوسی شهنامه سیله نظامی اسکندرنامه سین ادبی علاقه لری حقینده (۲) : پرفسور غ. بیگدلی ۲۲
- ۴- حضرت محمد (ص) ین اوگودلری : ترجمه ائدن ج. هیئت. ۲۳
- ۵- آنا دیلیمیز و ملی وارلیقی میز اوغروندا خاطرهلر (۶) : م. ع. فرزانه ۳۴
- ۶- اغوزها (۲) : دکتور جواد هیئت ۴۶
- ۷- دیوان لغات ترک محمود کاشغری : دکتور جواد هیئت ۵۷
- ۸- گورمه سن یاخشسی : سونمز. ۶۴
- ۹- آتام : ر. محمد زاده، قارتالچی ۶۵
- ۱۰- باهار یایرامی منظومه سیندن بیرپارچا : ح. م. ساوالان ۶۶
- ۱۱- اینان آنا : حمید سید نقوی (حامد) ۶۸
- ۱۲- غرور شکن : حمید سید نقوی (حامد) ۶۸
- ۱۳- استغاثه : محمد رضا روحانی (زنجان) ۷۰
- ۱۴- یالان دونیا : استاد شهریار. ۷۱
- ۱۵- ای پاییز یاغیشسی : سونمز. ۷۲
- ۱۶- سسلی حرفلر باره سینده (۲) : منظوری خامنه ای. ۷۳
- ۱۷- فولکلور پارچالاری : علی کمالی. ۷۶
- ۱۸- نمایندگان آذربایجان و دوره اول مجلس شورای ملی : صمد سرداری نیا ۸۸
- ۱۹- تبریک نوروز. ۹۸

وارلیق

آهلیق نوز کجه و فارسجا فرهنگي نشره
مجله ماهانه فرهنگي فارسي و تورکي

بئشینجی ایل - بهمن و اسفند ۱۳۶۲

دوکتور حمید نطقی

=====

بیز و دیلیمیز

ایلمیزده کی نعمت لرین قدرینی بیلیمک له، اؤزگه لرین مالینا گؤز تیکمگین البته فرقی وار. بیرینجی سی هرکسین حق دیر، حالبوکی تجا وزو، هئج بیر انصافی آدام قبول ائله مز، تجا وزه قارش قویماق، ظالمه میدان وئرمه مک، حقیمیزدن قانون شرع و اخلاق دایره سینده دفاع ائتمک بیر وظیفه دیر. بونا گؤره حقینی قوروین، وارلیغینا، مالینا، میراثینا "صاحب چیخان" "انصاف وظیفه سینه عمل ائله مکده دیر. انصاف" دین، وجدان صاحب لری بئله بیر عملی تائید ائده رلر و مالینا - میراثینا صاحب چیخان آدامی قینایانلارین سهوده اولدوقلارینا اینانیرلار. بودورکی، حقین حقی یه وئریلدیگی بیر محیط ده، اؤز فرهنگي میراثینا صاحب چیخماقدان داها طبیعی بیر شئی تصور اولونماز. هله، علمین و فنین ترقی سی نتیجه سینده ارتباطات، گونون مسئله سی حالینا گلدیگی بوزاماندا، گئچمیشین بوزاره ده کی سهولرینی دوزه لتمک قطعی بیر ضرورت دیر.

دیلیمیزه صاحب چیخماق نه دئمک دیر؟ صاحب چیخماقین لغت ده کی معناسی: "قوروماق، علاقه دار اولوب محافظه ائتمک" دیر. دیلیمیزه صاحب چیخاندا اونو سئویب، اونا علاقه مند اولاجاغیق. اونون (گئچمیش حقیقی تاریخینی، انکشافینی، حدودونو و ماهیتی نی) اؤگرنه نه جه بیک، لغت ده کی تعریفه گؤره اونو محافظه ائده جه بیک و هرگون بیرآز داها کامل لشمه - سی اوچون چالیشاجاغیق. دیلیمیزه صاحب چیخماق وبو وظیفه نی لازمیجه انجام وئره بیلیمک اوچون بیر نتیجه مرحله دن گئچمه مه لازمدیر:

۱- بیلمه‌لی بیک کی، دیلیمیزه علاقه‌مند اولماق، هئچ بیر دیله و فرهنگه مخالف اولماق دگیل. بالعکس بیز اؤز دیلیمیزی سئومک یولوايله، مین ایل بویونجا انکشافیندا بویوک پاییمیز اولان نظامی لر، خاقانی لر، قطران لار، صائب لر و شهریارلار کیمی شاعرلر سایه‌سینده اونو داهیا پارلاق بیر حاللا گتیردیگیمیز فارسجانی داهیا صمیمی و داهاجوخ سئوّه‌جه بیک.

۲- "رسمی تاریخ لر"ین یالان روایتلری یئرینه حقیقتی اؤگره نه‌جه بیک.

۳- حقارت حسیندن اوزاق، اؤزوموزو کیچیک گؤرمه‌دن، ایران جامعه-سی نین تام بیرعضوی کیمی بو وطنه خدمت له شرف دویا جاغیق و اشاقلا-ریمیزا گولمه‌سینلر دئییه اولنلاری آنا دیلیمیزین دادلی لای لای لاریندان شیرین ناغیللاریندان و بیرکلمه ده آهنگ لی دیلیندن محروم قویما یا جاغیق چونکی، اگر بیز میراثیمیزا صاحب چیخماق، کیمسه بیزیم دیل، عادت و رسم لریمیزه گوله بیلمه‌یه جک.

دیلیمیزه صاحب چیخماق اوچون، علاقه علم و تدبیرگره کدیر. بو ایشی بیرآز برابر گؤزدن کئچیره ک. یاخشی بیر نمونه وئره بیلیمک اوچون ایکی منبعه مراجعت کفایت ائده ر: مرحوم دمیرچی زاده نین ۱۹۷۹ دا چاپ اولموش "آذربایجان ادبی دلی نین تاریخی" کتابی نین "بیرینجی حصه سی" و مرحوم ف. قدری تیمورتاشین یئنه ۱۹۷۹ دا چاپ اولموش "یعنی کلمه لر سؤزلوگو". بیرینجی منبعدن تاریخی قسم دا و ایکینجی دن ایسه دیلیمیزی محافظت و انکشاف با سیندا استفاده ائده‌جه بیک.

دیلیمیزین ماهیتی و تاریخی حقینده، یوخاریدا آدی کئچن منبعلر-دن - ایندی لیک و مقدمه عنوانیندا بیرنئجه سؤز تقل ائتمک له دیلیمیزه صاحب چیخما غین نه کیمی مسئله لرله قارشلاشما غی ایجاب ائتدیره‌جه گینی گؤسته رمیش اولوروق :

واحد عموم- خلق آذربایجان دلی، مختلف طایفا دیللریندن بیرنئجه سی نین، خصوصاً اوغوز قبا ق طایفا دیللری نین اساسیندا تقریباً میلادی ۷- نجی الی ۱۵- جی عصرلر آراسیندا شکل آلمیش بیر دیل دیرکی، اؤز واحدلر سیسته می نه گؤره تورک دیللری عا ئله سیننه منسوب دور. محض بونا گؤره ده ایلک دئورلردن باشلایا راق بودیل خصوصاً خزر دنیزی نین غرب جنوب دایره سینده و قارا دنیزین شرق، جنوب دایره سینده ایشله نیلن دیگر	* دیلیمیزین تشکلی حقیقته
---	--

دیللر آراسیندا گئیشیش یا بیلیمیش تورک دیللریندن اولدوغو کیمی "تورک دیلی ویا "تورکی" آدی ایله تانینمیشدیر. بونا گؤره ده "آذربایجان دیلی" افاده سی تکجه بیر قبیله دیلی معنا سیندا دگیل، آذربایجاندا یا شاه میش مختلف قبیله ویا طایفالاری، یعنی قدیم آذربایجانلیلارین مختلف دیللری معنا سیندا دا دگیل، محض میلادی ۷-۱۵ عصرلر آراسیندا تام حالدا فورمالاشمیش بیر خلقین، یعنی آذربایجان خلقی نین واحد عمومی انسیت (ارتباط) واسطه سی اولان عموم خلق دیلی معنا سیندا باشا دوشولن بیر آنلایشین، افاده سی دیروخصوصی له شمیش آدی دیر... بیزیم تدقیقات هدفیمیز مشخص معنا دا آنلاشیلان، "واحد عموم خلق آذربایجان دیلی" دیر، مشخص موضوع و موزایسه تورک دیللری عائله سینده واحد عموم خلق دیلی حالیندا شکل آلماسی (فورمالاشماسی) دؤوروندن بوگونه قده ر اغوز فونه تیک سیسته می نین، لغت ترکیبی نین و غراماتیک (دستوری) قورولوشونون اساسینی ساخلامیش اولان عموم خلق آذربایجان دیلی نین یوکسک فورماسی ساییلان آذربایجان ادبی دیلی نین تاریخیدیر. (دمیرچی زاده-آدی کئچن اثر صحیفه ۱۵ و ۱۶)

✧ دیلر آراسیندا بیئری ✧

عمومی دیلچی لیک ادبیاتیندا وخصوصا تورکولوژی ادبیاتدا اورال-آلتای، تورک، توران، آلتای دیللری ایله تانینان دیللر عائله سی نین غرب قروپونا، جنوب-غرب قروپونا، اوغوز-قباقل ویا اوغوز آدلانان قروپونا داخل ائدیلسن آذربایجان دیلی نه اینکی بوقروپا داخل صیرا سیندا حتی بو عائله یه داخل دیللر ایچه ریسینده هم عموم خلق دیلی کیمی، هم ده بو اساسدا ادبی دیل کیمی داها اول فورمالاشمیش و تخمینا مین ایله یاخین انکشاف یولو کئچیرمیش، زنگین، سلیس بیر ادبی دیلین وارشی دیر. محض بونا گؤره دیرکی، بو اوزون و مرکب انکشاف یولونو تدقیق ائتمک ضروری اولدوغو قده ر ده چتین دیر. (عینی اثر، صحیفه ۹۲)

✧ منبع لر ✧

... آذربایجان دیلی نین تاریخی نی آیدینلاشدیرماق اوچون استفاده ائدیلسن یازیلی آبیده لر صیرا سیندا، هر شئیدن اول، قدیم تورک دیللی یازی لی آبیده لری، داها دوغروسو، قدیم کتابه لری ان مهم وبلا واسطه علاقه دار منبع لر صیرا سیندا قید ائتمک لازم گلیر. بیله منبع لر، ایلک منبع لر آدلا نیب وبونلاردا ن بوتون تورک دیللری نین، اوجمله دن آذربایجان دیلی نین ده

تاریخی نی اؤگره نمک اوچون استفاده ائدیلیلر. بونونلا بئله آذربایجان دیلی تاریخی نین ایلک منبعلری دئدیگده عینی زماندا صرف آذربایجان دیلینده یازیلیمیش و آذربایجان دیلی نین عموم خلق دیلی حالیندا فورما - لاشماسی نین ایلک دؤورونو عکس ائتدیرن یازیلی آبیده لری ده داخل ائتمک لازمدیر. لکن دقیق اولسون دئییه، ایلک منبعلری عمومی و خصوصی آدلاری ایله فرق لهندیرمک واجبدیر، یعنی اکثرا تورک دیللری عائله - سیننه منسوب دیللرین و اداخلق دیلی حالیندا فورمالاشماسیندان اول کی دؤورده قبیلله ویا طایفا دیللری اساسینا یازیلیمیش کتابه لری وسایر - نی عمومی ایلک منبعلر، بو ویا دیگر دیلین خلق دیلی حالیندا فورمالاش ماسی دؤورونده یازیلان و عموم خلق دیلی نین ایلک فورمالاشما مرحله سینن عکس ائتدیرن کتابه وسایره نی ایسه خصوصی ایلک منبعلر آدلاندیرماق لازمدیر.

... آذربایجان دیلی نین تاریخی نی اؤگره نرکن استفاده اولونان اساس یازیلی آبیده لرین - منبعلرین باشلیجا لاری آشاغیدا کی لاردان - عبارتدیر:

* ورخون و یئنی سهای کتابه لری .

* اویغور یازیلاری .

(- اویغور الفبا سیندا آبیده لرین بیر قسیمی میلادی ۵ - ۶ عصرلرین دیل خصوصیتلرینی عکس ائتدیریر. مثلا ماننی خهی دعا لاری بئله آبیده لردندیر. دیگر قسیمی، داها چوخ صونرا کی دؤولری، تخمینا ۹ - ۱۳ عصرلرین دیل خصوصیت لرینی عکس ائتدیریر. بورایا بودیزم، خریستیانلیق دینلری ایله علاقه دار بیر صیرا دینی مضمونلوا اثرلر، حقوقی وثیقه لر، ائله جه ده معین درجه ده دیدا - قتییک و بدیعی اثرلر داخلدیر...)

* عرب الفباسی ایله یازیلیمیش منبعلر .

(... هم اویغور هم عرب الفباسی ایله یازیلیمیش اولان "قودا دغوبیلیک"، "هیته الحقایق" کیمی اثرلرله بیرلیکده محمود کاشغری نین "کتاب دیوان لغات الترک" اثرینی، "کتاب دده قورقود" داستانلارینی، ۱۴ - عصرده یازیلد - یغی گمان ائدیلمن "ابن مهنا" لغتین ویا خود ۱۵ - عصرده یازیلدیغی گمان ائدیلمن "کوده قس کومالی قوس" آدلی اثری خصوصی ایله قید ائتمک لازمدیر) (عینی اثر، صحیفه ۳۱، ۳۲، ۳۴)

* فولکلور

(...منبعلر صیراسیندا فولکلورودا آیریجا قیدائتمک لازمیدیر. ناغیللارا داستانلارا، ضرب المثل، تاپماجا و آتالار سؤزلرینده ده بعضا دیلین چوخ قدیم ایزلری، بوگون اوجون اولموش حساب اولونان سؤزلر، غراما تیک فور-مالار ساخلانیلمیش اولور.) (عینی اثر، صحیفه ۴۶)

* دیلیمیزین قدیم کؤک لری حقیقیندا

آذربایجان دیلی تورک دیللری عائله سی نین غرب قروپونا منسوب دور تورک دیللری عائله سی نین غرب قروپونا منسوب دیللرین اوجمله دن آذر-بایجان دیلی نین اساس منبعلری ایسه میلاددان اول و میلاددان صونرا بیرینجی مین ایل دؤورونده خزر دنیزی نین شرقینده، شمالیندا، غربینده جنوبوندا عموما قافقازدا مسکن سالمیش ساخ - سکیف، قاس - قاسپی، قاسیت - خزر، سابیرو - سووار، هون - گون، تورک - توره ک، غوز - اوغوز، قیپچاق - قیفچاخ آدلاری ایله تانیان قبیله و طایفه لارین دیللری اولموش دور...

...آذربایجان تاریخی ساحه سینده صون زمانلار آذربایلمیش تدقیقات نتیجه سینده آیدین اولموش دورکی، میلاددان اول آذربایجان اراضی سینده میدی یا قبیله لری - بوس، پارتاک، ستروخات، آری زانت، بودی، ماغ و آذربایجانین شمال حصه سینده آلبان یا خود آغ وان اراضی سینده ۲۶ مختلف دیللی قبیله لرله بیرلیکده قاس، قاسیت، خزر، ساک، ساکیف آدلی قبیله لر یا شامیشلار، میلاددان صونراکی دؤوه نین اوللریندن ایسه بوارا - ضی ده هون، سابیرو - سووار، اوغوز، قیپچاق آدلی قبیله لر مسکن سالسیب یا شامیشلار کی، بونلارین هامیسی آرتیق علم عالمینده دقیق له شدیریلدیگی کیمی تورک دیللی قبیله لر اولموشلار.

(میلادی تاریخین اوللریندن باشلایا راق آذربایجاندا هانسی تورک دیللی قبیله و طایفه لارین یا شامیشلارینی تصدیق ائده ن ایلک منبعلر جقنده داها دقیق معلومات آماق اوجون ضیاء بنیادوفون "آذربایجان ۳ - ۷۱۱ عصرلرده آدلی کتابین ۴۰، ۴۱، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۱۸۰، ۱۸۱ - جی صحیفه لرینی نظردن کئچیرمک مصلحتیدیر.)

آذربایجان خلقی محض بوائتینیک ترکیب اساسیندا فورمالاشمیشدیر. بئله بیرجه تی قیدائتمک لازمیدیرکی، بو قبیله و طایفه لارین قاینایب - قاریشماسی، واحدخلق حالیندا فورمالاشماسی مختلف تاریخی شرایط و حادثه لرله علاقه دارا ولان اوج مرحله ایله عضوی صورته ده باغلانیر:

۱- کچیگ میدی یا اساسیندا آتروپاتهن - آذربایجان دولتی نین یارانماسی و بورا داکی قبیلهلرین قاینا ییب - قاریشماسی نین گوجلنه - نمه سی، ائله جه ده مستقل آلبان دولتی نین یارانماسی بواراضی ده کی قبیلهلرین قاینا ییب قاریشماسی نین گوجلنه نمه سی و چوخ مختلف دیللی طایفهلار مرحله سی .

۲- آتروپاتهن و آلبانی اراضی سی نین، یعنی آذربایجان جنوب و شمال حصهلری نین بیردولت داخلینده اولماسی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی مدنی جهتن بواراضی ده کی قبیلهلرین، طایفهلارین آراسیندا علاقه لرین آرتماسی و یاخین، قوهوم دیللی لیک مرحله سی .

۳- خارجی لره قارشى مبارزه ده متفق لیگین گوجلن مه سی، تورک دیل - لی قبیلله و طایفهلارین قاینا ییب - قاریشما دا اوستون لش مه سی و واحد آذربایجان خلقی نین، عموم خلق آذربایجان دیلی نین (تورکجه نین) فور - مالاشماسی مرحله سی .

قید ائتمک لازمدیرکی، بومرحله لرین هامی سیندا باشقا دیللرده دانیشان قبیلله و طایفهلار تورک دیللی قبیلله و طایفهلارلا قاینا ییب - قاریشمیشلار، بئله لیک لده ده تورک دیلینه منسوب بیرصیرا دیل واحدلری، خصوصاً سؤزلر همین دیللرین لغت ترکیبینده گئتدیگجه چوخال میشدیر، صونونجو - اوچونجو مرحله ده هله ده قافقازا و ایرانا اوغوز، قیپچاق طایفهلاری نین کوتله وی صورتده گلمهلری و بواراضی ده عصرلربویو یا شایان تورک دیللی طایفهلارلا قاینا ییب - قاریشمالاری تورک دیللرینه منسوب واحد عموم خلق دیل - سی حالیندا آذربایجان دیلی نین هله ۵ - ۶ عصرلردن فورمالاشماسی پروسه - سی نی، دئتمک اولارکی داها داسرعت لندیردی و تما ملامیش اولدو .

... دئتمک، شمالی آذربایجانا (آرانا) خصوصاً قیپچاق آدلی تورک طایفهلاری کؤچوب یئرلی لره قاریشدیقلاری کیمی، بوندان داها اول جنوبدان بیرصیرا تورک، خصوصاً تورکمن اوغوز (تورکمن آدی ایندی کی "تورکمن" خلقی نین آدی معنا سیندا یوخ، خصوصاً اوغوزلارا وئریلمیش ایکینجی بیر آد کیمی ایشله دیلمیشدیر) طایفهلاری جنوبی آذربایجانا (آتورباتقانا) مختلف تاریخی حادثه لرله و یا معیشت احتیاجی ایله علاقه دارا ولاراق کؤچوب گلمیش لر و یئرلی لرله قاینا ییب - قاریشمیشلار .

بئله آخینلار، قاینا ییب - قاریشمالار دوام ائتمکده ایکن، ۱۱ - جی عصرین اوللریندن تورکمن نسلیندن حساب ائدیلم "اوغوز" طایفمالاری

آتورپا تقانلی لار آراسیندا عمومی انسیت (ارتباط) واسطه سی کیمی ایشله نیلن واحد آذربایجان دیلی نین کؤک لرینی تشکیل ائده ن بیردیل اولاراق تورک دیللری چیغیرینا دوشموش عموم خلق دیلی تام حالدا فورما لاشمیشدیر (شکل آلمیشدیر) . (عینی اثر صحیفه ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۲، ۵۳)

✧ پارلاتماق و اوجالتماق ✧

دیله صاحب چیخماق اونون گئچرک تاریخینی بیلیمک ، ماهیت — نینی آنلاماق ، افاده قدرتی نه واقف اولماق لایه لار ، دیلیمیزی منیم سه مک و سئومک له دوام ائده ر و نهایت اونو قوروماق و اونو اولنا مسلط اولان عوارضدن محافظت ائتمک ، اوت — علفدن تمیزله مک ، غرامه ر و نحو قایدا — لارینا دقت ائله مک گؤزه ل و فایده لی و عالی اثرلر یاراتماق لایه لار .

دیلیمیز ماهیت و طبیعتی اعتباری ایله دونیا نین ان قدرتلی وان رنگین دیل لریندن بیر سی اولما غا نامزد دیر ، هابئله هر ساحه ده انکشاف اوچون بؤیوک امک انلار صاحب دیر . مثلا یثنی علم وفن قوللاریندا و بوگونکو یاشاییش ایجابی تازه اصطلاحلار یاراتماق ایشینده تورکجه نین حدود سوز پوتانسیه لی دیلیمیزین پارلاق گله جه گی حقیقیندا چوخ بؤیوک اومید لیر بسله مه گین منطقی اولدوغونا قطعی بیر اشارت دیر .

بیلدیگیمیز کیمی احتیاجیمیز اولان کلمه نی اولایا شایان ودانیشی — لان دیلین موجود خزینه سیندن ، ثانیاً ادبی و علمی آبیده لریمیزی آختا راراق ادبی علمی میراثیمیزدان و ثالثاً دیلین اشتقاق قابلیتیندن استفاده ائده رک کؤک لره (ریشه لره) مختلف لواحق (پسوندلر) آرتیرماقلا الهه ائتمک ممکن دور .

تورکجه نین مختلف شکل لرله دانیشیلان هر یئرده بومسئله آز — چوخ مطرح دیر ، طبقی فارسجادا ، عربجه ده و فرانسزجادا و سایر ده اولدوغو کیمی ، سلیقه لر و گؤروشلر فرق لی اولدوغو سببدن معین مفهوم اوچون ، هر کسین سئویب — منیم سه یه بیله جه گی کلمه نی تا پماق هر زمان ممکن اولمور ، بو اوزدن بیر چوخ مناقشه لر چیخیر . فارسجادا دا متداول اولدوغو کیمی ، بعضی اسکی ادبی ، علمی متن لر یولوموزا ایشیق توتماقدا دیر ، یاشایان دیلده آختار دیغیمیزی تا پماق ، بوکتا بلارا باش وورما میز گره کیمر . مثلا " کتاب دده قورقود " بوباخیمدان بها بیچیلیمز بیر خزینه دیر . بیرنئحه کلمه نی نمونه اولاراق قید ائدیریک :

جیلاسون ، آلپ ، اغورهن : قهرمان ، ارنلر باشچیسى .
 اوچماق = بهشت . / ارچیل = نادینج . / آی تماق = سؤیله مک .
 اسن (اسهن) = سلامت . / ایناق = وزیر ، ندیم . / تانوق = شاهد .
 یوم = فال ، خئیرخبر ، استخاره . / ساسی = عفونتلى .
 " کتاب دده قورقود " دا کئچن بوقبیل کلمه لر ن بعضی لری بیرپارا
 آتالار سؤزلرینده ، ناغیللاردا ، بایاتى و قوشمالاردا ویا آیری - آیری
 شیوه لرده ، عینى شکلده و عینى معنا دا قالماقدادیر :
 آری = تمیز ، صاف . (آی دان آری ، سودان دورو) .
 (آغ قیزیم آری قیزیم) داغلارین قارى قیزیم
 یئک = یاخشى
 (اؤلوم بوندان یئک راخدییر) ، (بیزدن یئک لر : اجنه) .
 یازی = چول ، صحرا :
 (اشوده گؤل ، یازی دا گؤل) کلمه سن ، یازی دگیل .
 سؤ = سؤز :
 (عاشیق سؤ دئییب آغلار) سنبل سؤ دئییب آغلار ،
 (" سوزون - سؤیون " افادوسى ده واردیر) .
 آغیر = عزیز :
 (گئج گلن قوناق آغیر اولار) ، (آغیر - عزیز اوتورماق) .
 (بوردان گلیر آغیرلاماق : عزیزله مک و آغری داغ : عزیزداغ ، اولوداغ)
 وارماق = گئتمک ، یئتیشمک .
 (وار - گئت : قوی گئت) ، (وار - گل ائله مک) .
 اوزان = عاشیق
 (قیزیم - قیزیم قیز آنا ، * قیزیم وئرره م اوزانا
 اوزان آغجا قازانا * قیزیم گئییه بزه نه
 - آغجا : پول ، دا دقته لایقدیر) .
 یاراق = " کتاب دده قورقود " دا عموما هر جور " گرهک - آلت " معنا
 سینا ایشله دیگی حالدا معاصر آذربایجان دیلینده بومعنا دارالیش و
 " سلاح " معناسى افاده ائدهن بیرسؤز کیمی ایشله نیر .
 یازیق = گناه یا دا گناهکار (بوگونکو دیلیمیزده " عاجز " و
 " بیچاره " معنا سیندا ایشله نیر) .
 قات = یان و حضور ، " اونون قاتیندا ، اونولا بیرگه ، اونون حضوروندا

يانيندا"، ايندى، بيلديگيميز كيمي "بوكوم" و بعضا "دفعه" معناسينا گلير.

آل = حيله (آلداتماق دا بوكوكدن دير) .

دان = سوز . (دانيشماق، دانماق، دانلاماق كلمه لرى نين كوكو) .

اوج = سبب (سنيين اوجوندان ... : سنيين اوزوندن) .

موشتو = خوش خبر، مزده (موشتولوق) .

توتساق = دوستاق .

گوز = پايز (گوزه م : پايزدا قيرخيلميش يون) . (دميرچى لـ

زاده آدى ككچن اثر صحيفه ۱۲۴)

مختلف تورك ديلى يئرلرده، صون زمانلاردا توره ديلميش كلمه لره گلينجه، فارسجا دا دا مشاهده ائتديگيميز كيمي بعضا افراطا قاچيلما- سينا رغما، ذوق وعقل سليمين قبول ائله ديگى تازە سوزلر ده آزدگيل. بوبابدا مرحوم پروفه سور فاروق قدرى تيمورتاش بير قيمتلى اثر يازيب دير. تيمورتاش كتابين آخرينده اوزون بير فهرست حاليندا قبول ائديلن وتحسينه ده گر كلمه لرى، "غلط مشهور" حاليني آلميش واونون فكرينه گوره غلط سايلان قبول اولمايان كلمه لردن آييريدير. بير بئله بير سچيلميش فهرسته منجر اولان مناقشه گيرمه دن او كتابدا قبول ائديلن سوزلردن بيرننجه سيني معنا لاريله آشاغيدا قيد ائديرىك :

آچيقلاماق : ايضاح ائتمك، توضيح وئرمك / آخيم : جريان / آد - چكمك : قرعه / آرى : صاف، تميز / آغيت : مرثيه / آلان : ميدان، ساحه / آليشقانلىق : عادت / آندلاشما : معااهده / آنلاشما : موافقت، توافق / آنلام : معنى / آنماق : ذكر ائتمك .

ارك : ارژى، نيرو / اسهن : صاغ، سلامت / اك : لاحقە، علاوه، ذيل / اگيليم : تمايل / امهك : سعى / انگل : مانع / اوتوروم : اجلاس / اوده مه : پرداخت، تاديه / اورتاق : شريك / اورتالاما : متوسط / اورنهك : نمونه، موده ل / اوز : عصاره، اصل، ذات . / اوزگه : غير / اوس : عقل، تربيت / اوگره تيم : تدريس / اولاغان : طبعى / اولچك : مقياس / اولمه : باقى، ابدى / اولوملو : فانى / اولوشماق : تگون ائتمك، تشكل ائتمك، عبارت اولماق / اومارسيز : چاره سيز / اون : شهرت، سس / اونجه ليك : تقدم، رجحان / اونله مك : جلوگيرى / اون سوز : مقدمه / اون سور : صامت / اونلو : مصوت، شانلى /

اويوشمازلىق : اختلاف / ايزلەمەك : تعقيب ائتمەك / ايلگى : علاقه /
 ايلگى لى : مربوط / ائلچى : سفير / ائوجىل : اهلى / اى يە (يى يە)
 : صاحب / باسما (باسما) : مطبوع ، چاپ / باسین (باسین) : مطبوعات /
 باتى : مغرب ، غرب / بوزداغى : كوه يىخ / بوزدولابى (بوز ديلاپى) :
 يىخال (صون زمانلاردا بونون يئىرينە "سرين لەدى چى و فریزىرە دە -
 " دوندوروجو دئىيرلر) / بۆلگە : منطقه / بۆلوم : شعبە ، قسمت /
 بىتگى : نبات / بىرلەشك : متحد ، مركب / بىرىم : مقياس واحد /
 بىلدىرى : اعلاميه / بىلگى : اطلاع ، انفورماسيون /

توپلانتي (توپلانتي) : جمع ، اجلاس / توتار : مقدار ، مبلغ /
 تۆرە : عرف ، عادت / تۆرەتمە (تۆرەتمە) : اشتقاق .
 چاغ : دور ، وقت ، زمان / چاغداش : معاصر / چاغلایان : آيشار ،
 شلاله / چالیشما : مساعى / چشيدلى : متنوع / چكىلمە : استعفا /
 چوروك : باطل (ادعا) / چەویرى : ترجمه / چىخار : فايدا .
 خبرلشمە : مخابره .

داغيتما : توزيع / دال : شعبه ، شاخه / داورانیش : حرکت طرزی /
 درگى : مجله / درنەك : انجمن / دگىرمى : دایره / دگیشكن : متحول /
 دنەمە : تجربه / دنیزآلتى : زیردریائی / دۆزەن : نظام ، ترتیب ، حيله
 دوشونور : متفكر / دۆشەلى : مبله ، مفروش / دوغرو : مستقيم /
 دوغرولتو : جهت ، استقامت / دوغو : شرق / دوغوم : تولد / دويغو : حس /
 دويورماق : ابلاغ ، اعلان ائتمەك / دىرلىك : رفاه / دیرهنج : مقاومت /
 دىلەك : آرزو ، ايستەك / دئىيم : تعبير .

سامان يولو : كهكشان / سان : شهرت / ساواش : حرب / ساواشىم :
 مبارزه / سايعى (سايغى) : احترام / سايين (سايين) : محتـرم /
 سرگى : نمايشگاه ، جامكان / سزگى : حدس / سوچ : گناه ، خطا / سورغو ،
 (سورغو) : استنطاق / سۆرو (صورو) : سؤال / سۆز گليشى : مثـلا /
 سۆزلە : شفاها / سۆزلو : شفاهى / سۆزلوک : لغت / سونماق : عرض و
 تقديم ائتمەك / سۆى (صوى) : عرق ، نژاد / سىچگىن : ممتـساز /
 سىچىم : انتخاب / سىناما (سىناما) : تجربه ، امتحان / سىنىر (سىنىر)
 حدود ، مرز .

طاشيت (داشيت) حمل و نقل واسطەسى / طانيق (تانيق) : شاهد .
 قارالاما : مسوده / قارقاشا : آنا رشي / قارما : مختـلط /

قارماشیق : پیچیده، کوْمپلِسه قس / قا ورام : مفهوم / قوچاق : قهرمان ،
ایگیت / قوچاقلاما : حماسه، داستان / قورولوش : تاسیس / قوزه ی :
(دوغروسو "قوزای" اولمالی) : شمال / قوشوق : منظومه ، قوشما /
قول : شعبه / قونوق (قوناق) : مهمان / قیلاووز : رهنما .
کسین : قطعی / کسیم : قسمت ، بخش / کیشی : شخص .
گزیگین : سیاح / گزه گن : سیاره / گلیر : عایدی ، درآمد /
گلیشمک : انکشاف ائتمک / گورگو : تجربه ، آداب معاشرت / گولمه جه :
مزاج / گونه ی : جنوب / گهرهک : اقتضا ، لزوم / گرهک سیز : لزومسوز .
گئدهر : خرج ، مصرف / گئرچک : واقعی / گیریش : مدخل ، دخول /
گهله نک : سنت ، عنعنه .

نسنه : شئی ، ماده

وازگئچمک : صرف نظر ائتمک / وئره جکلی : مدیون / وئریم : راندمان .
یارادیق : مخلوق / یارادیلیش : خلقت ، مزاج / یارار : فایدا /
یاریش : مسابقه / یازار : محرر / یاغی : دشمن / یاقلاشیق (یاخلا -
شیق) : تقریبا / یاقیت (یاخیت) : یاخا جاق ، سوخت / یالانلاما :
تکذیب / یالین : چلیپاق ، ساده / یانسی : اگری ، عکس ، انعکاس /
یانغی : التهاب / یانقی (یانقو) : عکس صدا / یاییم : نشرایشی /
یایین : انتشارات ، نشریات / یوروم : تفسیر / یوزییل (یوزایل) :
عصر ، قرن / یوللوق : خرج راه / یون : جهت ، طرف / یووار : کره ای /
یئتهر : کافی / ییغناق : جمع / یئگین (یئیین) : سرعتلی ،
شدتلی / یینه له مه : تکرار /

بو فهرسته دقت ائده رسک ، بعضی کلمه لرین مختلف تورک لهجه لریندن ،
بعضی لرین ایسه قدیم کتابلاردان آلیندیغی و بیر قسمی نین ده غرامه ر -
قایدالارینا گوره توره دیله رک وجوده گتیریلدیگینی گوره جه ییک .
بیزده بونلارا بنزه یین مه تودلارلا ، آذری تورکجه نین تلفظ شکللی و
طبیعتینه موافق اولان اصطلاحلاری تثبیت ائتمکده چتین لیک چکمه یه جه ییک .
یوخاریدا کی فهرسته گوز گزدیره نده بیرنکته داها دقتی چکیر :
اونلارا غریب و یئننی گلن بیر قسم کلمه لر ، بیز آذربایجانلیلارا و چون
هئچ ده ائله دگیل ، هرگون ایشله تدیگیمیز و هرکسین بیلدیگی سوزلردن دیر

؛ "ارک" ، "انگل" ، "اوز" ، "اوزگه" دن توتونوز تا "یئگیسن"
(سریع) و "ییه" (صاحب) یه قدهر .

دیلمیزه صاحب چیمانیین صون و افتخارلی مرحله سی ، اونو صحیح
مه تودلا اوگره نمک و اوگره تمک ، بو دیلده علمی ، فلسفی ، دینی ،
اخلاقی ، ادبی و ... گوزهل و اولمز اثرلر یاراتماق دیر . بودا عزیز
آتا ، آنالار ، محترم معلم لر ، حرمتلی روحانی لر ، قدرتلی یازیچی وشاعر -
لرین دقت وعلاقه ایله مشغول اولاجاقلاری خصوصلاردیر .

(صون)

تجدید آبونمان وارلیق

ارخوانندگان مجلهء "وارلیق" تقاضای شود وجه
آبونمان سال جدید را هرچه زودتر به آدرس بانکی مجله
وارلیق (بانک ملی شعبهء داریوش خیابان بها رحساب
شماره ۲۱۶۳) واریز و رسید آنرا به دفتر مجله ارسال فرمایند
تا در سال جدید تاخیری در ارسال مجله پدید نیاید .
"وارلیق"

آذربایجان ادبیات تاریخچه پیر باخیش

(۳۵)

یازان : آکادمی سین دکتروا دهیئت

محمدعلی صفوت محمدعلی صفوت ۱۲۵۷ شمسی ده تبریزده آنسادیان اولموش، ایلک تحصیلینی قدیم مکتب لرده ویوکسک تحصیلینی روحسانی مدرسه سینده آلمیشدیر.

محمدعلی صفوت ۴۰ ایلدن آرتیق معارف ایشلرینده چالیشمیش و آذربایجانین گورکملی معارف خادم لریندن اولموشدور. وانجمن معارفین بانی لریندن اولموش وعینی زماندا ادبیات ساحه سینده بؤیوک فعالیت گؤسته رمیشدیر. مرحوم صفوت شیخ محمدخیا بانی نین یاخین یولداشلاریندان اولموش ومدت لر آزاد یخواهلیق جبهه سینده مبارزه ائتمیش. دیر. محمدعلی صفوت تورکجه وفارسجا شعرلریا زماقلا برابر بیرچوخ علمی و ادبی اثرلرین مؤلفی اولموش، بونلاردان "میزان الانسان"، "منابع الحكم"، "دانش و پرورش"، "دسته گل"، "هزاریک شاعر"، "داستان دوستان"، "دیوان صفوت و خریطه الفصوص" وبیرده "اسرارالحکماء" نین ترجمه سی اولان "گوهر دانش" و بوکتابا شرح اولاراق یازیلیمیش "آینه عبرت" اثر لرینی صایا بیلهریک.

بورادا نمونه اوچون ایکی غزلینی درج ائدیریک :

یا منی گوشه ی چشمینله گؤزوم یاد ائیله

یا اسیرم، منی بوقیددن آزاد ائیله

هنریم مهر و وفادیر امه گیم جور و جفا

ائیله انصاف بو سودایه منی شاد ائیله

باور ائیله کی، کؤنول خانه سی دیرکعبه حق

ائتمه تخریب چالیش کعبه نی آباد ائیله

نه ثمر ناز ائده سن اهل نیازه گؤزه لیم

ممکن اولدوقحانیا زاهلینه امداد ائیله

توتالیم وئردی طبیعت سن اوچون قدرت جاه

اؤزونو خلقیمیزه کیم دئدی جلاد ائیله

توده نین ناله و اشگی سنه گرزحمت اولور

چاره یالینیز بودی لاغیراونا داد ائیله

هرنه اکسن بو یقین دیر بیچه جکسن ده اونو
ایندی کونلون نه ده ایسته رسه پرزاد ائيله

اؤدیم نه چاره الاهی کی یار، یاریم اولا
رقیبه تا سبب عز و افتخاریم اولا
فراق یار خزان ائيله ییب بهاری منه
مگر او گول اوزو گورمک منیم بهاریم اولا
نولور کی، بادهء وصليله مست اولام بیر دم
الیمده تار سر زلف یار تاریم اولا
دؤدیم اوره کده کی گیزلین سؤزومو دلداره
اومیدوار او بیانییم صلاح کاریم اولا
نولور نگاریم ائده ناز، من نیاز ولی
آیاغینا اوزومو قوماق اختیاریم اولا
نولور کی، جانیمی جانانه ائيله یم تقدیم
کی ثبت صفحه ی تاریخه یادگاریم اولا
بو شرح حالیمی اشگیمله یازمیشام "مفوت"
کی قبریم اوسته منیم لوحه ی مزاریم اولا

رضا نظامی - رضا نظامی مرحوم محمود نظامی نین اوغلودور ۱۳۲۶
ه.ق = ۱۲۸۶ شمسی ده ابهرده آنادان اولموشدور. نظامی اورتا تحصیلی
قورتارانندان صونرا کسبه (عطارلیقا) و صونرا دواچیلیغا باشلامیش،
صونرا پست و تلگراف وزارتخاناسینا داخل اولموش و ۱۳۴۳ ده امکالی یه
(تقاعد) آیریلیمیش و تهران دا ساکن اولموشدور. رضا نظامی ایکی دیلده
(فارسی و تورکجه) شعر یازمیش بورا دا نمونه اوچون تورکی و فارسی
شعرلریندن بیر قطعه درج ائدیریک :

یا لاندان مسلمان

بئله بیللن آدین قویدون مسلمان * مسلمان بیر سن ولدون بیرده سلمان
بهشتین یا خشی قصری مسکنین دیر * او یئرده هر نه حوری و آرسنین دیر
واریندی چون بیر آ ز چوخ توک چنه نده * داخی یوخدور کیچیک بیر عیب سن ده
نه ساعت مسجده گئدسن نمازه * گلیر گؤیدن ملک لر پیشوازه !

بیزی آلداتما یو خودور : غفلت دین * یا ما شذیر فطرتین، پیس دیر نژادین
ایشین عالمده تزویر و ریادیر * وجودوندا صداقت کیمیا دیر
ضعیفی سیندیریب سالسان کمنده * اولوبسان ای دغل شیطانہ بنده
نه قولون دوز، نه فعلین دوزنه گوزدور * کیشی لرتک دانیشمان بیر بوتون سوز
نه بیللن قوم وقار داش آجدی یا توخ * تر حمدن وجودوندا نشان یوخ
گرهک اولسون مسلماندا علامت * وجودو مغتنم، نفسی سلامت
اطاعت ائیله سین حقه اوره کدن * فقیره وئرسه پالتار دان چوره کدن
اذیت ائتمه سین خلق خدایه * یتیمه رحم ائدیب باخسون گدایه
گدانی گورسه، یا عاجز دول عورت * گرهک ائتسین الیندن گلسه خدمت
گرهک تشخیص وئرسین راهی چه دن * اوزاق گزسین خیانتدن گنه دن
اوج الی توتما سین دنیانی مالی * ییغیب آرتیق ائده وزر و بالی
معاشین ائیله سین تاملین قولوندا * گوزاورتسون اوزگه نین مفتہ مالیندا
عبادت ائیله سین حقه الی الله * گنجیرت قصیرینی حق انشاء الله

*** **

بیاد وطن

در غربتم ملول چو یاد وطن کنم * از رنج و غصه روی بدشت و دمن کنم
از اشتیاق صحبت و دیدار دوستان * پروانه وار آرزوی سوختن کنم
محزونم از جدائی و نعلم در آتش است * پنهان چرا ز محضر ارباب فن کنم
چون مرغ پر شکسته و خاموش در قفس * ایام خود تباه به بیت الحزن کنم
یک عمر با شکوفه و گل خو گرفته ام * هر دم خیال گردش باغ و چمن کنم
قدر چمن ز بلبل هجران کشیده پرس * با بیدلان چگونه بیان سخن کنم
گشتم جدا ز مسکن و از خویش و اقربا * آه و فغان زدست کدام اهرمن کنم
در شهر غربتم بکسی اعتماد نیست * آخر چه بهره ای من از این زیستن کنم
تهران مراست مسکن و ابهر مرا وطن * درمانده ام که رو بکدام انجمن کنم
در بند آن مباش "نظامی" که روزگار
آرد دمی متار که با جان و تن کنم

*** **

علی فطرت

آنادان اولموش آتاسی ملا محمد عالم و ادبیاتچی بیر شخص ایدی. علی فطرت
قدیم مکتب لرده اوخوموش ادبیات درس لرینی ده آتاسیندان آلمیشدیر.
بیر مدت صونرا مطبعه ده مرتبلیق ایشینه گیرمیش و صونرا لار مطبعه نی

بور اخیب با شقا ایشلرده ایشله میش و با لایره ۱۳۵۳ ده تبریز - جلفا دمیریولو
اداره سینه داخل اولموش و ۲۵ ایل دن آرتیق اورا دا چالیشمیشدیر .
۱۹۲۴ ده تبریزده شاعر لر مجلسی قورولدوغو زامان بومجلسین قورو
- جولاریندان اولموشدور . اونون گنج (جوان) لرین تربیه سینه حصرا ائدیلمیش
"بوم و بلبل" آدلی کتابچاسی ۱۳۱۱ ده "و" دیوان فطرت "آدلی منتخبه -
تی ۱۳۱۶ دا تبریزده چاپ ائدیلمیشدیر .

علی فطرت ۱۳۲۵ ده تهران حکومتی بیثنی دن آذربایجانا حاکم
اولاندان صونرا حبسه آلیندی و ایکی سنه حبس ده قالدی . ۱۳۲۷ ده حبس دن
چیخدی لکن بیرنئچه آی دان صونرا بوغاز کانسریندن وفات ائتدی .
علی فطرت طنز و انتقادی شعرلرینده "با جادان با خان" تخلصونو
ایشله دردی .

علی فطرت غزللری، قصیده و وطنی شعرلریله شاعر لر آراسیندا وادبی
محفللرده مشهور اولموشدور . بورا دا "وطن عشقنده" آدلی شعرینی بیر ده
بیر غزلینی درج ائدیریک :

* وطن عشقینده *

منه ناصح بونوعی باشلاما بیهوده افسانه
وطن عشقینده من اولام بوگون شوریده دیوانه
حقیقی عاشیقم، یوخ ذره جه عشقیمده نقصانیم
مرا میم چوخ گؤزه ل، عشقیم مقدس، پاک دیر قانیم
قوجا مان داغ کیمی محکم دی ثابت عزم و ایمانیم
منی سیل حوادث ترپه دمعه ز ایندی بیر یانه

نه من وامق کیمی عذرا دان اوترو ائیلهرم افغان
نه صنعانم اولام ترسا چیخام من توتدوغوم یولدان
نه مجنونم گزه م وحشی لرایله چولده سرگردان
جهاندا نقص عاشیق دیر بیله سرینی بیگانه

منیم یا ریم دیا ریم دیردا خی بیراؤزگه یا ریم یوخ
وطندن غیری عالمده منیم مه رو نگاریم یوخ
وطن مفتونی بیدلده اودور صبر و قرا ریم یوخ
محبت جا مینی نوش ائتمیشم پیما نه - پیما نه

وطن اوغروندا جان وئرمک منه عین سعادتدیر
وطن مهرین اورکده بسله مک فخر و شرافت دیر
گهورورسن اونلاریکی دهرده صاحب شها مت دیر
گیریرلر قانلی دعوا یه وطن عشقنده مردانه

بیزه اجدادیمیزدان ارثدیرنا موسیله، غیرت
بیزه غالب گله نمه ز جنگده عالمده بیر ملت
توتوب آفاقی باخسان دقتیله بیزدن حریت
باتیب بویولدا چوخ عالی هنر صاحب لری قانه

دیلیم آذر، ائلیم آذر، مکاشیم آذرستان دیر
اگرمین جانیم اولسا هر بیر ی بونا مه قریبا ندیر
منه بو آذرستان ایندی بالله باغ رضوان دیر
اگرچه دهنده ریب ظلمیله ظالم ایندی نیرانه

رقیبه ای صبا، مندن یئتیر، بومطلبی ایندی
سؤیله ای بی مروت سنده نه دین ونه آئین دی
هامی یئرده بودیل مستوجب تعریف وتحسین دی
جهان نفرت اقدرسن باشلایان بیهوده بهتانه

بیزه، بودیل قالیب اجدادیمیزدان یادگار آنلا
اباجدا بودیلله ائیله ریک بیز افتخار آنلا
اگرچه مستسن اول بیرجه ساعت هوشیار آنلا
کلیر بیرگون سنی "فطرت" چکر بیل پای دیوانه

✽ غزل ✽

صنما سن کیمی بیر دلبر زیبا اولماز ✽ گونا یله آئی داسنه حسن ده همتا اولماز
واردی مینلرجه بوگون شوخ پری چهره نگار
لیک سن تک بیر یسی شوخ دل آرا اولماز
هانسی گلشن ده سنین تک گول اولور عالمده
چشم مستین کیمی هئج نرگس شهلا اولماز

بیر نظر گۆرسه اگر عارض آلین هر کس
 بیرده گلشن ده گوله میل تماشا اولماز
 آذرستانی جمالین ائله ییب وادی طور
 طور سینا دا دا هرگز بو تجلا اولماز
 طاق ابرولرینه سجده ائده نلر سؤیلر
 بو گۆزه للیکده یقین طاق کلیسا اولماز
 عاشیقین سالما نظردن دولانیم باشینا من
 گوروسن من کیمی بیر عاشیق شیدا اولماز
 من مهجوری بوگون زار قویوب هجرانین
 هجرینه منده اینان تاب و توانا اولماز
 "فطرتا" بو غزل نغزی یثتیر اتماسمه
 عشق اهلنده بیلیرسن سر و سودا اولماز

====*==*

گلین حق نامینا ، انسان نامینا
 حقیقت نامینا ، وجدان نامینا
 وطنیمیز عزیز ایران نامینا
 هامی سیخ بیرلشک ، بیرگه وار اولاق
 قارداش سایاق هامی ها وادار اولاق

آردی وار

- ۷ و ۸ - نحی نمره ده دوزه لیش :
 ۶۵ - نحی صحیفه ده ۲۷ - نحی مصراع بئله اولمالی دیر :
 دیشین تۆکوب ، رنگ و روخون سارا الدیب
 ۶۶ - نحی صحیفه ده ۲۱ - نحی مصراع بئله اولمالی دیر :
 اوزون ایل لر سیپیر هارا ، من هارا ؟

دوکتور: غلامحسین بیگدیلی

=====

آئینه سکندر جام جم است بنگر

تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

حافظ

===== فردوسی "شهنامه" سیله، نظامی "اسکندرنامه" نین =====

ادبی علاقہ لری حقیقہ

* ۲ *

فردوسی ایله نظامی اثرلرینه گلدیکده : داهی فردوسی اؤز اولمز شاهنامہ سینده مقدونیہ لی اسکندری آنادان اولدوغو گوندن اولنه قده ترجمه، حالین نظمہ چکیب، اسکندره بیروطن پرور ایران شاعری باخیمدان یاناشیب، حقلی اولاراق هئجواقت اونا خوش بین اولماییب، همیشه اسکندره بدبین اولوب اونا کین ونفرت بسلیمیشدیر، شاعر اسکندریین غلیه لرینی، قتل و غارتلرینی، عیش و عشرت لرینی غضب و انتقام حسرتی ایله قلمه آلیب، اونا هئجواقت بیر قهرمان تک باخماییب نیک بین مناسبت اولما- میشدیر.

فردوسی اؤزونون شاهنامہ سینده یوزلرله ایرانلی، تورانلی، یونانلی عرب و یاشقا اولکهلر و خلق لره منسوب اولان قهرمانلاری اوجمله دن ده مقدونیہ لی اسکندریین سیماسینی یارادیب، نقشینی ترنم ائتمیشدیرکی، صای اعتباری ایله شهنامه قهرمانلاری نین حدیندن آرتیق چوخ اولماسی شاعره اولار حقیقده داها گئنیش و چرطرفلی دانیشماق اامکان وئرمه- میشدیر. بودورکی، فردوسی چالیشمیشدیرکی، شهنامه قهرمانلاری او حمله دن اسکندر حقیقده ده با جاردیقجا پیغجام و اختصارلا دانیشسین، لیکن نظامی ده اسکندرنامه قهرمانلارینی صای اعتباری ایله محدود اولمالاری گنجہ نابغه سینہ اؤز قهرمانلاری اوجمله دن اساس قهرمانی اولان اسکندر حقیقده داها گئنیش دانیشماغا، اونون احوالاتینی ونتیحه سینی داها تفصیل ایله بیان ائتمگه اامکان وئرمیشدیر.

دیگر بیر اساسی فرق بورا سیندا دیرکی، نظامی اسکندره فردوسی گؤزو ایله باخماییب، شاعر چالیشمیشدیرکی، اثری نین قهرمانینی سؤزون اصل معناسیندا بیر مثبت قهرمان کیمی ترنم ائتسین، اونو بؤیوک بیر سر- کرده، مثل سیز متفکرونه ییت گؤنده ریلیمیش بیر پیغمبر کیمی تقدیم ائده- بیلسین کی، بوتون بشریتی خوشبختلیقه چاغیرماق عزمینده دیر.

صورشولا بیل-سرکی، نه اوجون نظامی بیگانه بیر شخص اولان مقدونیه لی اسکندری گوتوروب اثری نین قهرمانی ائدیپ اونون آدینی ابدی له شدرمیشدی. بو سئوالا هندوستان عالمی شبلی نعمانی گؤزله بیر جواب وئرمیشدیر. شبلی نعمانی یه گؤره نظامی دؤورونده آرتیق یئنی-بیرحما-سی اثرینی بیرحما سی داستانین یارانیب اورتایا چیخماسی ضرورتی حس اولونوردو. زامان اؤزو بونو طلب و دیگته ائدیردی. فردوسی دن صونرا بواشین عهده سیندن گلیمک اوجون نظامی هامیدان یارارلی ایدی. بودور کی، شاعر بو وظیفه نی بؤینونا گوتورور... آنجاق اثرین قهرمانی نین کیم اولماسی گنجه اوستا دینی چوخ دوشوندوردو. او، عرب و فارس و تورک قهرمانلاری حقینده سؤیله نیلمیش فکیرلری تکرار ائتمه سین دئییه یئنی و اوریژینال بیر اثر یاراتماق اوجون یئنی بیر قهرمان آختاریسردی. نهایت شرق و غربده اوز سرکرده لیک شهرتی ایله تانیلان اسکندری بو ایشه مناسب بیلیمیشدی.

دوغروداندا نظامی اسکندرنه نی نظمه چکمک ایسته دیگی واخت تخمین ۲۵۵ ایل شهنامه نین یازیلما سیندان گئچیردی. بو ایللرده زامان و مکان شرایط هر شئی دگیشدیریب، تکامل و ترقی یه دوغرو سوق ائتدیر-میشدی. ادبیات، دیل و مدنیت انکشاف ائدیپ، یئنی فکر، یئنی مطلب، یئنی سؤز، یئنی اثرین میداننا گلمه سی طلب اولونوردو. شاعر لر و یازیچیلار دان یئنی قهرمانلار صورتی یاراتماق، یئنی فورمالی و مضمونلو اثرلر اورتایا چیخارماق گؤزله نیلیردی. بودورکی، داهی نظامی ده زامانین بو قانونو طلب لرینی دویاراق، اؤزونو شرق پوئزیاسی نین اصل و حقیقی وارشی بیلره ک یئنی "شهنامه" صایلان اؤز "اسکندرنه" "سینی یاراتدی، مقدونیه سرکرده سی مشهور اسکندری ده بواثرین اصل قهرمانی سئجیدی. نظامی نین یاراتدیغی اسکندر اوبرازی تامامیله تاریخی اسکندردن فر-قلی دیر و نظامی طبعی نین، ذهنی نین و آرزو سونون یاراتدیغی بیر-اسکندر دیر. شاعرین ذهنی نین محصولودور.

بیرده کی، نظامی نین اسکندری اثری نین مثبت قهرمانی سئجیمکدن مقصدی هئچ ده تاریخی اسکندره برائت قازانماق و یا خود تاریخی ساختالا-شدرماق اولما میشدیر. شاعر بدیعی اثر یاراتمیش و بورادا حقیقی و تاریخی اسکندره، نظامی نین یاراتدیغی قهرمان اسکندر صورتینده عینیت اولما-میشدیر. تاریخی اسکندر باشقا نظامی نین ابدی له شدریکلی اسکندر صورتی تامامیله باشقا سیمالاردیر. شاعر تاریخ یوخ بدیعی اثر و منظوم و مسمان

یازدیغینا گۆره ایستدیگی کیمی حرکت ائتمیشدیروبوتون بشرسئوه ر و انسان پرور شاعرلرکیمی عدالت لی وجدانلی ورحمدل وهرطرفلی انکشاف ائتمیش بیرحکمدارین صورتینی تصویروترنم ائتمگه چالیشمیشدی.

بوتون بونلارلا برا برا اعتراف ائتمه لی ییک کی،هئچواخت "اسکندرنامه" شرق ده "شاهنامه" قده ر گئنیش خلق کوتله لری آراسیندا شهرت و رغبت قازانما میش وها می نین اوره گینه یاتما میشدیر.

فردوسی "شاهنامه" سی نین مزیتی اونون خلق طرفیندن آلقیشلانما - سببدا،بگه نیلمه سینده و اوخونولماسیندادیر.وبونوڤ اساسی وباشلیجا سببی ده بودورکی،بورادا فردوسی ملی قهرمانلاردان،ملی استقلالیت و حکمیت اوغروندا گئده ن مبارزه لردن،وطن وخلق یولوندا گۆسته ریلن قهر- مانلیق و ایگیدلیک لردن آنادیلی و ملی عادت و عنعنه لری دیریلتمک اوغروندا آپاریلان مبارزه لردن اوخلقی نین تایدالاندیغی حقوق ومن - لیک و تاریخینی دیریلتمک ده غصکا رلارا قارشی اولوم- دیریم مبارزه سینده ن و بوکیمی وطن پرورلیک متیولری ایله سس له شن حادثه لردن سؤز آچمیشدیر.او،بیگانه یه کیم اولورسا اولسون حقارت،نفرت،خفت واننقا ه گؤزوایله باخمیشدیر.حالبوکی نظامی "اسکندرنامه" سینده بیرنئچه نفرین اؤزوده اجنبی اولان صورتلرین سیماسینی ترنم ایله نوشابه دن باشقا اثر باشدان باشا اجنبی لرین فعالیتنه حصر ائدیلیمیشدیر.

نظامی "اسکندرنامه" سی نین مزیت لری اوندا دیرکی،نظامی بوحماسی و اپیک اثرده ده فلسفی،علمی،اجتماعی،اخلاقی و بشری وحتى بزمی مسئله لره صون درجه دقت واهمیت وئرمیشدیر.صلح و حرب،اجتماعی عدالته انسان پرورلیک وبیرچوخ بوکیمی حیاتی مسئله لرحقینده قلم چالمیش وفکر سؤیله - میشدیر.حالبوکی فردوسی شهنامه سینده بوکیمی مطلب ومسئله لر هئچواخت نظامی "اسکندرنامه" سینده اولدوغو قده ر درین،علمی،مکمل و گئنیش ایضاح ائدیلمه میشدیر.

نظامی اثری نین ایده سینه دقت یئتیره ک :

نظامی نین انسان پرورلیک وعدالت سئوه رلیگی،ایده آل بیرحکمدار آرزولاماغی بواثرده چوخ بارز صورته اؤزونو گۆسته رمیشدیر.شاعر- اساس قهرمانی نین اوبرازین دا اؤز مقدس ایسته ک و آرزولارینی ترنم ائتمیشدیر.شاعراؤز قهرمانی نین خلقه آرخالانان عدالتلی بیرحکمدار میداننا چیخارماق،انسانلار طالعی باره ده دوشونمک،بوتون نظامی

باراديجيليفي نين باشليجا مسئلهسي اولموشدور. بودوركي، نظامي جدي
 آختاريشلاردان صورادونيا شهرتي قازانميش مقدونيه لي اسكندري بو
 آرزو ائتديكي ايده آل حکمدار آدي ايله تقديم ائتمک قرارينا گلميشدي.
 آخي اسكندرين تاريخي شهرتيندهن باشقا قرآن دا آدي چکيلير (۱۸-
 نجی سوره) و اونون حقينده مثبت ملاحظه يورودولور. شايد نظامي شرق
 مسلمان دونياسيني اسكندرله باغلاماق اوچون اونون قرآن دا تعريف له-
 نمه سي مسئله سینه دقت يفتيريب، اونو نظرده توتدوغو قهرمان کيمسي
 تقديم ائتمک چالیشميشدير. اؤز مترقي ايده يالاريني مقدونيه حکمداري
 آدينا حصر ائتميشدير، بيرده كي، مشهور فرانسيز يازيچيسي لوي آراگون
 دشمنشکن، نظامي اؤز قهرمانيني اونا گوره ده تاريخي بير شخصيت گؤتور-
 موشدوركي، کئچميشه استناد ائده رک ايندي و گله جک اوچون اؤز مترقي
 فکر و ايده يالاريني داها سربست صورتده افاده ائده بيلسين .

نظامي اسكندري اؤز قارشيسيندا عدالت پرور اولماق، ظلمكاري محو
 ائتمک، ازيلن لرین حدود و حقوقونوبريا ائتمک، عموم بشري بير برابر
 ليک ياراتماق کيمي شرفلي و چتين بيروظيفه قويور، او محاربه لري ده
 صلح خاطرینه، عدالت و برابرليک نامينا ظالمين محو اولماسي مظلومون
 دينج و فراوان ياشاماسي نامينا آيارير، او، بوتون يئر اوزونده خوش
 بخت حيات قورماق مقصدي ايله، فعاليت ائدير، خلاصكار رولونوا وينويور.
 شاعر اؤز اساس قهرمانی اولان اسكندردن واوندان صوراکله ن بوتو
 حکمدارلاردان طلب ائديركي، اصل حکمدار، ايده آل بير سرکرده آشاغيدا
 آدلاريني چکديگيميز صفت لره مالک اولماليدير:

هرشي دن اول اؤزو حقيقي معنی ده انسان اولوب کوكسوسونده بشر
 حالينا يانان، انسان خوشبختليگي اوچون چيرپينان سر اورهک اولسون،
 وانسانلارين قيمتيني اونلارين لياقتي واميگي مقداري ايله اولچسون،
 زحمته هرشي دن آرتيق دقت يتيريب امک انسان شخصيتي اولچوسون-
 معياري اولسون، هامي نين خوشبخت اولماسي مسئله سيني قارشيسيندا
 اساس وظيفه کيمي قويسون، بوتون شادليقلارا شريک اولدوقو حالدا کيمسه
 نين بدبختليگينه سئوينمه سين، کرم وسخاوت صاحبي اولسون وبيلسين كي
 دنيا ثروتي ايله دنيا دا قالا جا قدير. بودوركي، اول ثروت الده ائتمکدن
 اؤترو نالايق واسطه ويوللاردان استفاده ائتمه سين، الده ائتديكي ثروتي
 ده تورپا قدا با سديرماق و بير بوجا قدا ييغيب خزينه آدي ايله محبوس ائتمک

عوضینه ایشله تسین و محتاج انسانلارا پایلا سین اونلاری احتیاج و فلاکتدن قورتار سین . انسانلارین طالعی ایله علاقه دار بیر اولچو گؤتورمک ایسته . دیکده اونو عدالت ترازوسیندا اولچوب بیچ سین هئچ زامان وجدان و انصاف جرجیوه سیندن کناره چیخما سین . مقصرلره قارشی اؤز غیظ و غضبینی اودما قا اؤزاراده و غضبلرینی کنترول ائتمک اقتدارینا مالک اولسون . سرکرده . لیک وظیفه سینی عهده سینه گؤتوره رکن ، ایگید ، جسور ، شها متلی ، رشید و قهرمان اولسون . مجلس ده آزار دانی شان و چوخ ائشیده ن اولوب شعلیک و خوشبختلیک لر اوز وئردیگی حالدا اؤزوندن چیخما سین . فلاکت و بدبختلیک لر اوز وئردیگی تقدیرده اؤزونو ایتیرمه سین . مغلوب خلق لر و ملت لرله شرافت انصاف مردلیک و عدالت له رفتار ائت سین . کوتله وی قیرقینلاردا ن امتناع ائت سین . چتین حادثه لر اوز وئردیگی تقدیرده قوجالارین تجربه سیندن و گنج لرین قدرتیندن باجاردیقلا استفاده ائت سین و اونلارجا بو کیمی مثبت و شرفلی صفتلره مالک اولسون . باخ بونلار دیر نظامی نین اؤز اساس قهرمانلار . نیندان ائتدیگی طلب لر و اونون " اسکندرنامه " سی نین اساس ایده سی و بدیعی مضمونو .

نظامی یه گؤره دونیانی آنجاق عدالت ، ناموس ، انصاف و وجدانلا اداره ائتمک ممکن دور . شاعرین یار اددیقی اسکندریه ده بیرا وقده ر غلبه لرچالما . سی نین بؤیوک بؤیوک نا ئلیت لری نین ، گئنیش کوتله لر طرفیندن سؤیلمه . سی نین ده اساس رمزی و سببی محض بو صفتلره مالک اولما سینا گؤره دیر . یوخسا هر یئریندن دوران سرکرده اسکندرا ولا بیلمز . شاعرین اؤزودئمشکن سکندریه انصاف نام آورا ست و گرنی ، زما هر یک اسکندرا ست

نظامی " اسکندرنامه " سینده اخلاق مسئله سینه گلدیکده حتی عالم لرین بیرچوخو حقلی اولاراق اثرین ایکینجی حصه سینی " اقبالنامه " نی بیر تربیه - وی اثر کیمی قیمت له ندیریپ ، اونو بیرنوع " سرلر خزینه سینه " بنزه تمیش لر . دوغرو دانداندا بوا ثرده اجتماعی - سیاسی و اخلاقی مسئله لره عاید ساییز حساب سیز گؤزه ل فکیرلر وار دیر . صداقتلی اولماق ، خیرخواهلیق و عصمت سئوه رلی لیک ، قایفی کشلیک ، تواضعکارلیق علمه و صنعته قیمت وئرمک ، ساده زحمتکش انسانلارا قایفی کش اولماق و اونلارجا بو کیمی تمیز انسانلارا خاص اولان صفتلر تبلیغ ائدی لیر . ائرده محبت آنلاشی داها گئنیش مقیا - سدا ترنم ائدی لیب عموم بشری بیر محبت سجه سی آلمیش اولور .

عینی حالدا انسانلاری شرقوه لرایله مبارزه یه ، طمعکارلیقدان و حریص

— لیگدن چکنمه گه، عیش و عشرت دوشگونو اولما ما قا تشویق ائدیر، شاعر بیرچوخ بوکیمی اخلاقی و تربیه وی فکیرلر یوروتمک له انسانلارین تربیه له ندیرمه سینه درین دقت یئتیرمیشدیر.

نظامی اخلاق لامگی آموزونه پششاهنده انسانین گله جک خوشبخت لیگینه نیک بین دیر. یارانا جاق بئله بیر جمعیتین تام سعادتینه اینا — نیر، بوایش لرده عقل و تدبیر مسئله لری نین اوینا دیقی مهم رولونا اشاره ائدیر.

بیلدیگیمیز کیمی فردوسی اوز "شهنامه" سینده شاه پرستلیک مسئله سینه خصوصی اهمیت وئر حیش، شاعر بوم مسئله نی اثرین اساس آ پاریمچی خط لری نین بیر کیمی ترنما ائدیپ، آل و لوشاه پرست لردن بیر اولاراق اوره کدن بئله — چه فرمان یزدان چه فرمان شاه — دئمیشدیر. شاه پرست لیگی وطن پرستلیک قده ر علوی له شدیریپ تبلیغ ائتمیشدیر، نظامی ایسه یوکسک وطن پرست اول — اول شاه پرست اولما میشدیر. او، بو حقه افراط حس لره یول وئرمه ییب فردوسی دن تما میله فرقلی اولموشدور، نظامی نین مزیت و خصوصیتی اوندادیرکی، حدیندن آرتیق بشر سئوهر و انسان پزور اولموشدور. او، خلقی، کوتله نی، هامینی سئومیشدیر. فرد پرستلیگه یول وئر — مه میشدیر. هامینی سئوهر اولموشدور.

فردوسی "شهنامه" سینده اسکندره حصرا ائدیلمیش حصه ده هله اسلامیتده ن قابا قکی بیرپارا اساطیر، و افسانه لر گئنیش صورتده اوز عکسینی تا پیر، آنجا ق نظامی "اسکندرنامه" سینده اساطیر، افسانه لردن نازور صورتده ایزلر گزرونور.

هرایکی اثرده بیرسیرا فورما و مضمون یا خینالیقلارینا دقت یئتیرک : هرایکی اثرده دوغرو دور فورما و مضمون اعتباری ایله بیرسیرا اوخشایش — لاردا واردیرکی، ائله بونلار بعضی ادبیات شناس عالم لری نین چاشما سینا سبب اولموشدور. آنجا ق بو عالم لر بیلمه دیرلر کی، بوکیمی فورمال و ظاهری اوخشایشلاری بوتون اثرلرده تا پما ق اولار. بیرده کی معین تاریخی حادشه نی هرایکی شاعر قلمه آلمیشلار. مادام کی، موضوعلار آراسیندا یاخینلیق وار اثرلرده کی معین بنزه ریشلرین ده میدانا چیخماسی طبیعی و قانونی بیر حادشه معلوم فاکت دیرکی، اوچونجو دارا اسکندرده ن اوده نیلمه میش بیر نچه ایلین خراجینی طلب ائلیین ده اسکندر دارانین ائلچی سی نه

سؤیله میشدیر : گئت دا رایا سؤیله کی، قیزیل یومورتلایان طویوق اولموش دور، بوتاریخی بیرحادثه دیروهرایکی شاعرین بومسئله دقتینی جلب ائتد- میشدیر. واونلاردان قابا قکی لارین دقتلرینی جلب ائتمیشدیر.

فردوسی ائلچی یه خطابا بواحوالاتی بئله قلمه آلمیشدیر :

بدو گفت رو پیش دارا بگوی که از باز ما شد کنون رنگ و بوی
که مرغی که زرین همی خایه کرد بمرد و سر باز بیمایه کرد
نظامی ایسه همین بو حادثه نی بئله نظمه چکیر :

بر او بانگ زد شهریار دلیر که نتوان ستد غارت از تند شیر
زمانه دگر گونه آئین نهاد شد آن مرغ کو خایه زرین نهاد
بورادا عینی مطلب نظمه چکیلمیش اولسادا گوروندویو کیمی شعریت
ذوق، سلیقه، افاده طرزی تمامیه باشقادیر.

یا خود اسکندریں وصیتنه اساسا اونو چلیاق باسدیرمالی ایدیلار، هر
ایکی شاعربومطلبه اؤز اثرینده اشاره ائتمیشدیرلر.

فردوسی :

برهنه چو زاید ز مادر کسی نباید که نازد بپوشش بسی
نظامی :

ز مادر برهنه رسیدم فراز برهنه بخاکم سپارند باز
یوخاریدا گؤستر دیگیمیز مصراعلارین معنا و مضمونو بیرا ولسادا اولاً
بوتاریخی بیرحادثه دیر، اسکندریں وصیتی نین بیر حصه سی دیرکی، هرایکی
شعر قلمینه آلمیشلار، دیگر طرفدن ده بومصراعلارین دا شعریت و افاده
طرزلی تمامیه باشقادیر. بورادان دئمک لازیم دیرکی، هم فردوسی هم
ده نظامی اسکندریں اؤز سؤزونو تکرار ائتمیشلر، یوخسا سؤز تکه-
فردوسی نین ویا باشقاسی نین دگیل اصلینده ایسه اسکندریں سؤزو اولمو-
شدور.

ایندی هرایکی اثرده اولان دیگر بیراحوالاتا دقت یئتیره ک، یئننده
آیدین مسئله وتاریخی بیرفاکت دیرکی، دارا سوء قصده معروض قالیب یارا-
لان دیغی زمان اولوم قاباقی اسکندر شخصاً اونون باشی نین اوستونه
گلمیش، اونون صون سؤزلرینی داها دوغروسو وصیتینی دینله میش، اونا
قاتللی نین جزالاندیریلما سینی وعده سینی و بیرسیرا دیگر وعده لروثر-
میشدیر.

هرایکی شاعر بورومانئیک تراژدیک حادثه نی اؤز استعداد، تاثرات
الهام و باجاریقلاری نین ذروه سی ایله نظمه چکمیشلر، بورادا نه تکرار

نه تقلید نه نظیره یا زلیق اولا بیلر، هرا یکی پارچانی بی غرض و عالمانه بیر وجدانلا تحلیل ائدهن شبلی نعمانی سؤیلویور: بوفاجعه حقیقته فردوسی طرفیندن سؤیله نیلن سؤزلر عبرت آمیز، کدرلی و تاثیرلی ولسادا نظامی بوفاجعه لی صحنه نی تصویر ائتمکده اعجاز ائتمیش، مثلی، نظیری گؤروشمه میس بیر صنعتکارلیق ذروه سنه یوکسلمیشدیر. آنجاق بوهئج ده او دئمک دگیلدیرکی نظامی فردوسی دن قدرتلی اولموشدور، فقط بوا و نو گؤسته ریرکی، بو پارچا نظامی طرفیندن داها توتارلی نظمه چکیلمیشدیر اسکندرین دارا نین قیزی روشنکه اشولهنمه سی مسئله سی تاریخی فاکت دیر، فردوسی "شهنامه سینده اسکندر روشنکه له اشولندیگده ن صونرا عمومی عفو فرمانی وئریر، روشنکین آناسی دلارای دا مصلحت روزگار خاطرینه ایرانین کبارلارینی و سرکرده لرینی اسکندره باش اگیب، تسلیم اولماقا چاغیریر و بونولادا مسئله بیتیر، لیکن نظامی بواجباری ازدواجدان سیاسی بیر نتیجه الده ائتمیش اولور، بو معنا دا کی روشنکه اسکندره اره گئتمه گه راضی اولماق عوضینده ایران اولکه سینسی اؤز کبینینه سالماقی طلب ائدیر و سؤزون اصلیده عقللی قیز اؤزونو غصبکارین احتراصینا قربان وئرمک له وطنینی نجات وئرمک دیله ییر، اسکندر ده بواشی گورور:

در آن بیعت از بهر تمکین او بملک عجم بست کابین او
 باخین عینی بیر حادثه نی واحد بیر مسئله نی ده ترنم ائتمک ده هر
 ایکی اثرده نه بؤیوک و مهم فرق و دگیشیک لیک واردیر.
 اسکندرین ایلچی صفتی ایله دشمنین یانینا گئتمه سی، اونولاشخصا گوروشوب، مکالمه ائتمه سی، مخالف طرفین قوه و قدرت و سلاح وسایینی تخمینا اؤگره نمه سی اونون روحیه و باجارقاق سویه سینده دقت یئتیرمه سی هرا یکی اثرده ترنم ائدیلیر. یئننه ده نظامی ایله فردوسی نین تفاوتی بوندا دیرکی، فردوسی اؤز اسکندرینی دارا و صونرا اندلس حکمداری قیداته حضورنا آپارمیشدیرسا، نظامی اونو فردوسی نین و باشقالاری نین قیداهه سی عوضینه آذربایجان حکمداری نوشابه نین حضورنا آپاریر آذربایجانین دا آدینی حادثه لره قاتماقلا، او اوزمان میلاددان تخمینا ۳۲۵ ایل قاباق آذربایجان دا اولان مدرک و بؤیوک بیر دولت خادمی، اوزاق گؤره ن سیاستمدار و صون درجه عقللی بیر قادین حکمدارین صورتینی یارادیر. آیا بؤکی می یئنی لیگه تکرارچیلیق دئمک ان آزی عدالت سیزلیک دگیلدیر؟

ایندی بیرقدهر "شهنایه" و "اسکندرنا مه" ده کی تضا دلارا دقت یئتیرهک :

اگر فردوسی "شهنایه" سینده باج و خراج آلماق مقصدی ایله یونانستانا قوشون چکن ایران پادشاهی اوچونجو دارا اولوب، تعرض و هجوم ایران اوردولاری طرفیندن باشلانمیشدیرسا، نظامی "اسکندرنا مه" سینده اسکندر و میرکی، گویا خلاصکارلیق عزمی و مقصدی ایله غرب دن شرقه طرف قوشون چکمیش، "اوز تاریخی رسالتینی" یئرینه یئتیرمک ایسته میشدیر. گویا او مصرلی لرین زنجی لرین باسقینیندان آزاددئتمک مقصدی ایله مصری اشغال ائتمیش، تجا و زکار زنجی لره دیوان توتوموشدور، صونرا دا بوتون دونیا دا عدالت برپا ائتمک اوغروندا نئجه دئیرلر بیرنوع جهاد ائتمیشدیر. یعنی اگر فردوسی "شهنایه" سینده تاریخده اولدوقو کیمی ایران لا یونان آراسیندا گئدهن محاربه نین گئدیشینده اسکندر مصری اشغال ائتمک مجبوره ریتینده اولوب اورانی استیلا ائتمیشدیرسه، نظامی نین منظوم رومانیا گوره اسکندر مصره نجات و یرمیش و اونو زنجی لرین تسلطوندهن خارج ائتمیشدیر. یعنی نظامی اسکندری اشغالچی یوخ خلاصکار نقشینی ایفلا ائتمیشدیر. و خلاصکارلیقی تشویق ائتمیشدیر.

اگر فردوسی اسکندر قوشونلارینی دنیز واسطه سی ایله مصره آپا ریب دیرسا، بودفعه نظامی تاریخ ده اولدوقو کیمی حرکت ائدیپ یونان قوشونلارینی قورودان و آرا لیق دنیزی نین شرق ساحلی بغیو و سینا یاریم آداسیندا ن مصره آپا ریب چیخارمیشدیر. یعنی فردوسی نی هئچ زامان تکرار ائتمه میشدیر.

اگر فردوسی "شهنایه" سینده ایران لا یونان محاربه لری بیرنئچه مرحله ده وجوخ گئنیش تفصیلات لا وئریلمیشدیرسه نظامی "اسکندرنا مه" ده بو مرحله لری اختصار ائدیپ آنجاق ایرانین اوز تورپاقلاریندا بیرجه دفعه ایکی دشمن قوشونلارین اوز به اوز گتیریب ورو شمالارینی ترنم ائدیپ و دویوش میدانی نی گئنیش تصویر ائتمیشدیر.

اگر فردوسی "شهنایه" سینده دارانین قتله یئتیریلمه سینده هئچ بیر خارجی عاملین تحریکاتی و الی اولما میشدیرسا، و جافوسیاری ایله ماهیار اوز طرف لریندن خام خیال لارا و یا زاق بوخیانته ال آتیب جنایتی حیاتا گئچیرمیشدیرسه، نظامی "اسکندرنا مه" سینده تشبثکار واصل محرک و جاثو سیار ایله ماهیاری دارانین قتله یئتیرمه سینه یونلدهن اسکندرا و لموش دور، دئمه لی نظامی بوتون ایشلرده تشبث و ابتکاری اوز قهرمانی نین

الینه وئیریروا ونو حادثه لرین گشدیشینده کناردا قویمور .
 فردوسی بوتون وارلیقی ایله اسلام دان اولکی ایرانین آئین، مراسم،
 مذهب و بوتون عادت و عنعنه لری نین دیریلمه سی نین طرفداری دیر . او
 زردشت دینینه ، آتش پرستلیک آئینینه اؤز وارلیقی ایله باغلیدیر . ۶۰
 مین بیت لیک شهنامه نین ائله بیر فصلی یوخدور کی ، فردوسی آتش پرست
 لیگین احیاسی حقینده اؤز فکرینی ، اؤز آرزو سونو بیلدیرمه میثرا ولسون
 آنجا ق نظامی زردشت دینی و آتش پرست لیگ آئینینه اعتنا سیزدیر . حتی
 اونا نفرت بسله ییر . زردشت دینی نین محوی ، دینی سجه ده یانان آتشین
 ابدی سونمه سی طرفداری دیر .

فردوسی بوتون "شهنامه" بویو هریشرده عرب لره بخصوص تورک لره بیر
 نوع حقارت نظری ایله باخیب ، اونلاری دائما منفی پلان دا گؤروب ، حق
 لرینده یاراماز و بیر طرفلی ملاحظه لریور و تموشدور . مثلاً ائله ساحت
 ائتدیگیمیز اسکندر حقینده فردوسی تورک خلق لرینی ویا تورک عسکرلری
 نین روللارینی تامامیله اونودموشدور . او اسکندر قوشونلاری نین ترکیبی
 نی آنجا ق روم (یونان) ، مصر ، ایران ، عرب و هند قوشونلاریندان عبارت
 اولدوقلارینی سؤسله میشدیر . حالبوکی ، داهی گنجه اوستادی بو جهتدن ده
 بویوک فردوسی ایله راضیلاشما میث اؤز "اسکندرنامه" اثرینده تورک خلق
 لری نین مدنیتینه ، فعالیتینه و لیاقتینه گئنیش یئر وئرمیش . بخصوص
 تورک جنگا ورلری نین رشادت و ایگیدلیک لرینی دؤنه - دؤنه ترنما ائتمیش
 نوشابه و "نیست اندر جهان" کیمی قادین قهرمانلاری صورتینی یا راتعیش
 دیر . و اراضی اعتباریله ده او زامان کی تورک لرین گئنیش بیر اراضی یه
 مالک اولدوقلارینی سؤیله میشدیر :

زکوه خزر تا به دریای چین سراسر همه ترک بینم زمین
 دئییه ، اؤز خلقی نین گئنیش بیر اراضی ده یا شادیقلارینی ، بیلدیر میشدیر .
 دیگر اساسلی بیر فرق بحث ائتدیگیمیز بوایکی مثل سیز متسنوی
 آراسیندا بوندان عبارتدیر کی ، قید ائتدیگیمیز کیمی فردوسی نی نظامی
 نین عکسینه حقلی اولاراق اسکندره نفرت بسله ییر . فصل بویو دفعه لرله
 اونا اؤز کین و کدورتینی گؤسته رمیش ، اونا بدگمان ، مستبد ، اهریمن ،
 حيله گر ، قادین و عیاشلیق دوشگونو وسایر آدلاندیریر . چونکی او تاریخ
 یازیر ، وضعیت و احوالاتی اولدوقو کیمی قلمه آلیر . آقا ، آق و قارا یا
 قارا سؤیلویور .

بئله کی سؤیلویور :

هیون ز کرمان در آمد دوان بنزدیک اسکندر بد گمان

*

بر او بر بخواندند بس نامه را چو پیغام آن شاه خودکامه را

*

همی رای تو برترین گشتن است نهان تو چون رنگ اهریمن است

*

بگیتی همه تخم زفتی مسکار بترس از گزند بد روزگار

*

چنان شد که او شب نخفتی بسی بیامیختی شاد با هر کسی

بکار زنان، تیز بودی سسرش همی نرم جایی بچستی سسرش

وبیر چوخ بو کیمی نفرت و کین له دولو بیت لر ایله اسکندری سجیه
- له ندیریر، حالبوکی، نظامی ائوز اسکندرینی ایده آل بیر حکمدار، درین
بیر فیلسوف، رشید و عدالتلی بیر سرکرده کیمی تقدیم ائدیبا و نو مثبت
بیر قهرمان کیمی ترنم ائتمیشدیر. چونکی او رومان یازماق ایسته میش،
مثبت بیر سیما یار اتماقا چالیشمیش، عدالتلی بیر حکمدار ترنم ائتمیشدیر.
بودورکی نظامی ایسه ائوز اسکندرینی هم قهرمان بیر سرکرده، هم
متفکر بیر فیلسوف، هم ده گوندهریلیمیش بیر پیغمبر کیمی ترنم ائدیر.

ولایت ستان بلکه آفاق گیر	گروهیش خوانند صاحب سریر
بحکمت نوشتند منشور او	گروهی ز دیوان دستور او
یذیره شدندش به پیغمبری	گروهی ز پاکی و دین پروری
درختی برومند خواه هم نشاند	من از هر سه دانه که دانا فشانند

*** ** **

حضرت محمد (ص) ین اوڭود لری

لَا فِقْرَ أَشَدِّ مِنَ الْجَهْلِ وَلَا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعَقْلِ وَلَا وَحْدَةً أَوْحَشَ مِنَ الْعُجْبِ وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ وَلَا عِبَادَةً مِثْلُ التَّفَكُّرِ .

بیلمزلیکدن قاتی یوخسوللوق، وعقلدن فایدا لیمال، واؤزونو بگنمکدن قورخولی تکلیک ویا خشی خویلولوق کیمی شرف و دوشونمک کیمی عبادت یوخدو لایکدخل الجنّة قتات

یا لانچی بهشته گئتمز .

لَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ

خلقه رحم ائتمه یں کیمسه یه تانری رحم ائتمز .

لَا يَشْكُرُ اللَّهُ مَنْ لَا يَشْكُرُ النَّاسَ

خلقه شکرا ائتمه یں تانری یا شکرا ائتمز .

لَا يَقْبَلُ الْإِيمَانُ بِلَا عَمَلٍ وَلَا عَمَلٌ بِلَا إِيْمَانٍ

عملسیر ایمان ، و ایمانسیر عمل قبول اولماز .

مَا كَانَتْ فَرَحَةً إِلَّا تَبَعَتْهَا تَرْحَةٌ

هئچ بیر خوشلوق یوخدورکی دالیسیندان غم اولماسین .

مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ فِقْهِ فِي الدِّينِ

دینده بیلکلی اولماقدان هئچ بیر عبادت یوخاری دگیل دیر .

مَا قَلَّ وَكَفَى خَيْرٌ مِمَّا كَثُرُوا إِلَهِي

یئتیش آز ، مغرور ائدن چوخدان یئسی دیر .

مَا مِنْ عَمَلٍ أَفْضَلُ مِنْ إِشْبَاعِ كَبِدِ جَائِعٍ

هئچ بیرایش آجی دویورماقدان یا خشی دگیل .

مَا رُزِقَ الْعَبْدُ رِزْقًا أَوْسَعَ عَلَيْهِ مِنَ الصَّبْرِ

کیمسه یه صبردن بول روزی وئریمه میشدیر .

مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ دَاءٍ إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً

تانری درمانیمی وئرمه دیگی خسته لیگی وئرمه میشدیر .

مَا عَسَالَ مَنِ اقْتَصَدَ

اورتانی توتان یوخسول اولماز .

مَا أَحْسَنَ الْقَصْدُ فِي الْفِنَاءِ ، مَا أَحْسَنَ الْقَصْدُ فِي الْفَقْرِ وَأَحْسَنَ

الْقَصْدُ فِي الْعِبَادَةِ : نه یا خشی دیر اعتدال رنگینلیکده ، یوخسوللوقدا ،

وعبادت ده . ترجمه ائدن : ج . هیئت

آنا دیلیمیز و

ملی واریلیغیمیز

اوغروندا خاطره لر

(۶)

مدرسه دن خاطره لرین ادا مه سی

سرپرست ایلده صون دفعه سئوز آتیشما سیندان صونرا، بیرگون ایکسی درسین آراسی استراحتده، اوشاقلارین هامی سینی سالونا چا عیردیسلار. قاباقلاربئله چا غیریشلار، خصوصیلده آخشام طرفی درس لرقورتارانندان صونرا، گاهدان اولوردو. بئلنجی چا غیریشلاردا، بعضا دانشرانین رئیس و بعضا ده معلم لردن بیر دانیشا ردیلار. دانیشیق لاربیرچوخ وقت "تربیتی" و آرابیر ده "علمی" مسئله لر حقنده اولوردو. اما ایکینجی ایل، شهر یور حادثه سی نین باش وئرمه سی و اوضاعین قاریشیق - قوروشوق اولدوغوندان، بودا نیشیق لار دا ییغیشیل میشدی. بونا گوره ده، بوچا غیریش، اؤزوده درس آراسیندا سابقه سیز ایدی. سالوندا یئر به یئر اوتوروب گؤزوموزو اؤز به اؤز قاپی یا تیکدیک، فکیرله شیردیک کی، اولابیل سین ایندی رئیس یا بیر آیرسی گلیب "اخلاقیات" دئییه جک. هله گؤزوموز یولدا ایدی کی، قاپی آچیلدی، قابا خدا دانشرانین رئیس، اونون آردینجا دا ایگیرمی - ایگیرمی بیشتیش یاشیندا بیر جوان آدام قولتوغوندا یکی - اوچ بوکولو روزنامه ایچری گیردی لر. اوشاقلاردا ن بیرچوخوتا زاکله ن آدامی تانی می ردیلار، اما من و شاید ده اوشاقلارین بیرنجه سی اونو تانی می ردیق. بوجوان آدام اسرافیل آدیندا اوتایلی مهاجرلردن بیر ایدی. اسرافیل عائله سی ایلده تبریزه گله ندن صونرا، درس اوخوما غا امکان تاپا بیل مه دیگی اوچون او یاندا بویاندا ایشلردی. من بیرچوخ وقتلر، مدرسه یه گئده نده اونو عجله لی آددیم لارلا هارایا ایسه یورودوگونو گؤره ر و اونون بوسیا ق یول گئتمه سینی، اؤز یانیمدا، اونون اولدوقجا عصبانی و وضعیت دن ناراضی اولدوغو - نا یوراردیم. قیزیل اوردو تبریزه گله ندن صونرا اسرافیل بیرچوخلاری کیمی اسلحه گؤتورموشدو، او گونلر من اونو گاهدان اوردو - بوردا چؤره کچی خاننا قاباغیندا اولان ازدها ملاری نظاما سالما قدا و بیرایکی دفعه ده محتکرلرین آنبارلارینی آچیب اورادا اولان ارزاقی اوجوز قیمتده جماعته

ساتاندا گۆرموشدوم. بونلارها میسی اسرافیلین بویونا بیچیلیمیش بیسر
ایشلرایدی. اما اییدی او روزنامه قولتوغوندا دانشسرا دانه گزیردی؟

رئیس دینمهز. سؤیله مز بیرطرفده دایانیب، ساری ایری دانسا
تسبیحینی شاققیلدا تماغا باشلادی. اسرافیل اورتالیغا گئچدی، قولتوغو
آلتینداکی روزنامه لری اویان - بویان ائدیپ بیرینی آپیردی. روزنامه
" وطن یولوندا " اییدی. وطن یولوندا اوگونلر تیزیزده باشدان - باشا
تورکجه چیخان روزنامه لردن بیرى اییدی. بوروزنامه قیزیل اوردونون
اورگانی اولدوغو اوچون، اونون باش مقاله دن علاوه بیرینجی و دؤردو -
نجو صفحه سینى دونیا محاربه سینه عایدخیرلر، مقاله لرودا نیشیقلا توتار
اما آراصفحه لرینده جور به جور شعرلر، ادبی - اجتماعی یازیلار اولوردو
بونا گۆره ده، اونون آراصفحه لری نین مشتری سی داها چوخ اییدی. و بیر
چوخلاری روزنامه نی بوصفحه لرینه گۆره آلیردیلار. روزنامه آرا بیر بوصفحه
لرده یازیلان شعرلر و مقاله لر خاطره مدرسه یه ده یول تاپیردی. اوشاقلار،
اوراداکى شعرلری و یازیلاری سئوه - سئوه اوخوردولار .

اسرافیل روزنامه نی آجیب باش مقاله نی اوچا دان اوخوماغا باشلادی.
مقاله آشاغا - یوخاری محاربه یه عاید اوزون اوزادی بیرگزارش اییدی.
اسرافیلین مقاله نی اولدوقجا عجله ایله اوخوماسی و آرا بیرسؤزلری قیریق
قوروق و آنلاشیلماز تلفظ ائتمه سی، گزارشین اوزون - اوزادی اولماسی ایله
ال - اله وئریب، گئت - گئده سالوندا اولدوقجا داریخدی ریجی قضا
یارا دیردی. حوصله لی اوشاقلار بیرى - بیرى نین اوزونه باخیر و حوصله سیز
لر بیرپاراسی دوداق بوزور و گاهدان دا آلتدان - آلتدان قورولدانیر -
دیلار. روزنامه اوخونوب باشا چیخانندان صونرا، ایکی - اوج نفر بیرسؤزلر
صوروشدولار، اما اسرافیل اونلارا جواب وئرمک یئرینه چیگنینی آتدی. صونرا
دا روزنامه نی بوکوب قولتوغونا ووردو و سایمازیانا یولون چکیب گئتدی.
اونون دالینجا رفیس ده بوایشدن خوشحال کیمی بیرسؤز دئمه دن سا -
لوندان چیخدی. اوشاقلارین بو یئرسیز ایشدن خاطره ناراضی باخیشلاری بیرى
بیرینه توخوندو. شبهه سیز بونوما باحدان آغیزا سالیب بیزه قاخینج ائده -
جکلر. بونا گۆره ده، اسرافیل سالوندان چیخار - چیخماز من و ایکی - اوج
آیریمی اونون دالینجا یورودوک. یوروینلردن بیرى مندن صوروشدو، سن
بونو تانیرسان؟ دئدیم - آز چوخ تانیرام، پله کانلاردا اسرافیل بیزیم
اونون دالینجا گئتمه گیمیزی گۆرونجه آفاق ساخلادی و صوروشدو:

— اولمايا منله ايشينيز وار؟

من اوبيري لرى قابا خلاديم :

— سنله بير نئجه كلمه دانيشماق ايسته رديك .

— يوبانما ، سوزونو دئ ، گئچيكيهره !

ريب؟

— چوخ چكمز ، سوروشماق اولور سنى كيم بورايا روزنامه اوخوماغا گونده

— بو هئچ ده سوزه قالماييب !

— اما بوايش قالسا — قالماسا بيزه قاليب ، سن بير يئرسيز ايش گوروب

قويوب گئديرسن ، آنجا بوايش صابا حدان بيزيم ديليميزي لاغا قويان

بير پارا يارا ما زلارين طرفيندن باشيميزا قاخينج اولاجاق ، سن بيزه

جواب وئرمه سن بونو لاپ روزنامه يه يازا چاغيق .

— با جارساز يازين ...

او ، بو سوزو ديهه — دئيه اوزا قلاشدى ، بيز ايچرى قايتديق ، كریدوردا

سرپرست ايله اوز به اوز گلدك . او بيزي گورونجه آغيز اوچو آتماجا

كيمي دئدى :

— سياسى رهبرلر نه بحثه كيريشميشديز ، ايستيرديز دئيه سيز گينه ده روزنامه

خوانليغا گلسين ؟

هئچ بيريميز اونا جواب وئرمك حواسيندا دگيلديك .

ناهار فاصله سينده هانسي بير ال ، بو سوزلرى سياه تخته ده يازميشدى ،

ما تازه امروز متوجه شدیم كه تا حالا "جمله" را غلط تلفظ می کردیم ،

شكل درست آن "جولمه" بوده است ، اسرافيل سوزلرينده يئربه يئر جمله

سوزونو " جولمه " تلفظ ائتميشدى .

اسرافيل ايله آغيز — گپه دن صونرا ايشين داليسيني توتماغي من

بويناوما آلديم ، اوز يانيمدا بئله فكيرله شيرديم كي ، مدرسه ده ، حتى مدره

سه لرده روزنامه اوخوماق ايشي ، روزنامه نين طرفيندن اسرافيله تا پشيره

پليبدى ، يوخسا اسرافيلين بوايش ايله نه رجوعو ، پونا گوره ده مسئله نى

روزنامه يه يازماق ، يا اورايا گئديب ديل جوابي سويله مك لازم اييدى ،

چوخ گوتور قويدان صونرا ، مسئله نى همت دايي ايله اورتايا قويماغي

مصلحت بيلديم ، او كيشى بوكيمي ايشلرده چوخ گوزه ل مصلحتچى ايدى . همت

دايي نى آخشا ملار شيرخورشيد سالونوندا تاپماق اولاردى ، درس دن صونرا

ايكى ساعات اجازه آليب اورايا گئتديم ، همت دايي نى تاپديم ، او ، منى

گورجک گوله - گوله دئدی :

- با جی اوغلو، خوش گوردوک، دئییه سن گئنه تا ماشایا گلمیسه ن ؟

- یوخ، همت دایی سنین ائوزونله بیر ایشیم وار .

- خیر اول، بویور اگلش گوره ک .

- ساغ اولون، مدرسه دن اجازه آلمیشام، گرهک قاییدیم، او اسرافیل وارها سن اونو تانیرسان ؟

- هه تانیرام، اونا نه اولوب ؟

- اونا هئج نه اولماییب، هر نه اولسا بیزه اولوب، او بوگون بیلمه - دیک کیمین طرفیندن مدرسه ده اوشاقلارین ییغینغاغیندا روزنامهاوخوما - غا گلمیشدی، او، روزنامهنی باشدان باشا چئینه - شوپور و آیدیش، اویدوش اوخوما سیله بیزه یاما ن دردر آجدی، او، چیخیب گئده نده صورو شدوق سنی کیم بورایا روزنامهاوخوماغا گئنده ریب ؟ دئدی - بو، هئج ده سیمزه مربوط دگیل ... بیزه ائله گلیر کی، اونو روزنامهدن گئنده رمیش اولسا لار گرهک، بیلیرسیز یا یوخ، مدرسه ده بیزیم دیلیمیزی لاغا قویانلار و اونونلا مخالف اولانلار وار، اولار بونو بیرباشا بیزه قاخینح ائده جکلر . همت دایی عادتیی اوزه ره یا واشجا تامسیندی، صونرا دئدی :

- آی اونون بویونا ایپ توتوم، اونون بوایشلرایله نه ایشی، او بو ایشی مطلق ائوز باشینا گئوروب، روزنامه نه اونا، نه ده آیریسینا بئله بییر وظیفه وئرمز، میه سیز ائوزونوز روزنامهاوخوماق بیلیمیر سینیز کی، روزنامهاوخویان گئنده ره لر؟ من اونو گورسم، بو ایشدن ساری یاما ن دانلایا جاغام آخماغین بیررسی، آشینا - آشینا، چیخیر اوجاق باشینا .

- سیز مصلحت بیلسه نیز بیز بوایشین دینینی توتماق اوچون روزنامه یه باش وورماق قرارینا گلمیشیک .

- چوخ دا یاخشی دی، بئله سیرایشین یترسیز اولدوغونوروزنامه یه یازین، اما من یاخشی بیلیرم کی، روزنامه هئج زمان بوایشی گورمز .

من چوخ یاخین گونلرده روزنامه نین اداره سینه مراجعه اتمک تصمیمیله همت داییدان خدا حافظلیک ائدیپ چیخدیم، ایندی بورادا یاخشی اولار کی، روزنامه یه مراجعه اتمکدن قاباق همت دایی نین کیم اولدوغونو سیمزه آئلادیم، آخی بونو من قاباخدا وعده ائدیپ، اما عمل ائده بیلمه میشدیم .

همت دایی دا اوتایلی مهاجرلردن ایدی. من اونونلا ایلک دفعه آتامین وسیله سی ایله تانیش اولموشدوم، اوتایلی مهاجرلر ایرانا گئونده رطریق لری

ایللرده آتام اولنلار گؤزه تچی اولموشدو. اوتا یلیلارین تبریزه گلیب چیخا -
 نلاری یوردو - یووالاری یا قوم - اقربالاری اولما دیقلاری حالدا، تبریز
 ده سید حمزه یه یاخین اولان بیرقدیمی مدرسه یئرله شدیریلیر، صونرا ائوز -
 لرینه دالدا لانا جاق تاپانلار بیر - بیر ایکی بیر اورادان کؤچوب گئدیر
 دیلر. آتام گونلری نین چوخ ساعتلارینی اورادا اولوب، اولنلارین درد -
 یینه - اوتونا یئتیشردی. من گاهدان بیروقتیم اولاندا آتام یا ش وورار،
 اوراداکي حوانلارلا اورادان - بوردان قونوشاردیق. گونلرین بیرینده
 مدرسه دن کارنامه می آلمیشدیم، اونوها میدان اول آتاما گؤسته ریب اونو
 سئویندیریم دئییه، اورایا گئتمیشدیم. آتام، مدرسه نین دهلیزینده سکی
 اوسته اوتورموشدو. اونون یانیندا داللی - آلتیمیش یاشیندا خوش سیما
 آلنی آجیق، آغ ساچلاری آرخایا دارانمیش، اوست یاشدان بیرقدهر مندرس
 بیرکیشی وارییدی. کیشی نین آجیق آلنن قیریشلاریندا روزگار یسن
 گئدیشی درین ایزلرینی بوراخمیشدی. من یاخینلاشینما آتام - بومنی -
 اوغلو مدو - دئییه، منی اونا تانیئتدیردی. صونرا دال منه طرف یؤنه لیب -
 بویاخی کیشی، ائوده صحبت ائتدیگیم همت دایی دی - دئدی. کیشی سن -
 سالینا او یوشمایان بیرترینیشله آغا قالخدی، منله محکمال وئسردی و
 گولرا وزله خوش - بئش ائله دی. آتام کارنامه یه باخیب اونو همت دایی یا
 وئردی. او، چوخ دقتله کارنامه نی گؤزدن گئچیرتدی، صونرا منه باخیب دئدی:
 - چوخ یاخشیدی، اما بورادا آنادیلیندن بیرشئی یازیلما ییب، یوخسا
 سیزه آنادیلینده درس گئچیریلمیر؟

- آنادیلی، میه اورادا آنا دیلینده درس وئریلیر؟
 - بس نه، او تایدا آنادیلی هامی درس لرین یاشیندا دورور. بودرسی یاخی
 گئچیرمه ین یوخاری صنیفه (کلاس) یول وئریلمیر.
 - اونداسی ریاضیات، طبیعیات، تاریخ، جغرافی، مشق خط ...
 - بودرسلرین کتابلاری دالهامیسی بو دیلده یازیلیر.
 او گونه قدهر اصلا فکیرلشه بیلمه دیگیم تازا شیلر ائشیتدیم. دیزه
 چؤکوب باخیشلاریمی اونون آغزینا تیکدیم. او، توضیح وئردی کی، اورادا
 کتابلار دالهامیسی یازان الفبا ایله چاپ اولمور، اورادا الفبا دگیشیلیب
 وتازا الفبا ایله یازیب - اوخوماق چوخ راحت و آسان اولور. من همت دایی
 دان خواهش ائتدیم کی، ممکن اولسا او الفبانی یازیب منه وئرسین. دوغرو -
 دان دال بوالفبا بیزیم دیلی یازما غانه قدهر ال وئریشلی ایمیش. الفبا

لاتینی حرفلردن سیرالانمیش بیرالفا ایدی.

بوییرینجی گؤروشدن صونرا منیم همت دایی ایله آرا بیر گؤروشلریم اولوردو و هر بیر گؤروشه بودونیا نین انیش - یوققوشون گؤرموش، ایستی قانلی، آچاق گؤنول، دوغرو دوزگون و بابا جان کیشیدن بیرچوخ شئی لر اؤرگه ندیم. بو اؤرگندیک لریمیی ایچینده جور به جور مسئله لر اؤز یئرینده دورسون، حتی آنا دیلیمیزه عاید بیر سیرا عمومی گؤسته ریشلر بله اولوردو. کیشی عمومی معلومات و خصوصیله شخصی تجربه باخیمیندا ن بیر عماران ایدی. بیرگون سؤز آراسی اوندا ن صورو شدوم - همت دایی، سن عالی تحصییل آلمیسان؟ او، گوله - گوله دئدی - من هئچ اورتا مکتبه ده یول تاپما - می Sham، آ - ز - چوخ بیلدیک لریمی حیاتدا ن قازانمیشام. بیر دفعه ده یا دیمدا دی، اونون نه اوجون اوتایدا قالما دیغینی و باش گؤتوروب بوتایا - گلدیگینی صورو شونجا، او، گؤزلری یول چکی رکیمی اوزاقلار باخدی و دوشو - نه - دوشونه دئدی :

- باجی اوغلو بیلیرسن، منیم آتام، بابام، اولو بابام تورکماندا اکینچی اولوب، اونلارین عومور بویو توکدوک لری آلین تری، اتلری قانلاری، سوموک لری بو تورپاغا قاریشیب، من باش گؤتوروب گلدیم کی، صون نفسلرده اونلارا یاخین اولوم، دوغرو دو، اورا - بورا بیردی، اما نهجه دشیهر، هر قوشون اؤز یوواسی ... همت دایی نین سؤز لریندن دو - لوخسونموشدوم، کیشی گؤز لریمدن پیرلایان یا شلاری گؤرمه سین دئییه، اوزومو دیوارا چئویردیم. دئوتوب باخاندا اودا اوزونو اوبیری دیوارا چئویرمیش دی، اونون دا گؤزلری قیپ - قیرمیزی ایدی...

همت دایی روزنامه یه مکتوب یازما غی داها مصلحت بیلدیگی اوجون، اوگوندن منی گئحه - گوندوز بیر تورکجه مکتوب یازماق فکری اؤزون - مشغول ائتمیشدی. البته، او گونه قده رچوخلو انشا، مکتوب و حتی آرا - بیر روزنامه یه ده حیزما قارا بیر شئیلر یازمیشدیم، اما بویا زیلارین هامیسی فارسجا اولموشدو، بونا گؤره ده مکتوبو آنا دیلینده یازماق منیم اوجون ایلک تجربه ایدی. دفعه لرله یازیب پوزاندا ن صونرا اونو بیر شئییه اوخشاتدی و بیرایکی نفره ده اوخودوم، خوشلادیلار. بیرگون نا هاردان صونرا، آزا دو قتده یازی جیبیمده روزنامها داره سینه یولادوشدوم. روزنامه یا دیما گلن گلستان باغینا یاخین بیر تیکی ننتیده یئرله شیردی. بوندا ن اول، تبریزده چیخان

روزنامەلەرىن ادا رەلەرىنە دفعەلەرىلوم دوشموشدۇ. بورالارى بىرچوخ وقت خلوت، آدامدان چوخ اوطرف بو طرفدە كاغاذ، كەنە روزنامە كومالارى اولوردۇ. بەضا آدام مدتلرا ورا دا دورور، اما سوزونو دىمگە بىر نفر تا پا بىلمزدى. من ايندى گئە جگىم روزنامە ادا رەسىنە دە بو تىجىملە يا خىنلاش دىم قا پىدا چا پخانا ايشچىسى گئىمىنە بىر آدام دورموشدۇ، دىدىم. — مديرى گورمك ايستىرەم. دىدى — يوخارى قالخىن، صاغا ياشىن، اورا دا بىرىنچى قاپى، يوخارى چىخدىم، قاپىنى تاققىلدا تىدىم. اىچرىدن بىرسى " بويورون " دىدى .

قاپىنى آچىپ اىچرى گىردىم، سالون كىمى بويوك بىرا و تاغىن يوخارى طرفىنە بويوك مىزىن دالىندا اوجا بوى — شاققا واتلى بىرا فسرا وتور. موشدۇ. من اونو گورونجە و تاغىن ايندى يە قەدەر گوردوگوم روزنامە ادا رەسى اوتاغىنا اوخشا ما دىغىنا گورە، ياها تماش گلمىشەم، دىدى — قايتماق ايستەدىم، او، ياشىن قالدىرىپ منىم شەهەلەندىگىمى گورونىجە دىدى — بويورا بىلرسىنيز، دىدىم :

— من مديرى گورمك ايستەردىم، گورونىن ياها تماش گلمىشەم، او، گولومسونوب دىدى — يوخ لاپ دوز گلمىسىنيز، او، مىزىن دالىندان آياغا قالخىپا يرهلى آددىملادى، منلە ال وئرىپ، اوتاغىن اورتاسىندا قويولموش اوزون مىزىن دالىندا منە يئر گوستەردى، ائزودە گىچىپ اوز بە اوز سىندىلە و توردۇ .

— گورونورسىز طلبەسىنيز ؟

— من طلبە مفهوميونو باشا دوشمەدىگىمدىن دىدىم .

— يوخ، من محصل، معلملىك مدرسىنىڭدا اوخىيورام .

— اوندا، دىمك سىز پىداگوژى مەكتەپىنىڭدا اوخىيورسىنيز، بىزدە معلملىك مدرسى — سىنە بىلە دىلىپ، ياخشى، بىزە يازىدان، شەردن نەگتىرمىسىنيز ؟

— من يازى، شەر هىچ نە گتىرمەمىشەم. بىرشكايىت گتىرمىشەم .

بو سوزو دىيە — دىيە يازىنى جىيىمدىن چىخاردىپ اونا اوزا تىدىم .

او مەكتوبو آچىپ اوخوماغا باشلادى، آرا بىر، گاھدان قاشلارىدا رتيلير، گاھدان دا گولومسەر كىمى دوداقلارى قاچىردى، اوخويوب قورتا راندىان سونرا ائزونە اولدوقچا جدى حال آلىپ دىدى :

— من سىزى ايناندىرماق ايستەردىم كى، بىز روزنامە مىزىن اوردا — بوردا بونەدى مدرسىدە، كارخانا دا، كوچەدە بازاردا مەين آدامىن طرفىلىدىن اوخونما سىنى هىچ كەتكىلىف ائتمەمىشك، ائدەدە بىلمەرىك. روزنامە

اوخویان گره کسه اوخودوغو روزنامه یه رغبت بسله سین. اورادا یازیلان سؤزلرایله فکر رابطه سی تا پا بیل سین. منه بئله گلیرکی، بورادا بیزیم روزنامه میزی سئوه نلر. وانونلا علاقه ساخلایانلارا ولدوغو کیمی، اونو سئومه ینلر، هله بیزیم ائشیتدیگیمیزه گوره اونون نمره لرینی آلیب یاند - یراقلار دا واردی (او بوسغورده حقلی ایدی. او وقتلر ایراندا اوزون - اوزادی آلمانچلیق تبلیغاتی نتیجه سینده بیرپارا آداملار ضد فاشیست شئیلر کینه بسله ییردی لر). آتجاق، بیز روزنامه میزی اونو سئوه نلر و اونا رغبت بسله یین لر اوچون یازیریق. روزنامه نین حقینده هر جور سالم تنقیدی ده اونو رغبتله اوخویانلارین طرفیندن قبول ائدیریک. ایندی سیز ده بیر اوخوجو کیمی، چکینمه دن نظروثرسه نیز چوخ هاراضی قالاریق. من مدیر یین مسئله یه بوجوره یانا شما سیندان جرات تاپدیم. ائوزومو بیر سؤزلسمر تاپیب دئمگه حاضرلاییردیم کی، او، آیاغا قالخدی. اوتاقدان او بیر یسی اوتاغا آجیلان باغلی قاپینی آچدی و باشینی ایچری اوزادیب، دئدی - غلام، او شاقلاردان کیم وارسا بیر دقیقه بورایا گلین، بورادا منیم بییر ماراقلی اوخوجو موزایله گؤروشوم وار. - چوخ چکمه دن دئرد - بئش نظام پالتاریندا یاریم سن آداملار اورایا ییغیشدی لار. من اول بییر آزال آیاغیمی ایتیردیم، صورنا ائوزومو تاپیب، اوگونکو دوشونجه و باخیشلاریم اساسا روزنامه نین دیلی، اسلوبو و مندرجاتی باره ده بیر سؤزلرد دئدیم. اونلار اولدوقجا دقت و حوصله ایله قولاق آسیردی لار. ائزد دئدیک لریم - دن راضی قال می ش کیمی آیاغا قالخدیم. اونلار گولر اوزله منی یولاسال دیلار. بییر - ایکی ایل صورنا، آزال - چوخ مطبوعاتدا اشتراک ائتدیگیم زمان او گون اورا ییغیشانلارین هر بیر ی ائوز یئرینده آدلی - سانلی یازیچی و قلم صاحب لری اولدوقلارینی باشا دوشونجه او گونکولو غالیغیمدان چوخ اوتان دیم، هله ایندی ده یادیما دوشنده اوتان دیغیمدان گؤز لری می یوما - رام

- روزنامه ادا ره سینه گفتمدیگیم گونون صابا حیسی گون، سرپرست سحر طرفی یئنه کوریدوردا منه ایلیشدی :
- گئنه سسین روزنامه لر دن گلیر، دوئن نا هاردان صورنا هارا گئتمیشدین؟
 - دوغرو دو، اما بوخبر سیزه هاردان چا تیب؟
 - منیم هر یئر ده آژانسیم وار.
 - هر یئر ده آژانسین اولما سادا - بو دئرد دیوار ایچینده حتما جاسوسون وار.

— دئيه سن جملەيە "جولمە" دئيه ن آدام سنى چوخ ناراحات ائدير .
 — اوندان چوخ، جملەيە "جولمە" دئيه نى لاغا قويا نلارمنى ناراحات ائدير .
 او داها بير سؤز دئمەدن مندن قوپدو .

دانشرانين ياتاقلى (شبانە روزى) قسمتى اولدوغو حالدا ، ندىنسىمە
 اورانين بناسيندا حمام نظرە آلىنما مىشدى . اونا گۆرە دە ياتاقلى
 قسمتدە ياشايان اوشاقلار ، نوبت ايله اشيك حماما گئتمەلى ايدىلار .
 اوشاقلارين گئتىدىك لرى حماممىزىم محلهيە ياخين اولدوغو وچون ،
 حماممى منى و آتامى ياخشى تانىردى . بيرگون تكلەكده حماما گئتميش .
 ديم . حماممى خوش — بئشدين صورنا ، سؤزلو آداما اوشا ركىمى منە يانا —
 شدى و بير آزدا تعجبلە صوروشدو :

— فلانى ، ايكي گون اول سىزىن مدير (او سرپرستى مدير يئرینه توتور —
 دو) نومرە دە نوبتە اوتورموشدو ، بيلمەدیم نئجه اولدو اوسنين و آتاسين
 بارە سيندە سؤز آچدى و اوزون — اوزادى سئوال صورغويا باشلادى . اولمايا
 آرانيزدا سؤز — موز اولوب ؟

— سؤز — موز اولماغينا اولوب ، اما هر نه اولسادا منيمله اولوب ، بونون
 آتامانە دخلى وار ؟

— هر حالدا بيزدانىش يردىق كى ، شاطر عبدالعلى گليپ سؤزا وستە چىخدى . او
 سؤزون كيمە عايدا ولدوغو نوباشا دوشك منە مجال وئرمەدن دئدى :

— آقا جان ، سىز او كيشينى اوستادان نيهه صوروشورسونوز ، مندن صوروشون .
 من ايللردى اونونلا صيغا قارداشام . اونو اوو حومون ايجى كيمى تانىيرام .
 او ائله ديانتلى وخيرخواه آدامدى كى ، هامى اونون باشينا آندا يچر ، اما
 اونون اوغلودا اولدوقجا باش آشاغا ، اوز ايپى نين اوستونده ، حرمتجيل
 بير اوغلان دى . او دانيشاندان مدير باشيني آشاغا سالميشدى و دقتله قولاق
 سىردى . شاطر عبدالعلى سؤزونو قورتاراندا نصورنا ، او ، باش —
 قووزا ييب دئدى — اما غريبە دە باش آشاغادى بو اوزونلوقدا دىلى وار
 او ، بوسؤزو دئيه — دئيه سنىن دىلوون اوزونلوغونو نشان وئرمك اوچون
 اللرينى بيرى — بيريندن آيىردى .

حماممى نين صحبتى منى اوشندىردى . بوهامى آختاريش — آرايشلار
 نه اوچون ايدى ؟ اوستادان تشكرا ئديپ چىخدیم و بيرباشا شاطر عبدالعلى نين
 ايشلە دىگى چۆرە كچى خانايلا گلدیم . شاطر عبدالعلى تندر باشيتدا ايدى .

شا طر عبد العلی ده قابا خدا اشاره وئردیگیم کیمی اولدوقجا خوش صحبت ،
 حاضر جواب ویوزلرحه تک بیٹی، مثل، معما، لغز بیلن آدام ایدی. من هر
 وقت چوره ک آلماغ چوره کجی خانایا گشده نده اوباشی خلوت اولسا، هارار
 دا بیر حافظ دن، سعدی دن، صائب دن، فضولی دن، صابردن و آیریلارندان تک
 بیت لر اوخور و اونلارین معنا سینی مندن صوروشاردی، جوخ وقت لر، من
 شعرین معنا سینی بیلمه ینده، او، شعری شرح بسط ایله معنا ائده ردی. شاطر
 عبد العلی بودفعه گوزو منه ساتا شینجا گوله - گوله دئدی :

- قردش اوغلو، نه وار - نه یوخ، دئییه سن گئنه راحت اوتورمورسان، اوگون
 مدیردا لونجا برک گیلئیله نیردی، اما من ده یاخشی قاباغینا چیخدیم .
 - شاطر جوخ ممنون، اما بو گیلئیلیک لر یئرسیزدی .
 - اوندایس مسئله نه یئرده دی ؟

- ایندی کی سوز آجیلیب دئییه بیلهرم، او سزایلهاوز به اوز اولان آدام
 واونون کیمی لر، اوز دانیشدیقلاری دیل لرینه و ملی منیت لرینه آچاقدان
 باخان و او نئحه دئییه ر قینیندان چیخیب، قینینی بگنمه یین آداملار دیلار
 اونلارین ایچینده هله ائله سی ده وارکی هر سوزباشی دئییه ر منیم دده م آتلا -
 ماییب تورک اولوب ... بونلار رضا خان زمانیندا قازان دیقلاری بورو حیه نی
 ایندی، بوگونون شرایطینده اعمال ائتمک ایسته ییرلر و نوعمله گنجیرمکده
 هئچ بیر تحقیردن و توهیندن چکینمیرلر، اولار بیزلرین دور دوغوموزو، اوتور
 دوغوموزو، دانیشدیغیمیزی لاغا قویور، هر هیه بیر پولجوک نندا ئلیر، بیرینه
 فاناتیک، بیرینه قاباغیندان بئمز، بیرینه اییه گلمز و اوسرینه دیلی
 اوزون و سوزگوتورمز آدی قویورلار، قاباخلارینا حیخاندان آت قاجیر،
 پالان دوشور، دوروب یولا دوشوب بیزلرین باره سینده بوندان - اوندان
 صورو شورلار .

شا طر عبد العلی الینی ایشدن چکمیش وایکی گوزو بو منیم آغزیماتیکمیش
 دی، من سوزو مو قورتارار - قورتارماز او، دریندن آه چکیب دئدی :
 - واللله، قردش اوغلو، اوندایس جوخ حوصله لی آداملار سیز، باخ من سیزین
 یئریزه اولسام، بوایشلرین بیر منیم باشیما گلسه، یا باش داشا، یا داش
 باشا .

- شاطر، ال ایله آچیلان دوگوبو دیش ایله آچماق عقلدن دگیل .
 - قردش اوغلو، س دئیگیین دوگون، ال ایله آچیلان دوگونه اوخسامیر ...

دانشسرانیین ایکینجی ایلی بوچا خناشمالارا یچره سینده قورثا ردی، امتحانات گئچیردیگیمیز زمان سرپرستین صون تشبثلریندن بیریدیه اؤز ایسته دیگ بیریسینی حقلی اولمایاراق مندن قاباغا گئچیرمک ایدی و او بو تشبثه ده نائل اولدو، دانشسرانی قورتارینجا بیزلری استاژ گورمک اوچون معارف اداره سی نین آیری - آیری شعبه لرینه بؤلدولر، بؤلگوده من تربیت کتابخاناسینا دوشدوم، تربیت کتابخاناسی اوگونلر هانسی دلیللره گؤره دانشسرا رئیسین سرپرستلیگی آلتیندا ایدی، کتابخانا دا ایشله مک، کتابلا آشنالیق قاتماق، یورولما دان اوخوماق، منیم عومور آرزیلاریمدان بیر اولدوغو حالدا، هرگون اورایا باشچیلیق ائده نلرله اوزبه گوز اولماق و بونولا دا ایستهر - ایسته مز توققوشمالارا چکیلیمکدن اوره گیم سیخیلیر و قانیم قارالیردی.

بوییری طرفدن ده دانشسرانی قورتاران گوندن، آتام چوخ اصرارلا منیم تهرانا گئدیپ، دانشگاهدا آدیاز دیرماغیما تاکید ایدیردی. منیم درسه ممکن اولان قده ر ادا مه وئرمه گیم اونون اوچون بیرایده آل حالی آلمیشدی. من اونون بوایده آلینا حرمت بسله دیگیم حالدا، اونولا موافق قالا بیلیمزدیم. آتام مریض احوال ایدی. هله ایشه قوشولوب عائله یه مادی یاردیم ائتمک بیر طرفده قالسین، اونو بو احوالدا بورا خیپ گئتمک کیشیلیکدن اوزاق - ایدی. بونولا بئله، من اونون خاطرینه دگمه ییم دئییه، تهرانا گئتمه گیمی بوگون صابا حا سالیردیم.

بو آرادا، ایکی - اوچ هفته ایدی کتابخانا دا ایشه باشلامیشدیم. بو مدتده ایشین چوخلوغوندان یا هر دلیله گؤره اورادا امر و نهی ائده نلر له توققوشمایا موجب اولان بیر مسئله باش وئرمه میشدی. بیرگون، آخشام طرفلری آتام اؤزونو چکه - چکه اورایا گلدی. سرپرست اونو گوره ن کیمی قاباغینا چیخدی، گتیریب اؤزیئرینه اگله شیردی. من بیر طرفده دایانیب دورموشدوم. حال احوالدان صونرا سرپرست سؤزه گیریشدی: سیزین خیرخواه، احتراملی آدام اولدوغوز باره ده اوردان - بوردان چوخ ائشیتیمیشه م بونا گؤره ده چوخ ایسته ردیم سیزی یاخیندان گوروم. سیزین بوقده ر باشی یوموشاق آدام اولدوغوز حالدا بیلیمیره م نه دن اوغلوز (او، بورا دا سؤزلرینه یاری جدی یاری شوخلوق حالتی وئردی) ایپه - ساپا گلنه ن آدام دگیل بیزی اونا تا پشیرین، البته، اوزونده دئمک ایسته میره م، نه قده رایشینده جدی و اؤزو سؤزو دوزگون وارسا، بیراوقده ر کله شق، قاباغیندان یئمز و

نئجه دئیهرلر دیلی اوزوندور، او، بورو حیه ایله جامعده موفقیت تاپا بیلمز...

آتامین باخیشلاری منله سرپرستین آراسیندا گزیشیردی، او، سرپرستین سؤزونون آراسیننی کسب دئدی: منی باغیشلاپین سیز هانکی جامعده موفق اولوب اولما ماقدان دانیشیرسینیز؟ باشدان - باشا ظلم، حق سیزلیک، فساد، یالتاقلیق ویالانچیلیقا سورونموش بیرجامعهده موفقیت نه معنادا اولابیلر؟ بوتون بو حق سیزلیک لره باش اگمگ و بویارامازلیقلارا بویون قویماق معنا سیندا. بیلیمیره م سیزه هانسی کله شق لیک، قاباغیندان یئمزلیک یانئجه دئیهر دیلی اوزونلوقدان دانیشیرسینیز. اما، منجه، بو حق سیزلیکلر وپارامازلیقلارلا اوز به اوز دوران سیز دئمیشکن اؤزو سؤزو دوزگون کله شق، قاباغیندان یئمز و دیلی اوزون اولمایا بیلمز...

سرپرستین باخیشلاری آتامین آغزینا تیکیلی قالمیشدی. من اؤز یا - نیمدا فکیلرله شیردیم، الفبانی ایگیرمی بئش - اوتوز یاشیندا اؤگره - نمیش بو کیشی، بوسؤزلری هارادا و هانسی کتابدا اوخوموشدو؟ بوسؤوالا چوخ صونرالار حیاتدان آلدیغیم تجربه لرده جواب تاپما بیلدیم: حیات کتابیندا.

بوگوروشدن صونرا سرپرست توققوشمایا سبب اولان مسئله لری اورتایا کتیرمکدن چکینه ر و اؤزو دئمیشکن بیرچوخ یئرده "حریم" ساخلاردی.

دیوان لغات ترک درواقع یک دایره المعارف زبان و فرهنگ ترکی قدیم است و برای تورکولوژیست های دنیا مهمترین منبع و ماخذ ترک و ترکی شناسی است از نظر سررسی تاریخی لهجه های ترکی کتاب بی نظیری است. کاشغری با بررسی مقایسه ای لهجه های ترکی مکتب تورکولوژی مقایسه ای راتیز نهصدسال قبل بنیانگذاری نموده است. به همین مناسبت و. رادلوف که پدر تورکولوژی جدید لقب گرفته محمود کاشغری مؤلف دیوان لغات ترک را پدر تورکولوژی نامیده است.

اغوزها

(۲)

بقلم دکتر جواد هیئت

=====

طرز زندگی اغوزها

=====

دراوایل قرن دهم اکثریت اغوزها کوچ نشین بودند و در قرن یازدهم میلادی بطوریکه در دیوان کاشغری آمده از ۲۴ قبیله تشکیل شده بودند که در راس هر کدام یک بیگ بود. بیگ ها خیلی ثروتمند بودند. بروایت ابن فضلان در میان آنها کسانی بودند که صدها رگوسفند و ده هزار اسب داشتند. بنا به روایت مسعودی در مروج الذهب اغوزها از سه طبقه تشکیل شده بودند: ۱ - بیگ ها یعنی اصیل زادگان ۲ - ایل یا مردم ۳ - غلام ها. یا تخت اغوزها "یعنی کند" و از شهرهای مهمشان جندخواره بود. (مسعودی قرن دهم)

در قرن ۱۱م کاشغری شهرهای اغوزان را چنین شرح میدهد: سرپن یا سابران، قاراچوق یا فاراب، سوغناق یا سوتاخ، قارناق، سیتکون یا سوت کند. سوت کند نزدیک فاراب است و امروزه خرابه های آن موجود است در منطقه سوت کند در ربع اول قرن دهم تعداد زیادی از اغوزها و قارلوقها مسلمان شده بودند. در منطقه فاراب، شاش و کنجه نیز در حدود یک هزار چادر ترک مسلمان شده بود. اغوزهای مسلمان بیشترشان تخته قاپو و شهرنشین می شدند. اغوزها کوچ نشین به اغوزهای شهرنشین یا توق (تنبل) و به اهالی غیر ترک سوقاق می گفتند. فعالیت اصلی اغوزها دامداری بود زیرا اغلبشان کوچ نشین بودند ثروت آنها را گله های گوسفند، اسب، شتر و حتی گاو تشکیل می داد. اغوزها با همسایه های مسلمانشان روابط تجاری نزدیکی ایجاد کرده بودند و راه مهم کاروانهای تجارتی از خوارزم به منطقه رود ولگا بود. مهمترین متاع تجارتی را گوسفند تشکیل میداد. اهالی خراسان و ماوراءالنهر احتیاج گوشت خود را از اغوزها و قارلوقها تامین میکردند. بعلاوه نمک (کچه) ترک مشهور بود. اغوزها از شهرهای اسلامی پارچه های بافتنی می خریدند.

ترک ها قبل از اسلام پیرو دین شامان بودند و به خالق اولوغ بیات (خدای بزرگ) می گفتند. طبیعت مانند آفتاب، روشنائی، آب و درخت را مقدس می شمردند. اغوزها دارای حکمائی بودند که خیلی مورد احترام مردم بودند مانند قورقود آتا یا دده قورقود.

ترکان اغوز هم مانند گوگ تورک ها مرده ها را با لباس و اسلحه و اشیاء

شخصی خود دفن میکردند. آنها برای قبر اطاقی را می کنند و مرده را در آنجا می نشانند و بدستش ظرف (چماق) پراز قیمیز (مشروب ملی ترکان قدیم که از شیر اسب بود) می دادند و در برابرش ظرف پراز مشروب فوق را می گذاشتند (ابن فضلان) . در بالای قبر هم گنبد کوچکی می ساختند . بعدا سبهای شخصی مرده قربانی میشد و برای اطرافیان مرده مهمانی داده میشد و یوغ آشی یا اولو آشی (غذای ماتم یا مرده) نامیده میشد . سر و دست و پا و پوست اسب متوفی را هم در قبر او از جوی آویزان میکردند تا مرده سوار بر اسب شده به بهشت برود و زود تر برسد ! آنها از ترس بیماری به بیماران خود نزدیک نمی شدند . به بیماران غلامان و کنیزان خدمت میکردند . زنان اغوز از مردان رو نمی گرفتند مع هذا بعد از آنکه مسلمان شدند درجا معه اسلامی به عفت مشهور شدند .

انتقام گرفتن در میان آنها مرسوم بود . وقتی پدر میمرد پسر می توانست با مادر ناتنی ازدواج کند . تعدد زوجات هم بین آنها مرسوم نبود . در موقع ازدواج خانواده دختر از پسر با شلیق (یا باشلوق) می گرفت . غذای ملی آنها توتماج بود که بعدها در ایران و سایر بلاد اسلامی هم مشهور شد . اغوزها ریش خود را می ترشیدند ولی سبیل می گذاشتند و مانند سایر ترکان موی سرشان بلند بود . آنها جنگجو و در عین حال مهمان نواز بودند . نسبت به بزرگان خود احترام زیاد قائل بودند .

لهجه ترکی اغوزی بنا به گفته کاشغری ظریف ترین لهجه های ترکی بود . اغوزها در سواحل سیحون با صغدها که قومی آریائی بودند همسایه شدند و ضمن پذیرش اسلام بسیاری از کلمات صغدی را نیز مانند عربی گرفتند . در سال ۹۶۵ = ۳۴۹ دویست هزار چادر ترک مسلمان شدند . این ترکان تحت حکومت قاراخانیان بودند (یغما ، قارلوق ، چینگیل ، توخسی) . در میان اغوزها اسلام در اوایل قرن ۱۱ بصورت عمومی درآمد . مسلمانان به اغوزهای مسلمان ترکمن می گفتند و از ابتدای قرن ۱۳ میلادی این نام درهمه جا جایگزین کلمه اغوز شد . بنظر ابوریحان بیرونی و رشیدالدین ترکمن به معنی ترک مانند است امروزه (من) را بمعنی ترک خالص میدانند زیرا من پسوند مبالغه است مانند دگیرمن ، قوجامان و ... اغوزها به فرمانروای خود یا بغو می گفتند . فرمانده ارتش سوباشی و جانشین یا بغو کول ارکین نامیده می شد . طرخان و یینال هم عنوان اصیلی و شاید سمتی هم بوده باشد .

به مهر و فرمان یا بغو طغراق (طغرا) می گفتند که بعد از مهاجرت در ایران و

ترکیه هم متداول کردند. در دیوان و دربار یا بغواچی باشی، میرآخور، چاوش (ما مورتشریفات) و بکچی ها (محافظین) بودند. کارهای دولت به وسیله مجلس استشاره انجام می شد.

در نیمه اول قرن دهم میلادی ^{دولت} اغوزها مستقل بودولی دربارها تاریخ از بین رفتن آن چیزی در دست نیست. بنظر می رسد توسط همسایه شمالی شان قبیچاقها حکومت اغوزها خاتمه یافته است.

همسایه جنوبی اغوزها مسلمانها بودند که در ما وراء النهر و خوازم سکونت داشتند. مردم ما وراء النهر و خوازم در شهرهای اغوزها کولونی داشتند. بعلاوه عده از آنها در خدمت اغوزها بودند و با آنها در شهرسازی، تجارت و صنعت همکاری داشتند.

بین قرنهای ۱۱ - ۹ میلادی این منطقه یکی از پیشرفته ترین بلاد اسلامی بود و بزرگترین دانشمندان اسلام مانند فارابی و ... از آنجا برخاستند.

در سال ۷۶۶ وقتی که ترکان قارلوق دولت گئوک تورک غربی را ساقط نمودند نتوانستند بجای آنها دولت بزرگ و قوی تشکیل دهند. یا بغوی قارلوقها شهر بالاساغون (شمال قیرقیزستان کنونی) را مرکز خود قرار داد. اسماعیل بن احمد سامانی (حکومت ۲۷۹ = ۸۹۲) در سالهای آخر قرن نهم از سیحون عبور کرد و شهر تالاس را گرفت و در سال ۹۴۲ شهر بالاساغون که شهر اسلامی شده بود بوسیله قراخانیان فتح شد. از این ببعده قراخانیان قویتر و سامانیان ضعیف تر شدند. بعلاوه قدرت فرماندهان آرتش ویژه ترک که در خدمت سامانیان بودند زیاد تر شد تا بالاخره در سال ۹۶۲ آلپ تگین یکی از این فرماندهان غزنه را فتح کرد و دولت غزنوی را تاسیس نمود.

ساتوق بقراخان یا دشاه قاراخانیان در سال ۹۶۵ مسلمان شد و دین اسلام را دین رسمی دولت قرار داد و در این موقع ترکان قراخانیان بطور دسته جمعی اسلام را پذیرفتند.

در سال ۹۹۲ بغراخان هارون نوه ساتوق پادشاه قاراخانی ما وراء النهر را فتح کرد و در سال ۹۹۹ بحکومت سامانی خاتمه داد.

در قرن ۱۱ میلادی قسمتی از اغوزها در اشرفشارق قبیچاقها از رود ولسکا گذشتند و شمال دریای سیاه رفتند و در آنجا مستقر شدند. روسها به آنها ترک می گفتند. بعد از مدتی با زدر اشرفشارق قبیچاقها از رود دانوب عبور کردند و در بالکان مستقر شدند. قسمت عمده این ترکان در اتریش و آلمان و هموم پچهنکها و بومیها از بین رفتند بقیه را هم دولت بیزانس در مقدونیه اسکان نمود.

بیزانسیها به آنها اوز می گفتند و قسمت مهمی از اوزها که در خدمت بیزانسیها بودند در جنگ ۱۰۷۱ بطرف برادران خونی خود سلجوقیان رفته و بآنها پیوستند (مانند بجهنگها)

تشکیل دولت سلجوقی در تاریخ ترکان اغوز نقطه عطفی است. با تشکیل دولت سلجوقی حاکمیت سیاسی عالم اسلام بدست اغوزها افتاد و آسیای صغیر توسط آنها فتح و بلاد ترک گردید.

سلاحقه از قبيله قنق اغوز بودند و سلجوق فرمانده ارتش (سوباشی) یا بغوی اغوز بوده است. پدر سلجوق دقاق نام داشت و علامت کمان آهنی که نشانه حاکمیت بود داشت.

بنابنوشته (ملکنامه) سلجوق از ترس یا بغو که به تحریک زنش به سلجوق بدین شده بود با تفاق سربازان و طایفه اش بطرف شهر جند آمد ۹۸۵ بگفته پرفسور بارتولد سلجوق بعد آنکه مسلمان شد مسلمانان مجرای پایین سیحون را از دادن خراج معاف کرد.

سلجوق چهار پسر داشت: اسرائیل، میکائیل، موسی و یوسف در موقع پیری سلجوق اسرائیل یا بغوی اغوزها شد و اعلان لقب گرفت. اعلان با ابو ابراهیم منتصر سامانی همکاری کرد و با هم به سمرقند آمدند و بعد با هم در برابر قاراخانیان ایستادگی کردند.

سلجوق در جند مرد و فرزندان با ایل و تبارشان بطرف شمال خراسان آمدند.

در تاریخ آمده است که اعلان بملاقات سلطان محمود رفت. سلطان از او پرسید که در صورت ضرورت چقدر نیرو می تواند در میدان جنگ حاضر کند. اعلان گفت اگر تیری بطرف خیامش روانه کند یکصد هزار تن برای نبرد حاضر و آماده می گردند، لیکن اگر کمان او دیده شود دو بیست هزار تن ملحق به نیروی بالای می گردند. سلطان از این امر بهراس افتاد و او را به حیلہ بگرفت و در قلعه ای در هندوستان زندانی کرد.

میکائیل در جنگ با قبچاقها کشته شده بود و فرزندان او چاغری و طغرل توسط سلجوق جدا شدند. سلجوق بیش از صد سال عمر کرد.

یک سال قبل از فوت سلطان محمود (۱۰۲۹) اغوزها به خراسان حمله کردند ولی از طرف سپاهیان محمود عقب رانده شدند.

بعد از مرگ علی تکین قاراخانی و خوارزمشاه ها رون ترکان سلجوقی

موقعیت خود را در خوا رزمنا امن دیدند لهذا بطرف خراسان حرکت کردند در این سفر ترکان از حیون گذشته و از طریق مرو به نسا آمدند (۱۰۳۵). در این سفر سلجوقیها ده هزار سوار داشتند.

در این موقع فرمانروایان سلجوقی موسی یا بغو، محمد طغرل و داود چاغری نامه‌ای به سوری رئیس دیوان خراسان نوشتند و در آن نامه خود را موالیسی (تابع) خلیفه معرفی نموده و خواستار بخشیدن نسا و فراوه شدند و در مقابل هم متعهد شدند جلوسهای آنها را از شمال وری که قبلا آمده و در آنجا مستقر شده بودند بگیرند. رئیس دیوان خراسان مراتب را با سلطان مسعود غزنوی گزارش داد. خبر آمدن ترکان سلجوقی به خراسان عکس العمل شدیدی در دربار غزنوی ایجاد نمود و سلطان مسعود ۱۷ هزار از ارتش مجهز خود را تحت فرماندهی حاجب بیگ دوغدو برای مقابله با سلجوقیان فرستاد که در نسا با آنها روبرو شد ولی مغلوب گردید ۱۰۳۵ = ۴۲۶. بعد از این شکست دولت غزنوی دهستان را به چاغری بیگ، نسا را به طغرل بیگ و فراوه را به موسی بیگ واگذار نمود بشرط اینکه تابع سلطان باشند و از میان آنها یک نفر در ملازمت سلطان بماند.

بعد از این پیروزی مهاجرت ترکان به خراسان زیاد شد و در سال ۱۰۳۶ م سلجوقیان نامه‌ای با سلطان مسعود فرستاده و ولایت‌های مرو، سرخس و ابیورد را خواستار شدند و علت آنرا تنگی جا برای زندگی خود عنوان کردند و چون جواب مثبت نگرفتند به مهاجرت‌های خود ادامه دادند. در این موقع سلطان مسعود به جای رویارویی با سلاجقه برای غزوه به هندوستان رفت (۱۰۳۷ م). اغوزهایی که قبلا به اراک آمده بودند بعد از شنیدن خبر آمدن سلجوقیان به خراسان اول به طرف خراسان حرکت کردند و داغان و سمنان را یغما نمودند بعد به طرف ری آمدند و لشکریان غزنوی را شکست دادند و ری را غارت کردند. بعد به طرف آذربایجان رفتند. در این موقع در آذربایجان خاندان کرد و حسودان حکومت میکرد. و حسودان از آنها استقبال کرد و دختری از آنها گرفت ولی اغوزها بعد از مدتی دست به یغما زدند و عده‌ای از مردم و کردها را کشتند. و چون اوضاع را برای ماندن مناسب ندیدند اکثریت آنها به اراک برگشتند. گروهی از این اغوزها به فرماندهی دانا در آذربایجان (اورمیه) ماندند. اغوزهایی که به اراک رفتند و دسته شدند یک دسته به همدان و دسته دیگر به ری رفتند.

در مه (اردیبهشت) ۱۰۳۸ = ۴۲۹ در سرخس جنگ میان غزنویان و سلاجقه

در گرفت و سلاجقه پیروز شدند. و قسمتی از خراسان را اشغال کردند. طغرل در راس همه فرماندهان قرا گرفت و نیشابور را تسخیر نمود. چاغری بیگ هم مرو را گرفت موسی هم سرخس را. در نیشابور بنام طغرل خطبه خواندند. طغرل به بهنگام ورود به شهر کمانی به بازو و سه تیر بکمر بسته بود که نشان فرمانروا - ثی کل ترکان بود. در مرو هم بنام چاغری بیگ خطبه خواندند.

در سال $1039 = 430$ با ردیگر غزنویان حمله کردند و در صحرای سرخس پیروز شدند ولی چون هر دو طرف خسته بودند موقتاً صلح نمودند غزنویان به بلخ برگشتند. بعد از تاجستان سلطان مسعود دوباره بطرف سلجوقیان حمله برد و آنها را تا فراوه تعقیب نمود. بعد بطرف نیشابور آمد و از نیشابور به سرخس حمله کرد و بعد به مرو رفت در این موقع در بعضی از مناطق خراسان قحطی شد. در این فرصت فرماندهان سلاجقه مشورت کردند طغرل بیگ معتقد بود که به طرف اراک بروند ولی چاغری بیگ گفت باید در خراسان کار غزنویان را یکسره کنند و الا مسعود آنها را تعقیب خواهد کرد و آنها هم از نیروی امدادی اغوزان که از ترکستان میرسید محروم خواهند ماند. بالاخره طغرل تسلیم نظر چاغری بیگ شد و تصمیم به جنگ با مسعود گرفته شد. و در ۲۲ مه $1040 = 431$ سلطان مسعود با لشگریانش در دندانگان (جنوب غربی مرو) با ارتش سلاجقه روبرو شد و بعد از دو روز جنگ مغلوب شد و مجبور به فرار گردید.

جنگ دندانگان غلبه قطعی سلاجقه را تأمین نمود و بعد از پنج سال جنگ نتیجه قطعی بسود سلاجقه گرفته شد و بقول چاغری بیگ دنیا مال سلاجقه گردید. چاغری بیگ بعد از آنکه دست غزنویان را از خراسان برید با قاراخانیان صلح کرد و شورش خوارزم را خوابانید و امیر قباچ را مسلمان کرد و با او خویشی برقرار نمود. کرمان را هم به یکی از فرزندان خود واگذار نمود و در سال $1059 = 450$ در ۷۰ سالگی فوت نمود. طغرل بیگ بعد از پیروزی دندانگان به نیشابور رفت و بعد از برقراری امنیت و آرامش به گرگان و مازندران سفر کرد و آنجا را فتح نمود و سال بعد سفری هم به خوارزم نمود. طغرل در همان سال بهری آمد و آنجا را پایتخت خود قرار داد.

درری نماینده ای پیش اغوزهای که قبلاً به اراک آمده بودند فرستاد و از آنها خواست تا به اطاعت او در آیند و پیش او بیایند. سرکردگان اغوزهای اراک از ترس زندانی شدن دعوت او را نپذیرفتند و به او پیغام دادند که ما برای دوری از شما در اینجا مسکن کرده ایم اگر شما حمله کنی ببلادروم و یا خراسان می رویم. بالاخره به طرف آذربایجان و از آنجا به شرق ترکیه رفتند ولی بعد از مدتی غارتگری

دوباره به آذربایجان آمدند و به اطاعت طغرل درآمدند.

طغرل در سال ۱۰۵۵ = ۴۴۶ به دعوت واصرار خلیفه به بغداد رفت در این موقع فرمانده لشکر خلیفه از ترکان مملوک اعلان الساسیری بود و میان سه خوبی با خلیفه نداشت ضمناً از آمدن طغرل هم بسیار ناراحت شد و از بغداد بیرون رفت. در این موقع امیر دیلمی ملک الرحیم و ترکان مملوک بر علیه طغرل تظاهرات کردند و به اغوزها حمله بردند. طغرل هم امیر دیلمی را گرفت و بقیه را تا دیب نمود و بسلسله دیالمه نیز پادشاه داد.

خلیفه القائم با مرالطه به طغرل لقب ملک المشرق والمغرب وهفت خلعت داد که نشانه حاکمیت هفت اقلیم بود. طغرل هم در ۷۱ - ۷۰ سالگی در سال ۱۰۶۲ = ۴۵۵ درری وفات نمود و در آنجا به خاک سپرده شد. مقبره وی هم اکنون درری به حال نیمه متروک موجود است.

طغرل بیگ مردی لایق، متدین، راستگو، خوش قلب و ملایم بود او قدرت انطباق فوق العاده داشت. در نیشابور مانع فارتگری ترکان شد حتی در این مورد با برادرش چاغری بیگ دعوا کرد و بروی او اسلحه کشید.

سلسله سلجوقیان که بوسیله طغرل تاسیس شد ممالک اسلامی را با ردیگر تحت حکومت مقتدر و واحدی درآورد که از ترکستان تا دریای مدیترانه دامنه آن گسترش یافت. گذشته از این سلجوقیان چون تازه داخل اسلام شده بودند روح تازه ای به آن دمیدند، درست همانطور که اسکاندیناویها مذهب مسیح را روح تازه ای بخشیدند. هنکا میکه روساء و سرداران نورمان با تشویق و ترغیب قاضدین و پیشوایان صلیب حمله به خاور بردند فقط چابک سواران سلجوقی بودند که با سرداران سنگین اسلحه صلیبی روبرو شدند. (تاریخ ایران جلد دوم صفحه ۴۲ و ۴۳ تالیف سرپرسی سایکس، ترجمه فخر داعی گیلانی).

در زمان آل بویه قیصر روم شرقی از اختلاف سنی و شیعه استفاده نمود و به ممالک سوریه و بین النهرین حمله کرد و قسمتی از آنجا را گرفت. بعد از استقرار سلاطین بیزانسها به عقب رانده شدند و در آناتولی هم دولت مسلمان ترک تشکیل شد (و. با رتولد).

بعد از طغرل برادرزاده اش آلپ ارسلان (شیرقهرمان) پادشاه شد و هر دو قسمت امپراطوری یکی شد. آلپ ارسلان با سپاهش به آناتولی حمله برد و در مالازگرد سپاه روم را شکست فاحش داد (۱۰۷۱ = ۴۶۳) و از آن پس دروازه آناتولی به روی ترکان باز شد. سال بعد در نزدیکی رود جیحون از طرف مردنانشناسی کشته شد.

بعد از آلپ ارسلان فرزندش ملکشاه پادشاه شد (۱۰۹۲ - ۱۰۷۲). در زمان او امپراطوری توسعه یافت و از جیحون تا دریای اگه گسترش یافت. قلاخانیا و غزنویان نیز تابع او شدند. در مدت ده سال فتح آناطولی تا سواحل بنغاز بسفر پیش رفت. دوران ملکشاه دوران عدالت توصیف شده و با مرگ او این دوره به پایان رسید.

سلجوقیان در کشورهای مفتوحه عادات و سنن خود را تا حدودی حفظ نمودند. خان یغما و مراسم عزاداری و غذا های ملی توتماچ در آناطولی هم رایج بود و از این به بعد به آنها ترکمن گفته شده است.

سلاجقه نیز برای وزارت از ایرانیان استفاده می کردند زیرا هم کار دان بودند و هم مطیع. برای آرتش نیز از ممالیک (غلامان) استفاده می کردند و در این کار تحت تاثیر وزیرای ایرانی قرار گرفتند.

سلاطین سلجوقی هم مانند ترکان غزنوی به زبان و ادب فارسی علاقه زیادی داشتند. آنها زبان فارسی را در ایران و آسیای صغیر (ترکیه کنونی) زبان رسمی کردند و بیش از پیش به ترویج شعر و ادب فارسی همت گماشتند و خودشان هم اغلب به فارسی شعری سرودند. طغرل بعد از فتح ایران اولین مدرسه را در نیشابور تاسیس کرد. ملکشاه بعد از رفتن به بغداد مدرسه نظامیه بغداد را تاسیس نمود. ملکشاه علاوه بر ترویج علم و ادب و معماری خودش هم به فارسی شعری گفت و به ترکی می نوشت و به اهل دین و دانش احترام می گذاشت.

سلطان سنجر با آنکه از ۱۲ سالگی در کار حکومت و سیاست وارد شده فارسی شعری گفت و بعنوان راوی حدیث اشتها رداشت. دربار او سلطان سنجر دانشمند فرانسوی رنه گروسه (عضو آکادمی فرانسه) در صفحه ۲۱۴ کتاب امپراطوری دشتها چنین می نویسد: دلیر، سخی و مردانه، این است که ملترین نمونه ترک ایرانی که مدافع تمدن ایرانی گردید و خود نیز مانند یک شخصیت شاهنا مه قهرمان افسانه های آن شد.

در زمان سلاجقه معماری نیز توسعه و پیشرفت نمود. معماری مسجد، مدرسه، مقبره و کاروانسرا در زمان سلاطین بزرگ سلجوقی طرح ریزی و پایه گذاری شد در طرح معماری سلجوقی نمای خارجی گنبد بر تمام بنای مسجد حاکم است. گنبد مسجد بر پایه ای کوبیک استوار است که بالای آن تبدیل به هشت ضلعی (سطحی) شده و بر روی آن گنبد مدور قرار گرفته است.

بعنوان نمونه های تاریخی معماری سلجوقی، مسجد جمعه اصفهان (۱۰۹۲ -

(۱۰۷۲)، مسجد جمعه گلپایگان (۱۱۱۸ - ۱۱۰۸) مسجد جمعه وحیدریه قزوین - (۱۱۱۹ - ۱۱۱۳)، مسجد جمعه زواره (۱۱۳۵)، مسجد جمعه اردستان (۱۱۵۸) و همچنین مقبره طغرل بیگ (در ری) و مقبره سلطان سنجر (در مرو). مقبره ابوالفضل (در سرخس) و مدارس نیشابور، بغداد، طوس، اصفهان، هرات و بلخ و غیره را می توان نام برد.

از کاروانسراها، رباط انوشیروان (سر راه سمنان - شاهرود)، ریسا ط شریف (بین مشهد و سرخس) و امثال آنها بعنوان نمونه قابل ذکرند. نظیر بنا های فوق در سوریه، عراق و آسیای صغیر هم که تحت اداره سلاجقه بودند ساختن شد و بدین ترتیب اساس معماری ایرانی و اسلامی پایه گذاری شد بعد از ملکشاه امپراطوری سلجوقی به دو قسمت ایران و روم (غربی) تقسیم شد. مرکز سلاجقه روم شهر قونیه بود. سیستم مملوک در سلاجقه روم نیز رایج بود. حتی در سلاجقه سوریه نیز به کار می رفت. زنگی های سوریه نیز از مالیک ترک بودند. حاکمان آنها ایوبیها هم به این سیستم ادامه دادند. بطوریکه مالیک ترک (قبیله) ایوبی در سال ۱۲۵۰ به حکومت ایوبیها در مصر و سوریه خاتمه دادند و جای آنها را گرفتند. در هندوستان نیز در زمان حکومت گورها یا گوران مالیک ترک (خلج) قدرت را بدست گرفتند و بجای اربابان خود حکومت مملوک را در هند تاسیس نمودند.

بنظر می رسد سیستم مملوک را برای پیشگیری از خطر احتمالی برای سلطنت و حکومت انتخاب کرده بودند. در آن طولی اغلب ترکمنان را به نواحی مرزی می فرستادند تا در برابر بیزانس مقاومت نمایند. در ما وراء النهر ترکمنان اغوز تا قرن ۱۷ در مناطق شلاق ماندند و در این مدت تابع آلتون اوردو و بعد حکام خوارزم بودند.

اغوزهایی که سلطان سنجر را زندانی کردند قبلاً در ما وراء النهر و در خدمت سلطان قاراخانی بودند (۱۱۳۲ - ۱۱۵۱). اینها هم در اشرافش و حملات قبیله آنها از سواحل سیحون به آنجا آمده بودند. اینان نیز بدو دسته اوج اوق و بوز اوق تقسیم شده بودند.

بعد از آنکه سنجر در سال ۱۱۴۱ از قاراخانیان شکست خورد قاراخانیان ما وراء النهر هم تابع قاراخانیان شدند. قارلوقها به پشتیبانی قاراخانیان اغوزها را از ما وراء النهر بیرون کردند و اغوزها به ناحیه بلخ و ختلان آمدند. به روایتی تعداد آنها چهل هزار چادر بود.

در این موقع قیماچ از طرف سنجر والی بلخ بود و از اغوزها خواست که

ناحیه، بلخ را ترک کنند. آنها هم قبول نکردند و در جنگی که در گرفت اغوزها پیروز شدند و قیماچ هم اسیر و کشته شد. اغوزها بلخ را غارت کردند. این خبر در مرو به سنجر رسید و با صدها رنفر به طرف اغوزها آمد. اغوزها به سنجر اظهار تائبیت نموده و پیشنهاد دادن خراج دادند ولی سنجر به تحریک امرای خود قبول نکرد و با آنها وارد جنگ شد. در این جنگ سنجر مغلوب و اسیر شد. مع هذا او را بر تخت نشاندند و به او تعظیم کردند. بعد او را در قفس آهنین گذاشتند و به مرو آوردند. این دسته از اغوزها بعد از سالهای ۱۱۶۴ = ۵۶۰ اهمیت خود را از دست دادند زیرا خز غارت هدفی نداشتند.

در سالهای ۳- ۱۱۷۲ در محاورت خراسان دو دولت قوی تشکیل می شد. یکی غورها در بین هرات و غزنه و دیگری در خوارزم به نام خوارزمشاهیان. بعد از آنکه سلطان شاه خوارزمشاه سرخس و مرو را از اغوزها گرفت قسمت عمده اغوزهای خراسان به کرمان و فارس نزد سالورها* رفتند (۱۱۷۹) و در آنجا مستقر شدند. بعدا دینار هم به آنها پیوست و بالاخره در سال ۱۱۸۷ پس از عنوان ملک دینار حاکم کرمان شد. در سال ۱۲۱۳ کرمان هم تحت حاکمیت سالورها در آمد و عجم شاه با قسمتی از اغوزها به سیستان رفت.

در زمان آلپ ارسلان در بین اغوزهای آذربایجان جمعی به نام ناوکیه معروف بودند اینها در فتح سوریه و آناطولی رل مهمی ایفا نمودند. در سفر جنگی قلیچ ارسلان فرزند سلیمان شاه مؤسس سلاجقه، ترکیه سربازان ناوکیه همراه او بودند. خود او هم به روایتی از ناوکیه بوده است. در طول قرنهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ مهاجرت ترکان به آذربایجان و آناطولی ادامه داشت. در موقعیکه جلال الدین خوارزمشاه به آذربایجان آمد (۱۲۲۵) ترکان اران به قدری زیاد بودند که از آنها بعنوان قاریشقا سورو سو یعنی دسته مورچگان و ابرملخ یاد شده (نسوی صفحه ۳۷۴)

غیر از آذربایجان و آناطولی عده از ترکمنان اغوز به عراق رفتند و در منطقه اغوز مستقر شدند.

در سال ۱۰۷۱ = ۴۶۳ ترکمنان ناوکیه به سوریه آمدند اینها از طریق آناطولی آمده بودند و در راه آنها قیزی بود بعد از قیزی در راه آنها آتسیر بود. آتسیر بیت المقدس، دمشق و دیگر نقاط را فتح کرد و حاکم این منطقه شد.

(*) سالورها یکی از ۲۴ قبیله اغوزها بودند که در فارس حکومت اتابکان زنگی را تشکیل دادند.

منیم آشنا ائله قلبیمی، کلمات مصحف پاک ایلن
ائله ذکر و ورد زبان منه، جملات آیتین ای خدا
دوشومی همیشه قرآن ایلن، ائله صاف چیرک زمانه دن
قرآنین یول ایله نصیب قیل، (رضا) یا کرامتین ای خدا

=====

بقیه اُغوزلار:

در قرن ۱۲ میلادی عمادالدین زنگی امیر حلب شد و عده ای از ترکان ایوا
را از کردستان به آنجا آورد در راس آنها یاروق بود لهذا به این گروه
یاروقیه گفته شد.

بعد از شروع جنگهای صلیبی در آخر قرن ۱۱ بیزانسها قوی شدند و
ترکان را از غرب آناتولی عقب زدند. در سال ۱۱۷۶ قلع ارسلان دوم بیزا-
نسها را شکست داد و باز ترکان به طرف غرب پیشروی کردند.

بعد از آنکه ترکمنان تخته قاپو شدند، به آنها ترک گفته شد و فقط
به کوچ نشینان در آناتولی ترکمن می گفتند.

دیوان لغات ترک (محمود کاشغری)

دیوان لغات ترک یا فقه اللغة زبانهای ترکی برای تعلیم زبان ترکی ادبی و یا ترکی خاقانی ولهجه‌های ترکی برای اعراب نوشته شده، ضمناً اولین کتاب گرامر ترکی است که بهترین اطلاعات را درباره اقوام مختلف ترک هم داده و در عین حال منتخباتی از ادبیات اقوام ترک زبان میباشند. این کتاب که قدیمترین تاریخ زبان و فرهنگ ترک محسوب میشود، از طرف محمود کاشغری در سال ۴۶۴ ه. ق = ۱۰۷۲ م نوشته شده و به خلیفه عباسی ابوالقاسم عبدالله تقدیم شده است.

مؤلف ضمن تقدیم کتاب چنین می گوید: خداوند در روی زمین قدرت را به ترکان داده است و لذا فرا گرفتن زبان آنها مفید است. این کتاب را برای تعلیم زبان ترکی به اعراب نوشتم. بعد از وسعت زبان ترکی سخن می گوید و اضافه می کند که اگر کلمات اهمال شده، به حساب بیاوریم ترکی با عربی برابری می کند.

در این کتاب ضمن شرح لغات ترکی ویژگیهای فونئتیک و مورفولوژیک لهجه‌های مختلف هم شرح داده شده است. محمود کاشغری قبل از دیوان لغات ترک کتابی درباره نحوزبان ترکی به نام "کتاب جواهر النحو فی لغت الترکی" نوشته که متأسفانه مفقود شده است.

در دیوان ضمن بررسی لغات ترکی و توضیح معانی آنها از امثال و حکم و ضرب المثلها و اشعار ترکی مثال، زیاد داده شده و بدینوسیله بهترین نمونه‌های ادبی و فولکلور ترکی ارائه شده است.

کتاب در ۱۳۵۰ صفحه و در سه جلد نوشته شده، مؤلف بعد از سه بار زبانی و مرور برای بار چهارم آنرا بشکل قطعی درآورده است.

نسخه خطی این کتاب در اوایل قرن بیستم در استانبول پیدا شده و در کتابخانه ملت نگهداری شده است. این نسخه در سال ۶۶۴ هجری یعنی دو بیست سال بعد از تالیف کتاب از طرف ابوبکر بن ابوالفتح ساوهای درشام استنساخ شده و در کتاب کشف الظنون کاتب چلبی نیز قید شده است.

نسخه خطی درس‌الهای ۱۷- - ۱۹۱۵ از طرف معلم رفعت در استانبول در سه جلد به چاپ رسیده و درس‌الهای ۴۱ - ۱۹۳۹ از طرف بسیم آتالای در سه جلد به ترکی ترکیه در آنکارا چاپ و منتشر شده و ضمناً دو جلد هم اندکس لغات به ترکی، یکی بر اساس املاي عربي و دیگری بر اساس املاي لاتيني چاپ شده است. درس‌الهای ۳ - ۱۹۶۵ دیوان لغات ترک از طرف س. مطلبوف به ترکی اوزبکی ترجمه و با اندکس ترکی اوزبکی در شوروی به چاپ رسیده است. بقرار اطلاع ترجمه کتاب در آذربایجان شمالی نیز آمده شده ولی هنوز به چاپ آن اقدام نگردیده است.

کارل بروکلیمان تورکولوژیست معروف آلمانی در سال ۱۹۲۸ اندکس آلمانی دیوان کاشغری را چاپ نموده است.

مؤلف در نگارش دستور زبان ترکی صرف و نحو عربی را ملاحظه قرار داده و از کتابهای زبان عربی مانند صحاح جوهری فارابی استفاده نموده است با وجود این روش تعلیم کاشغری برخلاف شیوه قدیم زبان آموزی از نمونه بقاعده بوده و در هر مورد بعد از دادن نمونه‌هایی قاعده را بیان نموده است. پدر محمود کاشغری (حسین) از قصیه با رسیغان یا بارساغون (در شمال شرقی کاشغر) و خودش اهل کاشغر بوده است. کاشغر در آن زمان مرکز فرهنگ و تمدن ترکان قاراخانی بود. محمود کاشغری سیاحی کار آزموده بود و در تمام کشورهای اسلامی سیاحت نموده ضمناً مدتی هم در بغداد و شام تحصیل نموده و در شام به نگارش دیوان خود پرداخته است. مؤلف ضمن سیاحت در بلاد اسلامی از چین تا روم شرقی با اقوام مختلف ترک آشنا شده و ضمن تحقیق در طرز زندگی و عادات و رسوم آنها ویژگیهای لهجه‌های آنها را یادداشت نموده و در کتاب خود از این منابع استفاده نموده است.

محمود کاشغری ضمن شرح اقوام اقوام ترک به مقرر آنها نیز اشاره نموده و نقشه‌ای دایره‌ای شکل از دنیای آنروز ترسیم نموده است. در این نقشه رنگی مرکز عالم شهر یا لاسا غون یعنی مرکز حکمرانان قاراخانی قرار گرفته و نواحی ترک نشین و همسایگان آنها بدقت و وضوح ترسیم شده ولی سایر قسمت‌ها چندان واضح و دقیق نیست.

در دیوان کاشغری نام و محل بیست قوم ترک که همه از یک تبار و ریشه‌اند تصریح شده که هر قومی از چند قبیله و خود آمده است. این اقوام عبارتند:

۱ - بچه‌نک‌ها که نزدیکترین قوم به کشورهای آنسها هستند و غربی‌ترین ترکان را تشکیل میدهند.

۲ - بعد از غرب به شرق قبچاق و یا قبیغچاق، اغوز، یمک، باشقیریت، با سمیل، قای، یا باقو، تاتار و قیرقیزها نزدیک چین هستند.

۳ - چینگیل، توخسی، یاغما یا یغما، اغراق، چاروک، چومول، او یغور، تانقوت، ختای که شمال بطرف جنوب کشیده شده اند.

۴ - تا وقاچ ها که در جنوب چین قرار گرفته اند.

از اقوام ترک قبایل بیست و دوگانه اغوز با علامات مخصوص آنها (دامغا یا طمغا) به ترتیب زیر شرح داده شده است.

- ۱ - قینق ۲ - قاییق، ۳ - بایندور، ۴ - ایوا، ۵ - سالغور یا سالور، ۶ - افشار، ۷ - بیگدلی، ۸ - بوکدوز، ۹ - بایات یا بیات، ۱۰ - یازغیر، ۱۱ - ایمر، ۱۲ - قارابولوک، ۱۳ - آلقابولوک، ۱۴ - ایغدیر، ۱۵ - اوره گیر، ۱۶ - توتیرقا، ۱۷ - اولایوندلوق، ۱۸ - پچهنک، ۲۰ - چووالسدار، ۲۱ - چینی، ۲۲ - چاروقلوق.

مؤلف بعد از شرح قبایل و اقوام ترک ویژگیهای لهجه های آنها را بیان میکند و مناسبات آنها را با یکدیگر و اختلاف میان آنها را از نظر فونیک و مورفولوژی شرح میدهد، به نظر کاشغری لهجه های مختلف ترکی به شرح زیر تصیف و تقسیم میشوند:

- ۱ - صحیح ترین و واضح ترین لهجه ترکی مربوط به ترکانی است که فقط یک زبان می دانند و با ایرانیان و خاریجیها تماس نداشته اند.
- ۲ - لهجه او یغورها خالص نیست و در بین خود گویشهای مختلفی هم دارند.

۳ - ترکی قبایل اغوز، قبچاق، قیرقیز، توخسی، یغما، چینگیل، اغراق، چاروق خالص است و یک لهجه صحبت میکنند. لهجه قبایل یمک (شاخه ای از قبچاق) و باشقیریت هم به قبایل فوق نزدیک است.

۴ - زبان قبایل پچهنک، بلغار و سوار هم ترکی است فقط کلمات زیادی تغییر شکل یافته است.

بطور کلی آسانترین لهجه های ترکی لهجه اغوزهاست.

فصح ترین و ظریفترین لهجه های ترکی لهجه خاقانی یا کاشغری است که زبان شهزادگان ترک و توابع آنهاست.

صحیح ترین لهجه های ترکی لهجه توخسی و یاغماهاست.

به نظر کاشغری از نظر فونیک فرقه های زیر در بین لهجه های ترکی موجود است. بگفته او اختلاف در خود کلمات نا چیز است و بیشتر از دگرگونی

و تبدیل بعضی حروف (فونم) و یا حذف آنها بوجود آمده است مثلاً :

۱- کلماتیکه در لهجه خاقانی یا کاشغری با (ی) شروع میشود در لهجه های اغوز و قبیاق (ی) حذف میشود و کلمه با (ای = ا) شروع میشود مثلاً ییلان (مار) تبدیل به ایلان میشود. و یا ییل = سال تبدیل به ایل می گردد.

۲- در بعضی جاها همین (ی) در لهجه های اغوز و قبیاق تبدیل به (ج) میشود.

۳- در لهجه آرگو (ی) وسط و آخر کلمات به (ن) تبدیل میشود مثلاً قوی تبدیل به قون (قویون = گوسفند) میشود. بطوریکه قبلاً اشاره شد و حرف مرکب (نی ۷۷) ترکی گوگ تورک در ترکی او یغور به دو حرف (ن) و (ی) تقسیم میشود و او یغورهای بودائی (ی) و او یغورهای مانوی (ن) را انتخاب کردند. در زمان کاشغری لهجه ی حاکم بوده و ماخذ قرار گرفته است.

۴- در لهجه اغوز، قبیاق و سوار حرف (م) اول کلمات به (ب) تبدیل شده است مثلاً: (من) به (بن) و میندیم = سوار شد م به (بیندیم) تبدیل یل شده است.

۵- در بین اغوزها و قبایل نزدیک آنها حرف (ت) اول کلمات به (د) شده است مثلاً: (توه = شتر) تبدیل به (دهوه) شده است.

۶- برعکس حرف (د) هم در بین اغوزها به (ت) تبدیل شده مثلاً: (بوکده) تبدیل به (بوکته = خنجر) شده است.

۷- حرف (ذ) عربی ترکی قدیم و هفتائی در لهجه های اغوز، یا غمسا، توخسی در وسط کلمات به (ی) و در لهجه های بلغار و سوار و قبیاق به (ز) تبدیل شده است مانند قازین آغاجی و قایین آغاجی (درخت قایین)

۸- (غ) و یا (ق) آخر اسم زمان و مکان تبدیل به (ت) شده است مثلاً (بار قوییر = واریلا ق یئر) = (جائی که باید رفت) در اغوز می شود: باراسی یئر و یا تورا قوا وغور = دور و لاجاق زمان = وقتی که باید برخاست می شود دوراسی اوغور.

۹- (غ) وسط اسماء و افعال (در حالت ادامهء فعل) در لهجه های اوغوز، قبیاق حذف میشود مثلاً: (تامقاق) تبدیل به (تاماق) (داماق = سقف دهان) و یا (ورقان) = زننده تبدیل به ووران میشود.

۱۰- حرف (ب) ترکی قره خانی یا کاشغری در لهجه اغوز تبدیل به (و) می شود مثلاً: (اب) = خانه تبدیل به (او) میشود و یا (بارماق = رسیدن) تبدیل به (وارماق) میشود.

محمود کاشغری بعد از شرح مختصراً اختلاف لهجه‌های ترکی روی دو لهجه ادبی ترکی خاقانی و ترکی اغوز تکیه کرده و آنها را بطور تفصیل شرح داده است.

ترکی خاقانی: ترکی خاقانی که بنا به تعبیر محمود کاشغری به لهجه شهزادگان و اتباع آنها اطلاق شده همان ترکی کاشغری است و زبان رسمی دولت قاراخانیان و زبان کتابت آنهاست. اهالی شهر کاشغرو بالاساغون و حوالی آنها نیز به این لهجه صحبت می کردند و از این جهت ترکی کاشغری نیز نامیده شده است. اقوام قره خانیان بیشتر از دو قوم او یغور و قارلوق تشکیل شده بود و لهجه این دو قوم بسیار بهم نزدیک بوده لهجه او یغور هم با مختصر اختلاف همان لهجه خاقانی است. لهجه خاقانی به لهجه‌های توخسی و یغما نیز نزدیک است.

کتابهای با ارزشی با لهجه خاقانی نوشته شده که مهمترین آنها "قوتاد قوبیلیک" و "عتبت‌الحقایق" میباشد. این لهجه تا تشکیل لهجه جغتایی زبان ترکی ادبی مشترک آسیای میانه بوده است.

ترکی اغوز: مختصری از ویژگیهای ترکی اغوز در مقایسه با ترکی کاشغری قبلاً شرح داده شده به نظر محمود کاشغری لهجه‌های قبیاق، ئیمک، پچهنک و بلغار هم جزو گروه اغوز می باشد.

بگفته‌وی یکی از ویژگیهای بارز ترکی اغوزها وجود کلمات زیاد فارسی در زبان آنهاست. اغوزها به علت مجاورت و تماس زیاد با فارسی‌ها بسیاری از کلمات ترکی را فراموش کرده و بجای آنها کلمات فارسی به کار می بردند. محمود کاشغری برای بیان درجه نزدیکی و اختلاط آنها یکی از امثال و حکم قدیمی ترکی را در کتاب خود آورده است که عبارتست:

باش سیز بورک اولماز تات سیز تورک اولماز

ترجمه: کلاه بی سر و ترک بی تات (فارس) نمی شود.

با آنکه در کتاب دیوان لغات ترک به تفصیل از ترکی اغوز بحث شده متأسفانه هیچ اثر ادبی به لهجه اغوز که مربوط به زمان محمود کاشغری باشد در دست نیست در صورتیکه آثار گرانقدری به ترکی خاقانی و یا ترکی ادبی آسیای میانه موجود است.

در مبحث قواعد زبان ترکی ضمن شرح قواعد دستوری میگوید قواعد زبان ترکی تقریباً در همه جا قطعی است استثنای بی قاعده بسیار ناچیز است. در مبحث پسوندهای کلمات بقواعدی اشاره می کند که تا تغییر الفبای ترکی در ترکیه

(۱۹۲۸) هم شناخته نشده بود. مثلاً میگوید علامت ماضی مطلق "دی" می باشد که در تمام لهجه ها مشترک است مانند "ایجدی" (نوشید)، "دیکدی" (دوخت) "ائتدی" (کبرد) و ...

اگر آخر فعل با حروف سخت (پ، ت، ج، ک) مختوم شود "دی" تبدیل به "تی" میشود مانند "تهیتی" (چپاند)، "توتتی" (گرفت)، "قاجتی" (فرار کرد) "چوکتی" (فروریخت) ...

همچنین در ترکی معمولاً دو حرف بی صدا پشت سر هم نمی آید مگر در مواردی که حروف نوک زبانی مانند: (ل، ر، ن، س، ش) وقتی با حروف سخت (ک، ج، ت) پشت سر هم قرار گیرند هر دو ممکن است بی صدا باشند مانند: "ایلک" (نخست)، "دینج" (راحت)، "سیرت" (پشت)، "اوست" (بالا).

گاهی بعد از "ر" هم "س" می آید مانند ترس (معکوس)، "ارسلان" (شیر)، درباره اسمای زبانها میگوید با اضافه "جه"، "جا" به آخر نام ملت ها ساخته میشود مانند: تورکجه، فارسجا و آلمانجا.

محمود کاشغری ضمن شرح حروف صدا دار ترکی (۹ عدد) برای جبران کمبود حروف صدا دار عربی از علامات مخصوصی استفاده نموده مثلاً بحای (آ) دو "الف" و بحای زیرو زبر "الف" و بحای اء = $\ddot{a}$ و او = $\ddot{u}$ (أ) و بحای او = $\ddot{o}$ و او = $\ddot{u}$ (ا، او، ا) بکار برده است. با این ترتیب کاشغری برای اولین بار اقدام به تکمیل الفبای عربی برای نوشتن ترکی نموده است.

در دیوان لغات ترک غیر از لغات وقواعد زبان ترکی در حدود ۲۷۰ امثال و حکم (آتالار سؤزی) و تعداد زیادی اشعار ترکی موجود است. تمام این امثال و حکم و اشعار به ترکی خالص است. بطوریکه نسبت کلمات غیر ترکی در آنها به یک درصد نمی رسد.

برای نمونه چند ضرب المثل ترکی و دوبیتی نقل میشود:

امثال و حکم (آتالار سؤزی)

- ۱- آریا سیز آت آشوماس
ترجمه: اسب بدون جو نمی دود.
آرقا سیز آلپ چریک سیوماس
قهرمان (پهلوان) بی پشت سرباز دشمن را به زانو در نمی آورد.
- ۲- آلپلار ببرله اورو شما
ترجمه: با قهرمانان ستیز مکن
بیگلر بیرره توروشما
با بیگ ها در نیفت.
- ۳- قورقموش کیمنه یگه قوی باشی توش گورونور.

ترجمه : کسیکه ترسیده باشد سرگوسفند را دوتا می بیند .

۴- بیر قارقا بیرله قیش گلمس .

ترجمه : بایک کلاغ زمستان نمی آید .

۵- قانی قان بیله یوماس .

ترجمه : خون را با خون نمی شویند .

۶- یالنوق اوغلی مونسیز بولماس .

ترجمه : فرزند آدم بی غم و بی عیب نمی شود .

چندبند از مرثیهء افراسیاب که به شکل دویستی های هفت هجائی (بایاتی)

سروده شده :

آلپ ارتونقا اولدی مو ایسیز آجون قالدی مو

اؤلک اؤجین آلدی مو ایمدی یوره ک بیرتیلور

ترجمه : آیا آلپ ارتونقا (افراسیاب) مرد آید دنیای فانی ماند

آیا زمانه انتقامش را گرفت حالا دل یاره یاره می شود .

باردی کؤزوم یاروقی آلدی اؤزوم قونوقی

قاند ارینج قاسیغی ایمدی اودین اود قارور

ترجمه : نوردیده ام رفت

حالا او کجاست
سا او روحم رفت
حالا او مرا بیدار می کند .

در تصویر بهار :

تورلوک چیچک یازیلدی

بارحین یازیم کریلدی

اوجماق یئری کؤرولدی

توملوق یانا کلگو سوز

ترجمه : گلهای مختلف باز شدند

مثل اینکه طشک ابریشمی پهن شد

جایگاه بهشت دیده میشود

دیگر سرما نخواهد آمد .

قوش قورت قاموق تیریلدی

ارکک تیشی تیریلدی

اؤگور آلیب تاریلدی

یینقایونا گیرگیسوز

ترجمه : مرغان و حانوران همه زنده شدند

نرو ماده جمع شدند

دسته دسته شدند و رفتند

دیگر در آشیانه نخواهند ماند .

ایتیل صودی آتا تورور

قایا توبی قاقا تورور

بالیق تلیم باقاتورور

گؤلونگ تاکی کوشه رور

ترجمه : آب رودخانه جاری میشود

پی صخره ها را می گویند .

ماهی ها همه اش نگاه میکنند

استخر (دریاچه) هم لبریز میشود

قالانی ۴۵- نحی صفحه ده

"امیل مهدی اف" ون "گۆز حکیملرینه" خطا با یا زدیغی شعرینه بیر جواب
 وئره رک ، شاعرین گۆزلری نین صحتی نی آرزولاییرام ، سؤنمز *
گۆرمه سن یا خشی! * تهران - آذر ۱۳۶۲

حیاتدا ، گونش تک آچیق دیرالیم * سن منه بیرین وئر ، یوز وئریم ســننه
 دانیشا بیلیمیرم ، اوجوقدور دیلیم * مندن کؤنول ایسته ، کۆز وئریم ســننه
 بیرگۆزون ایشیعین آلا رکن حیات * کؤنول طرلانینا وئره ر قول - قانات
 طرلانی آولاما ق ایستیرسن؟ هیهات! * اوئون تک ، سماده سوز! وئریم ســننه
 طبیعت دئیهرکی ، سعیندن آرتیق * وئرمه رم بیرکسه تاییندان آرتیق
 بیر نعمت ایسته سن پاییندان آرتیق * بیریندن الینی اوز! وئریم ســننه
 سنی حسرت قویان گۆز ایشیغینا * آرتیریب قلبی نین یاراشیغینا
 باخ عاشق ویسل تک ائل عاشقینا * قوی اووندان بیرنچه ایز وئریم ســننه
 بیر حکیم اوپرکن عاشقین الین * دئدی: نه یانیرسان سنا یچین - ایچین
 گۆزونون ایشیغین قایتارما قا یچین * اذن وئر بیرچیمدیک تۆز وئریم ســننه
 "ماندیر! دئدی، ال وورما گۆزومه * ایشیق دونیانیزی چکمه اوزومسه
 منیم اؤز عالمیم خوشدور اؤزومه * حیاتین دادسیزسا ، دوز وئریم ســننه
 من سیزین دونیانی سئومه سم اگر * بو درمان، بوعلاج نه درده ده گــر؟
 بو ترسه علاجا کیم بو یون اگر؟ * او دورکی، ایسته مم اوز وئریم ســننه
 بیرده کی، هرگولو، درمه سن یا خشی * هر ساچی دارا ییب ، هؤرمه سن یا خشی
 چوخ شئی ده واردی کی گۆرمه سن یا خشی * گۆرمک ایسته ییرسن؟ گۆز وئریم ســننه
 "زمان" ین چرخلی ترسه دولانییر * دولان کوپ - کوزه لر بیر - بیر جالانیر
 ساپ ، یاشیل تیاندا قارا بو یانیر * سن مندن او د ایسته ، بوز وئریم ســننه
 سانما کی، شاعرم ، سؤز حکیمی یه م * بیر آنلیق ائله بیل گۆز حکیمی یه م
 حیف کی، دئدیگیم "زمان" کیمی یه م * سن مندن گۆز ایسته ، دیز وئریم ســننه
 بیر "سؤنمز" الووام ، شمشگیم سنین * مینلرجه چاتما میش دیلگیم سنین
 اوغروندا گۆز نه دیر؟ ورگیم سنین * الین وئرالیمه سؤز وئریم ســننه
 * شاعرین یا زدیغی شعر ، "آذربایجان" مجله سی نین ۱۹۸۳ - ۸ نجی نمره سینده
 درج اولونموشدور .

قارشىما چىخسا
تانيا بيلمه رم ،
اليمى سيخسا ، تانيا بيلمه رم آتامى .
او گئدنده ياشيم اوچايدى .
ايندى اونون يانينا صفرگليب ،
سئوينجين يوكو اولماز
حسرتين ثيقلتي آغير گلير .
او گئدنده آتا ايدى ، ايندى بابا دى ، ساچ ساققالى آغا پياغ ...
چترلى بير توت اولوب ، يئره ساچديفى بوئاق .
صون يادگارى - سنگر قوخولو مکتوب .
بئله مکتوبلارى کيم اونودوب ؟
حسرتى آنا مين ساچيندا - قارا اولوب ، دونوبدور .
تبسم گورپه مين دودا قيندا قونوبدور .
مزارى هاردا سا - ياشيل شينئل گئيىنميش عسگر مزارى .
اونون مزاريني گوره ايديم باري ،
بو حسرتلن هرگون ، هرآن ، نارا حتم .
بيله ايديم هئج اولما سا ،
وطن تورپاغيندا مى ؟ اويويور منيم آتام ؟ !
چئويريب گونده رن : قارتالچى

===== باھار بايرامى بۇيىماسىندان بىر پارچا =====

* ۶ *

۱

يۇردۇمۇزا باھار گلىسر * كۈنۈللەردە عشق اۇيانىش
چىچك لىرىن قۇخۇسۇندىن * انسان زھنى ايشىقلانىش

۲

يۇردۇمۇزا كۈچۈب گلىسر * دۇرنالار دا قاتار - قاتار
ياشاماق دۇقۇ يۈكسەلىر * گۈزەل اولۇر ھەركى وار

۳

گۈنلر ايلىق ، گىجە آياز * مەن آرزۇ وار ھەر كۈنۈلدە
بۇيۇك مەنا سۆزە صىغماز * چۇخ طراوت واردى گۈلدە

۴

بۇ، بۇداغدان او، بۇداغسا * ھۇپپانار اۇچار سىرچەلەر
يىرى يارار ، حىيات آلار * گۈگ بىتگى لردە دىرچەلەر

۵

قار چىچەگى يىرىن ۋەرەر * بىغۇشە ، نازلى نرگىزە
خۇش عطىرلى بۇ گۈل چىچك * ياراشىقدىر ائلىمىزە

۶

چايلارىمىدا سۇلار داشار * باھارلارىن گلىشكىندەن
گۈنۈل دۇقە گلەر جۇشار * طبعىتىمىن گۈلۈشكىندىن

۷

قىزىل گۈنش ايشىق صالىب * مەن چىچك لە گلىب باھار
آتالاردان بىر سۆز قالىپ * ھەر گىجە مەن گۈندۈزۈ وار

۸

گىجە كىچىپ دىلىمىزىن * نى يە بىلىم گۈنۈ دۇغمۇر
بۇلۇتلار دا گلىر - كىچىر * آمما بىزىم ائلە ياغمۇر

۹

بۇ دۇر اۆمىد چراغىمىز * سانكى ياغى يۇغدۇ يانماز
اىللر گىدەر ، قالارلىق بىز * زامان داكى، ھىچ دا يانماز

۱۰

ھەر يىنى ايل دگىشكىندە * يىنىلىك يىر - گۈيدىن دۇغمار
آمما بىزىم ائلىمىزى * اسكى^(۱) اۆيدۇرمالار بۇغمار

- ۱۱ سۆز بۇرا چاتدى قۇي دىيىم * صابرە يۈز رحمت اولاد
 حقى دىيىپ، قېرى اۇنۇن * حشرە كىمى نۇرلا دولاد
- ۱۲ « سىن دىيەن اولمايىپ ھلە » * « آرخا سۇ دولمايىپ ھلە »
 كەنەدىن چۇخ اثر دۇرۇر * « رنگى دە سولمايىپ ھلە »
- ۱۳ اتالار دا بۇيلىق دىيىپ * ياخشىدان ياخشىلىق تۇرەر
 ھەر ائلى سىن آغىرلاسان^(۳) * اوز ائلىن دە حرمت كۇرەر
- ۱۴ آغىرلادىق بىز ائللەرى * گۇرمەدىك آتما بىر ئىمر
 قارداش ايچۇن بىز اؤلەرىك * بىزە بىر آھ چكسە اگر
- ۱۵ مۇقدس انقىلاپىمىز * بۇيۇك بىر حق وئرىپ بىزە
 دۇغما دىلىن آزادلىغى * بىر گۇنشىدىر ائلىمىزە
- ۱۶ آناياسا يازىپ كى بىز^(۴) * دۇغما دىلدە درس اوخويلاق
 دۇغرودان انسان صايىلىپ * دىلىمىزدە تمەل قويلاق
- ۱۷ بۇحق لىرى وئرنەن بىزە * عزيز شەيدلر قانى دىر
 ھەر دىلى آزاد ايسستەين * انسانىن پاك وجدانى دىر
- ۱۸ باھار گلەر سەئوينچايلە * اۋمىد دۇغۇر ھەر كۈنۈلدە
 پايىز گلەر چاتىر، يەنە * مدرسەمىز آيرى دىلدە
- ۱۹ كىچە گۈنۈز چاللىشىرىق * بۇ دردە تاپمىشلىق علاج
 اكن بىزىك بىچن دە بىز * ال خمىرلى، قارنىمىز آج
- ۲۰ ياز دىيرىك طۇلى كىمى^(۵) * شىرىن لىگىن گۈلۈ سولماز
 پايىز گلەردە بللەنەر * ھەر قامىشدا شۇكر اولماز

۱- اسكى = قديم، كەنە ۲- ميرزا على اكبر صابر، ۳- آغىرلاماق =
 حرمت و شخصيت قائل اولماق ۴- آناياسا = قانۇن اساسى.
 ۵- ياز = باھار فصلى .

* اینان آننا *

ای یادلارین اوخیلن اولان باغری قان آننا
 ظلم اووچوسی کمندی ایلن اوولانان آننا
 ظلم ائتدی لر سنہ ایکی شاه اللی یئددی ایل
 ای شاهلارین باشیندان آغیرتاج آنان آننا
 اود ووردولار، سنین جانیوا ساتقین اوغرولار
 مظلوم اولوب ظولوم اودونا، اودلانان آننا
 تیکدی گؤزهل دوداقلاریوی دشمن اینہ سی
 شیرین دیلین دانی شماغا حسرت قالان آننا
 ایللر بوی سیزیلدادی ساز تک اوشاقلارین
 ای قهرمان اوشاقلارینا ساز چالان آننا
 صولدوردی ظلمون الیری شن نوباها ریوی
 سوز خزانلا گوللرون اولموش تیکان آننا
 شیر تک سنی سالیب قفسه، ائتدی لر اسیر
 قلبی عزیز آزادلیق اوچون چیرپینان آننا
 بیرگون (باقر) الیلہ تئوکن (زور) قانین یئره
 بیرگون (صمد) سیلہ گؤیه سن سالان آننا
 آخر دؤزه نمه دین بو قدەر ظلمہ، ذلتہ
 آی دؤز مہین ظولوم اودونا هئج زمان آننا
 بہمن آییندا، گؤیدہ شاخان ایلدیریم کیمی
 بیرشاخما غیلہ داغلارا سالدین دومان آننا
 سن ایرانین آییق گؤزوسن، گؤزلہ ایرانسی
 ای ایرانین گؤزهل بویونا باش اولان آننا
 من (حامد) اوغلووام، تازالیقدا دیل آچمیشام
 لال ائتدی لر منی اوزون ایللر، اینان آننا

*** **

* غرور شکن *

دست عشق تو غرور همه کس می شکند * دردل بوالهوسان پای هوس می شکند

اندر این قافله تا قافله سالار توئی * ناله ام رونق آوای جرس می شکند
 از همان روز که ترک من تنها کردی * آه در سینه من گام نفس می شکند
 دل ما را نتوان در شکن زلف شکست * بر حذر باش که این مرغ قفس می شکند
 گرچه در پرده خاکستر دل پنهان است * اخگر ما سر پرباد قبس می شکند
 لطف دلدار بنازم که دل زار مرا * میکند شاد به وصلی و سپس می شکند
 تا بکی قصه جم گوئی و افسانه جام * که در این میکده جام همه کس می شکند
 در دیاری که بهای گل و خاشاک یکیست * رنگ گل از ستم طعنه خس می شکند
 اندر آن ملک که گوهر زخرف خورده شکست

بال شهباز ز جولان مگس می شکند

هر کجا خیمه زند قافله دلبر عشق
 (حامدا) تیرک خرگاه هوس می شکند

~~~~~

﴿ استغاثہ ﴾

سنہ یوخ وسیلہ منیم مگر، سنین اوز عطوفتین ای خدا
 کی الیمده بیر توتا جاخ توتام، جوشایحر رأفتین ای خدا
 قارا نامہ لی، قارادیر اوزوم، باخا بیلمه رم گویہ شرم دن
 منہ یوخ ذریعہ مگر سنین، یاغا ابر رحمتین ای خدا
 ییخیلان ائویم ییخلیراگر، بو ائوی ییخیلمیشا باخماسان
 ره چاره باغلانیر اولماسا، نظر محبتین ای خدا
 گھین دیزلری قایناشیر، قارالیر نفس تیتیریر اورهک
 اوزولوب اومید، قالب فقط، کرم و مروتین ای خدا
 قیزیشیر باشیم، قووشورجانیم، یادیم دوشنده گنه لریم
 بوجہاندا فقر جہالتیم، اوجہاندا خشیتین ای خدا
 منی بو عحوزہ فلک سالیب، بیرعمور کمندینہ اوینادیب
 نیلیوم؟ اجل چاغی توتماسا، الیمی مشیتین ای خدا
 قارادیر اوزوم ولی دوشموشم، سنین آستان کرامتن
 منہ میزبان نہ عدالتین، ائلہ فضل و رقتین ای خدا
 بو اوزاق سفرده اگرچہ یوخ، نہ الیمده توشہ نہ زاد ره
 نہ غمیم؟ کی، چوخ اوجا دیرسنین، دررحم و رفعتین ای خدا
 بیلیرم گناہیم اگر اول، فلکین بوتون داغی داشی تک
 اگر ایستہ سن پرخس کیمی، آپاریر فتوتین ای خدا
 نظریں گؤتورمه دخیلینم، دولاما عناننمی باشیمہ
 منی نفس چاشدیریر اویدیرار، گلہ گر بلیتین ای خدا
 تانیمازندوم سنی گؤزلریم، کیچیک آیناتک گؤره بیلسمہ
 خوش او گؤزلریکی تاپار سنین، گئجہ وقتی خلوتین ای خدا
 یاش آغاج کیمی یانیرام آخیر، ایکی گؤزلریم دن اورهک قانی
 کرم ائت باغیشلا کی وار سنین، کرمینده فسحتین ای خدا
 منی گل باغیشلا اوزون خدا، برکات آل محمدہ
 کی بولاردی خلقت عرشدن سنین عالی نیتین ای خدا
 یازیقام پریش و پریشانام، قالانوب گنه - گنه اوستونہ
 سنہ یوخ وسیلہ منیم مگر، سنین اوز عطوفتین ای خدا

سَنە قارونلار آللاندی * قیزیلدان تللی قاللاندی

باتیب ظلماته قویللاندی * اولوب تللی قالان دونیا

اوجاق ایکن ، سونوموشسن، * چاق ایکن چونوموشسن،

نه پیس قاری نه ایمش سن، * ناغیل ! یالان ! یالان دونیا .

بیوی آینا ، بیوی پاس دیر ، * بیوی آیدین ، بیوی کاس دیر ،

گئجه طوی دیو ، سحر یاس دیر ، * گول آچدیقدا ، صولان دونیا .

ایکیتلرین باشین یئیهن ، * اوجالار بوزباشین یئیهن ،

قبرلرین داشین یئیهن ، * اوزو گینه قالان دونیا .

نه قان دین ، کیم گول اکن دیر ؟ * کیم قیلینج تک قان تۆکن دیر ؟

تیمور هله کوره کن دیر ، * چنگیز جاسین آلان دونیا .

یامان قورقو ! بیفیلایدین ! * طوفانلاردا بوغولایدین !

نولیدی بیر داغیلایدین ، * بیزی دوده سالان دونیا .

=====

سۆنمز

ای پاییز یاغیشی !

=====

بو پاییز ، چیچکلی باهاردان گۆزهل ،

شهریمیز گووه نیر " گلستانی " ایله .

دوننکی تر یاریاق ، بو گونکو خزل ،

یویونور یاغیشین گور افشانی ایله .

یاغیش جان چیله ییر چۆله ، چمنه ،

روح وئریر مونونجو چیچک لره ده .

ای پاییز یاغیشی ، نه اولار سنه ،

چیله سن بو یانار اوره ک لره ده ؟

* سس لی حرف (مصوت) لر باره سینده *
هجا هم آهنگلیگی ویا سس اویشومو
* ۳ *

حرمتلی اوخوجولار مجله میزین بو صاییندا آهنگ قانونا عایدان ولان
ایکی جور یازیلان شکیلچی (پسوند) لر توضیح وئریلیر، گلن صایی لار
دا، " عاشیق غریب " داستانین نین قالانی ادامه تاپاجاق .
تورک دیلینده آهنگ قانونو آدلانان بیر قانون واردیر کی، بو
قانونا گوره سوزون ترکیببندده اولان خصوصا صائت سس لر، هم آهنگ له -
شیر .

میلادی تاریخی نین ۱۰ عصرین بویوک تورکولوق - دیلچی سی محمود
کاشغری ده بوجا دثه نی مشاهده ائتمیش و آهنگ قانون هم صامتله هم ده صائتله
صامت لر علاقه سینده عاید اولدوغونو تثبیت ائدن مثاللارلا یاناشی بو
قانون حقینده علاقه دار اولاراق کلمه لری، شکیلچی لری " قاف لسی " و
" کاف لی " دئییه، ایکی دسته یه بولموش، مصدر شکیلچی سی نین " قاف
لی " کلمه لرده " ماق " و " کاف لی " کلمه لرده ایسه " مک " اولدوغونو
خصوصی قید ائتمیشدیر .

تورک دیلی نین مختلف شیوه لرینده آهنگ قانونو پوزولسادا، ادبی
دیلینده بو قانون معین درجه ده یاشاییر و اؤز حکمونو ساخلا ییر . بو
قانون آنجاق سؤز کؤک لرینده دگیل، داها چوخ سؤزلره بیتیشن شکیلچی
لرده اؤزونو گؤسته ریر، بیز آشاغیدا ایکی جور یازیلان شکیلچی لردن
مثال گتیریریک .

ایکی جور یازیلان شکیلچی لر :

۱- اسمین یؤنلؤک حال شکیلچی سی " - آ " و " ه /ه " : باغا، ائوه،
یولا، دیله، اؤزه و سایره . سسلی حرف لرله بیتن اسم لرده شکیلچی دن
اول " ی " حرفی آرتیریلیر مثال : آتا = آتایا، مئشه = مئشه یه، گوزگو
= گوزگویه

۲- فعلین آرزو فورماسی شکیلچی سی " - ا " و " ه /ه " : یازا، گوره
بیله، گوله، و سایره . صائت له بیتن فعل لرده شکیلچی دن اول " ی "
حرفی آرتیریلیر . مثال باغلا = باغلایا، ایش له = ایش له یه، اوخو = اوخویا

۳- مرکب ظرف دوزەلەن شکیلچى سى "ت" و "ه/ه" : قاچا - قاچا ،
گۆلە - گۆلە ، بىلە - بىلە ، وسایره . صائتلە بیتن (ختم اولان) سۆزلەر
ده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آرتیریلیر . مثال : آغلایا - آغلایا ،
دئییه - دئییه وسایره

۴- فعلین امر فورما سى نین بیرینجى شخص جمع شکیلچى سى : "آق"
و "هک / هک" : توتاق ، گئدهک ، سسله نهک و سایره . صائتلە بیتن -
لرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آرتیریلیر : ساخلا = ساخلاپاق ، دینله =
دینلهیهک و سایره .

۵- فعلدن صفت دوزەلەن شکیلچى سى "آق" و "هک / هک" : قورخاق ،
چۆكك و سایره .

۶- فعلدن صفت دوزەلەن شکیلچى سى : "آغان" و "هین" : قاچاغان ،
اوجاغان ، گزهین ، گۆلهین و سایره . صائتلە بیتن فعللرده بیتیشدیک
ده شکیلچى نین باشینداكى صائتى (سلى حرفى) دوشور : آغلان و غیره .
۷- فعل دوزەلەن شکیلچى : "آل" و "هل / هل" : آز - آل - ماق =
(آزالماق) ، چوخ - آل - ماق = (چوخالماق) ، دۆز - هل - مک = (دوزە -
لمک) و غیره .

۸- "آن" و "هن / هن" شکیلچى سى : اولان ، چالان ، قوران ، دۆزهن ،
گلەن ، وسایره . صائتلە بیتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى
آرتیریلیر : دوغرا = دوغرایان ، دینله = دینلهیهن ، ایشله = ایشلهیهن .
ارىین و سایره .

۹- "آندا" و "هنده" شکیلچى سى : آلاندا ، اوتوراندا ، گۆرهنده ،
دۆینده ، وسایره . صائتلە بیتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى
آرتیریلیر : آغلا = آغلایاندا ، ایشله = ایشلهینده ، دى = دئینده ...

۱۰- "آر" و "هر" شکیلچى سى : آلار ، اولار ، اوجار ، قاچار ، کۆچەر ،
ایچەر ، گۆلەر ، صائتلە بیتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آر -
تیریلیر . مثال : دوغرایار ، سۆرویەر ، قورویار ، دئیەر و ...

۱۱- "آراق" و "هرهک" شکیلچى سى : قاچاراق ، اوجاراق ،
یىخاراق ، قویاراق ، گلەرەک ، بیلەرەک ، گۆلەرەک وسایره . صائتلە
بیتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آرتیریلیر . مثال : ساخلا =
ساخلاپراق ، دى = دئیەرەک ، اوخو = اوخویاراق ، دینله = دینلهیهرەک .

۱۲- "آسى" و "هسى" شکیلچى سى : اولاسى ، گئدهسى ، گۆرهسى ،

صائت له بېتتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آرثيريلير. مثال :
 باغلا = باغلایا سی ، توللا = توللایا سی ، دى = دئییه سی ، ایش له ییه سی ...
 ۱۳- "آ جاق" و "ه جک" شکیلچى سی : قالاجاق ، اولاجاق ، دوراجاق ،
 قیراجاق ، گله جک ، دئییه جک ، گوله جک ، بیله جک ، سئوه جک وسایره . صائت
 له بېتتن سۆزلرده شکیلچى دن اول "ى" حرفى آرثيريلير. مثال : آنلا =
 آتلایا جاق ، قورو = قورويا جاق ، دینله = دینله ییه جک ، وسایره .
 ۱۴- "دا" و "ده" شکیلچى سی : باغدا ، یولدا ، اولدوزدا ، سیزده ،
 بیزده ، دۆزده و سایره .

۱۵- "دان" و "دهن" شکیلچى سی : جاندان ، دوستدان ، سۆرودن ، ائلدن .
 ۱۶- فعل دوزهلدن "لا" و "له" شکیلچى سی : باشلا ، دیش له ، یوللا ، ...
 ۱۷- "لا" و "له" قوشما شکیلچى سی : آتلا ، ملا ، اوغوللا ، قلمله ، گوموشله .
 ۱۸- "لار" و "لر" شکیلچى سی : داغلار ، سولار ، گوللر ، ائلر وسایره .
 ۱۹- "لان" و "لن" شکیلچى سی : (باغ - لان - ما ق) = باغلانماق ،
 (یاغ - لان - ما ق) = یاغلانماق ، (دیل - لن - مک) = دیللنمک ، وسایره .
 ۲۰- "لاش" و "لش" شکیلچى سی : (یاخشی - لاش - ما ق) = یاخشیلاشماق ،
 (پیس - لش - مک) = پیس له شمک ، فکیر - لش - مک) = فکیرله شمک ، وغیره .
 ۲۱- انکار شکیلچى سی : "ما" و "مه" : دانیشما ، اوخوما ، دشمه ، گورمه .
 ۲۲- اسم دوزهلدن : "ما" و "مه" شکیلچى سی : قازما ، تۆکمه ، توره مه و ...
 ۲۳- "ماق" و "مک" شکیلچى سی : یازماق ، اوخوماق ، بيلمک ، گولمک .
 ۲۴- "مادان" و "مدەن" شکیلچى سی : یازمادان ، اوخومادان ، بيلمه -
 دن ، دیله مدەن و سایره .

۲۵- "مالی" و "مهلی" شکیلچى سی : اوخومالی ، یا تمالی ، گورمه لی ،
 گولمه لی ، بيلمه لی و سایره .

۲۶- "مايینجا" و "میینجه" شکیلچى سی : یازمايینجا ، بيلمیینجه .

۲۷- "سا" و "سه" شکیلچى سی : آلسا ، اولسا ، گورسه ، گلسه وسایره .

۲۸- "سان" و "سن" شخص شکیلچى سی : آلارسان ، اولورسان ، گوره رسن ،
 بيله رسن و سایره .

۲۹- "جا" و "جه" شکیلچى سی : قاراجا ، خیردا جا ، یا واشجا ، منجه ،

بیزجه ، تورکجه ، عربجه ، فارسجا و غیره .

۳۰- "چا" و "چه" شکیلچى سی : باغچا ، میدانچا ، گولچه و غیره .

يازان :ساوانين خرقان بخشى نين بندا مير
گنديندن بيرينجى درجهلى عدليه وكيلى
على كمالى

=====

فولكولور پارچالارى

اورتا ايران توركلرى نين ائلهكى يوزلرجه گوزل شاعرى واولارين
مختلف بيچيملرده شعرلرى واريدير. آيرى - آيرى ساحه لرده ده او، توركلر
ين فرهنگى و مدنى اثرلرى واريدير، بورادا بندا ميركنديندن آقاي رحيم
جلالى سؤبله ين سؤلچك لردن نئچه پارچا يازيلميشدير :

۱- شنگول - منگول

بيرگنجى واريدي، اوچ دانا بالا دوغدو، بيرى نين آدينى قويــــــدو
شنگول، بيرى نين آدينى قويدو منگول، بيرينى ده كلبه درانگول.
بيرگون گنجى چولدن گلدى چاغيردى :

- شنگول، منگول، كلبه درانگول، قاپينى آچين،
امجيمده سوت گتيرميشم، داليمدا اوت گتيرميشم، آغزيمدا سوگتيرميشم
گلين قاپينى آچين .

گنجى نين بالالارى گليب قاپينى آچديلار، سودو وئردى امديلر، سويو
وئردى ايچديلر، اوتو وئردى يئديلر .

گنجى گئنه گئتدى چوله، قورد گليب قاپينى چاليدى :

- شنگول، منگول، كلبه درانگول، قاپينى آچين،
امجيمده سوت گتيرميشم، داليمدا اوت گتيرميشم، آغزيمدا سوگتيرميشم .
گلين قاپينى آچين .

گنجى نين بالالارى قاپينى آچديلار قورد توتدو شنگولونان، منگولو
يئدى. اما، كلبه درانگول قاچدى گيردى كلبه يه، قورت گئندن صونرا گنجى
گليب دئدى ... قاپينى آچين، كلبه درانگول گوردو ننه سي دير .

قاپينى آچار، گنجى دئيه ر: شنگولونان، منگول نئجه اولوبلار؟ كلبه
درانگول دئيه ر: اوللارى قورد يئدى. اودا كولابارين بوشادير و تئــــــز
ناييدار، گئده ر گورد، قورد تونكده بولماق بيشيريرى .

تونكين داميندا بنا ايله ر تاپ - تاپ ائيله مگه، قورد دئيه ردامدا

نه تاپ - تاپ گلیری؟ بولاما قییمین ایچی دولدو، گئچی دئیهر: بالامی سن
یثمین؟ قورد. دئیهر:

کلید دگیل، دنده دگیل
بالام اولسون منده دگیل
گئچی دئیهر:

کلید دیر و دنده دیر
بالام اولسون سنده دیر
گئچی دئیهر: گل گندهک قاضی یانینا، قورد دئیهر: گندهک.

گئچی سودوندن ساغار، فتیر یا پار، دولدورار دا غارجیقا، قورد دا
اوسورور بیردا غارجیقا، گندهرلر قاضی یانینا، گئچی دا غارجینی آچار
گوره فتیردیر، قورد دا غارجینی نین آغزین آچاندا قاضی ساققالینین
بیریانی گندهر، قاضی گئچی یه دئیهر، سن بوینوزلارین آ پاردمیرتوتسون
لار، قوردا دئیهر، سن ده آ پار وئر، دیشلرین چکسینلر، ایکی تیزده گئدین
سو ایچین، گئچی یه گیزلیندن دئیهر: سن آغزین دایا سویا، اما، ایجمه -
گینن، قوی قورد ایچسین، اوندان گئدین جنگ ائله یین، ائله کی قاضی دئیمیش
دی ائدهرلر، گندهرلر جنگ ائدهرلر، گئچی وورار قوردون قارنی بیرتیلار
قوردون قارنیندان بالالارین چیخاردیب، گؤتوروب، ائوه گلر.
یئدی، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۲- قری

بیر قری وار ایدی، هئج ائوینی سوپورمزدی، بیرگون سوپوردو، بیر
شاهی پول تاپدی، آ پار دی وئردی پنیره، گتدی قویدو تندیره، پیشیک
گلدی، یئدی. ووردو پیشیگین باشی سیندی. پیشیگ ده پنگول آتدی قری -
نین گوزو چیخدی، گئتدیلر قاضی یانینا:

دئدی: قاضی عمی عرضیم وار.

دئدی: بویور

دئدی: من هئج ائویم سوپورمزدیم.

دئدی: او، سنین پینتی لیگیندن دیر.

دئدی: بیرجه گون سوپوردوم

دئدی: او، سنین تمیزچی لیگیندن دیر.

دئدی: بیرجه شاهی پول تاپدیم.

دئدی: او، سنین بختیندن دیر.

دئدی: آ پار دیم وئردیم پنیره

دئدى : ديشين بايى دىر قرى .
 دئدى : گتديم ، قويدوم تىنديره .
 دئدى : او ، سىن سلىقه ليگىندىن دىر .
 دئدى : پيشىگ گلىدى ، يئدى .
 دئدى : دوزون دادىردى قرى .
 دئدى : من ووردوم ، اونون باشى سىندى . دوردو چىمراق سالىدى ، گوزومو
 چىخارتدى .
 دئدى : گوزويه سورمه چكىردى قرى

۲- بىره *****

بىر دانا بىره وارايدى ، قىشدا ، قار گلەندە ، چىخار دام توكسه ،
 اولەر ، بيت بىنا اولەر باشىنا كول صوورماغا ، قارقا گلەر دئيه ر
 نه يه كول صووروران ؟ دئيه ر :
 — بىره تكىن ايگيت اوله ، بيت باشىنا كول صوورار ، قارقا دانا دىن
 يولار ، سوكوت ، دئيه ر : نه دن قانا دىن يولورسان ؟ دئيه ر :
 — بىره تكىن ايگيت اوله ، بيت باشىنا كول صوورا ، قارقا قانا دىن
 يولا ، سوكود ده يارپاقىن توكر
 گئچى گلەر اونون دىيىندە يايىلار ، دئيه ر : نه دن يارپاقىن توكموسن ؟
 دئيه ر :
 — بىره تكىن ايگيت اوله ، بيت باشىنا كول صوورا ، قارقا قانا دىن يولا ،
 سوكود ده يارپاقىن توكه ، گئچى ده وورار اوز بوينوزون سىندىرا گئچى
 گئدەر چشمە دە سو ايچه ، چشمە دئيه ر : نه يه بوينوزون سىندىرمىسن ؟
 گئچى دئيه ر :
 — بىره تكىن ايگيت اوله ، بيت باشىنا كول صوورا ، قارقا قانا دىن يولا ،
 سوكود يارپاقىن توكه ، چوخدور گئچى وورا بوينوزون سىندىرا ؟ چشمە دە
 سويون قورودار ، كنيز گلير چشمە دن سو گوتوره ، گوره ر چشمە نىن سويو
 قورويوبدور ، دئيه ر : چشمە ، نه دن سويون قوروتموسان ؟
 چشمە دئيه ر :
 — بىره تكىن ايگيت اوله ، بيت باشىنا كول صوورا ، قارقا قانا دىن يولا ،
 سوكود يارپاقىن توكه ، گئچى بوينوزون سىندىره ، چوخدور من سويوم—
 بورودام ؟

کنیزده وورار کوزه‌نی سیندیرار، گلەر ائوه خانم دئیهر: نه‌یه
کوزه‌نی سیندیرميسان؟
کنیز دئیهر:

— بیره‌تکین ایگیت اوله، بیت باشینا کول صووروا، قارقا قانادین یولا،
سؤگودیا رپاقین تۆکه، گئچی بویونوزون سیندیرا، چشمه‌سویون قورودا، چوخ
دور من وورام کوزه‌نی سیندیرام؟ خانم دا امجک‌لرین یار تندریره
آقا گلەر خانمدان صورو‌شور: نه‌یه امجک‌لرین تندریره یا پميسان؟
دئیهر:

— بیره‌تکین ایگیت اوله، بیت باشینا کول صووروا، قارقا قانادین یولا،
سؤگودیا رپاقین تۆکه، گئچی بویونوزون سیندیرا، چشمه‌سویون قورودا،
کنیز کوزه‌نی سیندیرا، چوخ‌دور من امجک‌لریمی تندریره یا پام؟
آقادا گوتوردو کوسو سوخ‌دو اؤز... نه، یغدی، ایچدی، مطلب...ینه
یئتیشدی.

۴- قری و داناسی

بیر قری وارایدی، بیر داناسی وارایدی، بیرگون داناسین آیاردی
سووارا، اییاقی بوزبوزنکدن آخدی، دئدی:
— بوزبوزنک، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، گون منی اریتمزدی.
دئدی: گون، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، بولوت منیم قایا قیم کسمزدی.
دئدی: بولوت، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، یاغیش مندن یا غما زدی.
دئدی: یاغیش، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، اوت مندن گوکرمزدی.
دئدی: اوت، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، گئچی منی یتمزدی.
دئدی: گئچی نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، قورد منی یتمزدی.
دئدی: قورد، نه‌گوجلون، نه‌گوجلو؟
دئدی: گوجلوا اولسایدیم، کۆپک منی قالا مازدی.

دئدی : کوپک نه گوجلوین ، نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولساییدیم ، قری نه ، کوسوودان بورتومون اوجوندان
وورمازدی .

دئدی : قری نه نه گوجلوین ، نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولساییدیم ، سیچان منیم دا غارجیغیمی دلمزدی .

دئدی : سیچان نه گوجلوین ، نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو اولساییدیم ، پیشیک منی یئمزدی .

دئدی : پیشیک نه گوجلوین ، نه گوجلو ؟
دئدی : گوجلو منم گوجلو من دمیر داراق دیشلی من
کندیله آستی یئشلاقیم کورسو آستی قیشلاقیم
آروادلار یارما آشی اودا منیم قویماقیم

۵ - تولکو

بیردانا تولکو وارایدی ، دولانا - دولانا گئدهردی ، گئدهر چاتار
بیردانا خوروزا ،

دئیهر : تولکو قارداش هارا گئدیرن ؟
دئیهر : کوفت تولکو ، زهرمار تولکو ، نئجه دئمه دین حاجی تولکو ؟
دئیهر : حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟
دئیهر : مکهی گئدیره م .

دئیهر : منی ده آپارران ؟
دئیهر : گل گئدهک .

ها گئت - ها گئت ، گئدهر لر ، چاتارلار بیردانا ککلیکه ، ککلیک دئیهر :
- تولکو قارداش هارا گئدیره ن ؟

دئیهر : کوفت تولکو ، زهرمار تولکو ، نئجه دئمه دین حاجی تولکو ؟
دئیهر : حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟
دئیهر : مکهی گئدیریک .

دئیهر : منی ده آپارران ؟
دئیهر : گل گئدهک .

ها گئت - ها گئت ، گئدهر لر چاتارلار بیر هوپ - هوپا ، هوپ - هوپ
دئیهر : تولکو قارداش هارا گئدیره ن ؟

دئیهر : کوفت تولکو ، زهرمار تولکو ، نئجه دئمه دین حاجی تولکو ؟

دئیەر : حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟

دئیەر : مکهیه گئدیریک .

دئیەر : منی ده آپارران ؟

دئیەر : گل گئدهک .

هاگئت - هاگئت ، گئدهرلر چاتارلار ، بیردانا باقری قارایا ،

دئیەر : تولکو قارداش ، هارا گئدیره ن ؟

دئیەر : کوفت تولکو ، زهرمار تولکو ، نئجه دئمه دین حاجی تولکو ؟

دئیەر : حاجی تولکو هارا گئدیره ن ؟

دئیەر : مکهیه گئدیریک .

دئیەر : منی ده آپارران ؟

دئیەر : گل گئدهک .

هاگئت - هاگئت ، گئدهرلر چاتارلار تولکونون دلبگینه .

دئیەر : خوروز قارداش ، سن گئچ دیپ پایادا اوتور ، ککلیک قارداش سن

بویان پایادا ، هوپ - هوپ قارداش سن ده اوبیری پایادا ، باغری قارادا

آشاقا پایادا

اولار گئچیب ، اوتورارلار ، اما باغری قارا هر نه ائیلەر گئچمز .

دئیەر : خوروز قارداش ، سن گناهلاریندان آری اولموسان گئدیره ن مکهیه

دئیەر : تولکو قارداش منده نه گناه وار ؟

دئیەر : سنین گناهین بودور ، آلا قاراقیلیقدا ، دوروب بانگلاییران ،

ایکی جانلی آروادلاری یوخودان ائیلیرسن ، بو سنین گناهین .

دئیەر : منی خدا بوجور یارادیپ ، منیم گناهیم نه دیر ؟

تولکو بیتمز توتار خوروزون باشینی قوپارار ، اوندان دئیەر

- ککلیک قارداش سن کی ، ایستیره ن مکهیه گئده ن گناهان آرینميسان ؟

دئیەر : تولکو قارداش ، منده نه گناه وار ؟

دئیەر : سنین گناهین بودور امام حسین (ع) شهید اولاندا ، دئمدیگین

ایله دیرناقلارینی اونون قانیندان بویادین .

دئیەر : منی خدا بوجور یارادیپدیر ، منیم گناهیم نه دیر ؟ تولکو -

بیتمز ، توتار ککلیگین ده باشینی قوپاریر ، اوز دونده ریر هوپ - هوپا

دئیەر : هوپ - هوپ قارداش سن کی ، ایستیره ن گئده ن مکهیه آیا گناه -

دان آرینميسان ؟

دئیەر : تولکو قارداش ، منده نه گناه وار ؟

دئیهر : سنین ده گناهین بودور کی، حضرت سلیمان (ع) اؤلنده اونون تاجین اوغورلاییب، قویموسان اؤز باشینا .

دئیهر : خدا منی بوجور یارادیبدیر، منیم گناهیم نه دیر؟ تولکوسو بیتمز توتار اونوندا باشینی قوپارار، اوزون دؤنده ریر باغری قارایا دئیهر : باغری قارا قارداش سن کی، ایستیره ن گئده ن مکه یه آیا گناه — دان آرینمیسان ؟

دئیهر : تولکو قارداش منده نه گناه وار؟

دئیهر : سنین ده گناهین بودور کی، یول قیراقیندا پوتا دیییسنده یاتیران، تاجرلارین یابو — قاطیرلاری گئچنده بیردن اوچوران، اولار هولکوب تامام هنس، جوواللاری تۆکولور، بودا سنین گناهین .

دئیهر : منی خدا بوجور یارادیبدیر، منیم گناهیم نه دیر؟ تولکوبیتمز آغزین آتار کی، اونو توتسون باغری قارا اوچار گئده ر، تولکو دوزه لر اونون آردینا، اویانندان جاده دن بیر آتلی چیار، آتلی نین آردیندا بیر دانا تازی وارییدی، تازی دوزه لی تولکونون آردینا، آپاریر — تهر بیر دانا اما مزادایا، تولکو دئیهر :

— اما مزاده جان، عهد اولسون، تازی منده ن رد اولسون، غلبیر گتیر قوز آپار، آرشین گتیر بئز آپار، تونک گتیر یاغ آپار، چیار گوره ر کی، تازی رد اولوب، گعدیپ، گلهر دئیهر :

— اما مزادا جان من سنی آلادیردیم . قارقا دگيلم قوزوم اول، جولا دگيلم بئزیم اول، اتلیگیم یوخ یاغیم اول .

اما مزادادان چیار، گوره ر تازی قیه نین اوستونده دوروب — دور، تولکونو گوره نده دوزه لر اونون آردینا، تولکو قاچار گیره ر اما مزادایا دئیهر : اما مزادا جان، عهد اولسون، تازی مندن رد اولسون، غلبیر گتیر قوز آپار، آرشین گتیر بئز آپار، تونک گتیر، یاغ آپار، اما بو دفعه اما مزادا اونون سوزونه گئتمز . تازی گلهر، تولکونو توتسار بوغار . یئدی، ائیشدی، مطلبینه یئتیشدی

۶ — تولکو و قارقا

بیر تولکو و بیر قارقا قارداشلیق اولدولار، تولکو دئدی : قارقا قارداش، بو گئجه منه قوناقان . بیر آز بولماق بیشیریب، تۆک — قیه نین اوستونه، اؤزو تئز — تئز دیلین چکدی یئدی . قارقا آج قالدی .

بیرگون ده قارقا تولکونو قوناق ائدیپ، بیرآز اوماج آودی، توکدو
 گه وهن اوسته، تولکو گلدی دیلینی چکه گه وهننن تیکانلاری دیلینه
 باتدی. بییه یلمه دی. قارقا تئز-تئز دئمدیگی ایلن اوماجی دوشوردو.
 بیرگون تولکو دئدی: قارقا قارداش گل من سنه یئرده گئتمماق
 اوگره دیم، تولکو بیر طنابین اوجونو باغلار اوز قیچینه آپارار بیر
 ورکلیکده سورودور، قارقانین تامام قانادلاری سوورولور. دئیهر: قارقا
 قارداش، یئرده گئتمک اوگره ندین؟ بیر مدت ده آرادان گئدهر. قارقا
 دئیهر: تولکو قارداش گل من ده سنه گؤگده گئتمک اوگره دیم، طنابین
 بیر اوجونو باغلار اوز قیچینه، بیر اوجونو دا تولکو قیچینه، گئدهر ها
 چکه ریوخاری، دئیهر: تولکو قارداش، دونیا نه قدهر گوزونه گلیر؟
 دئیهر: بیر غلبیرجک، اوردان طنابی اوز قیچیندن آچار، تولکو اوز
 اوزونه دئیهر، سویا دوشم بوغوللام، یئره دوشم داغیللام، بیر دانا
 آتلی کورکونو سالمیشدی یئره چوره ک یئیردی، گوره بیرزاد گوییدن
 گومبولایا-گومبولایا گلیر. تولکو دئیهر: یا کورک اوستو یا سامانلیق.
 آتلی قورخودان آتی مینر گئدهر. تولکو دوز دوشر کورکون اوستوسه،
 کورکو گوتورور چولانیر، اویانندان داگوره، قورد گلیری. قورد دئیهر:
 - تولکو قارداش بو کورکو هایانندان آلمیسان؟
 دئیهر: گئتمیشدیم خراسانا، خراساندا آلمیشام.
 دئیهر: گل بو کورکو سات منه
 دئیهر: اوزومون کورک قییرماق الیمدن گلر، اون دری دن بیر کورک
 قئیررم.
 قورد گونده گئدهر ائلیات ایچیندن بیردانا اوگج گتیره، تولکو
 اتینی یئیه، درینی آثار خیره،
 بیرگون قورد دئیهر: تولکو قارداش نئچه دری ده کمین دیر؟ دئیهر:
 ایکی دری ده قالیدیر. نئچه گون گئچهر، تولکو بیر گون گوره، بیر
 آتلی گئدیری چیگنینده ده بیر دانا کورک وار، دئیهر:
 - قورد قارداش کورکوو قاییریب گتیریردیم کی، او آتلی الیمدن
 آلدی، قورد دوزه لیر آتلی نین آردینا. آتلی نین دا توفنگی وارییدی
 بیر گولله وورار قورد اولر. یئدی، ائیشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۷ - تولکو و دگیرمانچی

بیر تولکو وارایدی، گوره رها و ا چوخ صوو و قدور، دئیه ر: پروردگار! بو گئجه من هارا دا گئدیم، قالیم اوشا ماییم؟ گوره ر بیردانا دگیرمان - دان ایشیق چیخیری، گلر دگیرمانچی یا دئیه ر: قاپینی آج گلیسم ایچهری، او دا قاپینی آچار، تولکو گلر ایچهری، گوره ر دگیرمانچی کالافتیر یا پیری، کالافتیری شامدا یئیه رلر، دگیرمانچی نین بیردانا کورکو وارایدی، جولاندیب یاتارلار، دگیرمانچی یا دئیه ر: آدین نه دیر؟ دئیه ر: منیم آدیم سلیمانخان دیر، دئیه ر سلیمانخان سن منه چوخ یاخشیلیق ائله دین، من گرهک خجالتلیقیندا ن چیخام. دئیه ر: پادشاهین قیزین ایستیره ن آلام سنین اوچون؟ دئیه ر: ایستیره م.

تولکو گئده ر شاهین قاپی سینی سیلهر - سوپوره ر، شاه دئیه ر: حیوان سنین مشکل ایشین نه دیر، بورانی سیلیب - سوپورورسن؟ دئیه ر: والله عرضیم بودور سلیمانخان نوکرچیلیقه قبول ائله یین قیزی تامام ائیلهر سلیمانخانا، گلر سلیمانخانا دئیه ر: جیبینده بئش تومن پول وار؟

دئیه ر: وار. گئده ر دئیه ر: قلهء عالم ساغ اولسون، سلیمانخان دئیه ر کیله ایزی وئرین، پول اولچک. کیله نی گتیریر، او بئش تومن - لیکی قویار ایچینه، او دا دوشر یئره، دئیرلر تولکو بیگ پولون دوشدو. دئیه ر: مگر بیزیم پولاً احتیاجیمیز وار دیر؟ کیله نی بیرآز گزدیره ر پارار قویار یئرینه، گینه گلر دئیه ر سلیمانخان جیبینده ایکی تومن پول وار؟ دئیه ر وار، قاییدار گلر دئیه ر: قلهء عالم ساغ اولسون سلیمانخان دئیه ر کیله ایزی وئرین ایکی تومنلیک اولچک، کیله نی گتیریب او ایکی تومنلیکی قویار ایچینه، او دا دوشر یئره، دئیه رلر تولکو بیگ پولون دوشدو. دئیه ر: مگر بیزیم پولاً احتیاجیمیز وار دیر؟ گئنه کیله نی بیرآز گزدیره ر، گتیره ر قویار یئرینه.

بیرگون شاه دئیه ر: تولکو بیگ گوروم آخر منیم کوره کنیم نه جور آدامدور؟ گلیر دئیه ر سلیمانخان قشین آتان سنی ایسته ییب دیر، گلر لر یولدا بیر جایا جاتارلار، دگیرمانچی سالار سویا، توتار آپارار قو - یار بیر قایانین دیبینه، گلر دئیه ر: قلهء عالم کوره کنین گلیردی، آتینی، لباسینی سئل آپاردی. خدا وسیله سالدی اوزونو توتدوم، بیردست

لباس وئەرەرلەر، بىردانا آت وئەرەرلەر، پارار، سليمانخانا دئىيەر لباسى گئى، بىلمز گئىيە، بىرجور-هرجور گئىيدىرتى، مېندىرى آتا، گئوتورورگتير-ير، دئىيەر شاهلىق ادبىن يئىرىنە گتير، گئوردون سلام وئر بىلە سىمىنە، سليمانخان سلام وئەرەر، گئورەر پىس آدام دگىل، دئىيەر گئورەك غذا يئىمگى نە جور دور؟

تولكو تا پشیرمىشدى بىرتىكەدن علاوه يئىمە، بىر تىكە گئوتورورەر چكىلەر دالى، گئورەرلەر پىس آدام دگىل، گتيرەرلەر قلىان چكە، بىرپوك دا قلىان چكەر، چكىلەر دالى، پارارلار آيرى اوطا قدا يئىرىن سالارلار، گئورەرلەر ياتماغى نە جور دور؟ يئىرىنە گول دوشمىشلەر، اەو لەنىب گول - لرى خراب ائدەر، تولكو ائوز- ائوزونە دئىيەر گئىدىم گئوروم ساغ عمللى ياتىيدىر؟ گئورەر خئىيەر، گئىدەر بىر آاز گول آلىب گتيرەر بزر بونون يئىرىنە دئىيەر هر وقت گئىدىلەر قاپىنى آچالار، يا واشجا گل گىرىيىرىيە ائىلە ائىلەر، گئورەرلەر قشنگ ياتىيدىر، بىر دانا گوللردن خراب اولما- يىپ، تولكو دئىيەر: قبلە عالم ساغ اولسون بىزىم دە ايشىمىز، گوجوموز واردىر، اىستىرىك گئىدەك قىزە طوى ائدەرلەر، گتيرەرلەر، تولكو دوش- قباغا دئىيەر: منىم داها ايشىم يوخ دور، منىم ايشىم بويودور قىزى آلام، دئىيەر تولكو قارداش، باشىنا دولانىم، گئوزويە دولانىم، من بولارى هارايآ پارىم، دگىرماندان سقواى آيرى يئىرىم يوخ - ائو ائشىگ دەكى قاپىرە بىلم، دئىيەر بس من قبا قدا گئىدەرم، اگر توتون چىخدى بىل- ياخشىدیر، اگر توتون چىخمادى، بىل هم سنى ائلدورەرلەر، هم منى، گلەر گئورەر بىر حامام باشىندا قىرخ دانا حارامى باشى وار، قىرخ دانا قازان دىلى پىلوو، حارامى باشىلار تولكونو گئورەندە، دئىيەرلەر، آى تولكو خالا اوغلو هاياندا سان؟ گئورسنىمىرەن؟ دئىيەر من سىزە موشتولوق گتيرمىشم، دئىيەرلەر نە موشتولوق؟ دئىيەر دورون باخىن گئورون لوك دىنگە طرفىندىن نە قدەر آتلى گليرلر ائلدورەرلەر بىلەنىزى.

دئىيەرلەر: نەيە؟ دئىيەر واللە نە بىلىم؟ حارامى باشىلارى گىرەر لر حامام تاياسى نىن آستىنا، تولكو بىگ كىر بىتى چكەر، تاياسا اود- وورار، سليمانخان گئورەر توتون قووزاندى، خوشحال اولار، گلەرلەر گئورەر لر سليمانخان دستگاهى شاه دستگاهىندان علاوه دىر، قىرخ دانا قازان دىلى پىلوو، هر بىرى نىن اوستوندى بىر قوزو لشى، بىر هفتە يەن يئىرلر اچىرلر، قوناقلار داغىلىپ گئىدەرلەر.

بزرگون سلیمانخان طاس - فوطانی قولتوقونا ووروب، حاماما گلەر
 گۆره ر تولکو حامام کوچاسیندا یاتیپ، اونا خیال اولوبدور، سسله نر
 تونکچی گل بو نجیسلیقی آپار آت چوله، تولکو دئیهر: دگیرمانچی کوپک
 اولغو من اولموشم مگر؟ خانم پنجره دن باخیردی بوسوزو ائشیتدی. دییر
 من پادشاه قیزی اولام، گله م دگیرمانچی یا! باشماقلارین وورار قولتو-
 قونا چیخار گئده ر. سلیمانخان دئیهر تولکو قارداش، باشینا دولاننام
 گئت آروادی قشیتار، دورار گئده ر آرواد سوراغینا، دئیهر: اوی!
 - نخیرچی کۆپک قیزی هارا گئدیره ن؟ آرواد دئیهر مگر من نخیرچی
 قیزی یم؟ دئیهر: ائله منیم لفظیم بوجوردور، آروادی قشیتارار گتیرر
 یئدی، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۸ - حیجیلی دون

بیردانا قوش وارایدی، گئده ر ائشینهر- ائشینهر، بیردانا چئل
 تا پار، آپارار وئره ر، عاماسعلی پانبیق چاپانا، دئیهر: بونوچا پکینان،
 چاپماسان چاپاندانگین چیخاررام، او، چاپار. گتیره ر، دئیهر: بابا دا ئی
 (جولاه) توخوگونان. توخوما سان توخوندانگینی چیخاررام. اودا توخور.
 گتیره ر فاطما باجی (خاط) یانینا، دئیهر: فاطما باجی بونو توتگو-
 نان (بیچکینن) توتما سان، توتاندانگینی چیخاررام. او دا توتار.
 گلهر دئیهر: مسمه باجی بونو گئدییر گئن، گئیدیپ مه سن، گئیدیردان -
 گنی خیاررام. او دا گئیدییره ر. گلهر دئیهر: گلستان باجی گل آل
 بونون دوکمه سین گئچیرتکینن، گئچیرتمه سن، گئچیردانگین چیخاررام،
 او دا گئچیره ر. اوندان گلهر قارقا یانینا، دئیهر: قارقا - قارقا
 ححلی دونوما باخ، باخ. دئیهر: وئر من ده گئسم. گوروم یاخشیدیر
 کی، گئدیم من ده بیردانا آلام. گئیهر اوچار گئده ر. قوش آغلایا -
 آغلایا گلهر نه سی یانینا، دئیهر: نه قارقا ححلی دونومو گئیدی
 اوچدر، گئتدی. دئیهر: گئت بیر یوک اودون گتیر، اود یان دیراق، گلدی
 اود آپارا دمیر شیشی باساق یانینا تا دونویو چیخارسین وئرسین.
 گئتدی او دونوگئتدی. قارقا گلهر اود آپارا دمیر شیشی باسارلار،
 یانینا. دونو چیخاریب وئره ر. یئدی، ایشدی، مطلبینه یئتیشدی.

۹ - قوجا

بیر قوجا وارايدى، آروادينا دئيه: چۆرەك ياپ گئىدىم ايشلمەگە،
 گئدەر گۆرەر، يولدا بیر قیل یوماقی دوشوبدور، گۆتورەر قویا رجبینه
 بیر آز گئدەر گۆرەر، بیر آز دا قوقازان تۆكولوبدور، اونلاری دایىغار
 تۆكر جیبینه، گئدەر چاتار قیرخ دانا دئو، گۆرەر بو دئوزادلار بیت
 لەنیرلر، قوجا دابنا ائدەر بیت لەنمگە، قوقازانلاری چىخاریر وۇرار
 داش اوستونه و جىغىيلار، دئولر دئيه رلر: قوجانین بیٹی هر بیرى بیر
 ائله دیر گۆرەر، گوجو نه قده ردیر؟ سحر دن به قوجانی دئولر آپا ریرلار چۆله
 گورزو ده وئره رلر قوجایا بیر دانا گۆ گرچین گورزون ایشیقینه گلەر
 گورزو بوراخاندا گۆگرچین قالار آستیندا، آخشام چاغی دئولر گلیپ
 دئيه رلر: بیزکی بیر زاد توتا بيلمەدیک سن نه توتموسان؟

دئيه ر: گورزو حاوالا وئردیم بيلمەدیم چرندە دیر، پرندە دیر، قا-
 لیبدی، آستیندا، گۆرەرلر بیر دانا گۆگرچین قالیب، اونو شامدا یئیرلر
 گئنه سحر دن قوجانی گتیره رلر چۆله، گئنه گورزون شوقینه بیر دانا گۆگر-
 چین گلەر، گورزو آتار، گئنه گۆگرچین قالار آستیندا، او گئجه ده اونو
 شامدا یئیرلر، دئولر گئجه قول وقرار قویا رلار قوجانی اۆلدورسونلر،
 قوجا ائشیدەر، گئدەر بیر خندق قازار، اورادا یاتار، بیر داش کئچه یه
 چولار قویا ر اۆز یئرینه اونلار دا، کئچه نی گورزون او قده ر دۆگرلر،
 تیکه - تیکه ائدەرلر، سحر دن گۆرەرلر قوجا اۆلمە ییب، دئيه رلر: قوجا
 بابا یوخودا نه گورموسن؟ دئيه ر: بيلمیرم، دیگیلچکیدى - میگیلچکیدى
 ایکی دانا دوشدو اوستومه، دئيه رلر: آه دده سی یاندى نه گوجلو قوجا
 دیر، گئنه دانلا گئجه قرار، قویا رلار قوجانی اۆلدورسونلر، ائله گئچن
 گئجه کیمی داشی چولار کئچه یه اۆزو گئدەر خندقده یاتار، دئولر گۆرەرلر
 قوجا سفده ده اللهم صلی جئویریر، دئيه رلر: قوجا بابا بو گئجه نه گوردون؟
 دئيه ر: والله بيلمیرم ایکی دانا دیگیلچکیدى - میگیلچکیدى دوشدو
 اوستومه، دئيه رلر قوجا بابا یاخشیلیقی یوخدور بورادا قالان، سن گل
 گئتگیلى، دئيه ر: بالام من سیزایلن دوز چۆرەك یئمیشم، هارا گئدیم؟
 قوجانی بالاجا دئو گۆتورەر گئدەر، قوجا بیر دانا سه پر بیز آلار،
 دئو دئيه ر: قوجا بابا سنین کی، هئچ گوجون یوخدور، بیر گوجون سال
 گۆرەك نه قده ردیر؟ دئيه ر من سیزیلن دوز چۆرەك یئمیشم مگر من گوجوم
 ساللام، سه پر بیزی باسار دئوین بوینوندان، دئيه ر: قوجا بابا جان
 گوجون قوربان گوجون چک - گوجون قوربان گوجون چک.

نمایندگان آذربایجان در دوره اول

مجلس شورای ملی

پس از این که فرمان مشروطیت در تاریخ ۱۴ مردادماه ۱۲۸۵ شمسی بر اشرقیام مردم ازسوی مظفرالدین شاه قاجار صادر شد، مردم آذربایجان با علاقه و اشتیاق فراوانی شروع به برگزیدن وکلای خود برای نمایندگی مجلس کرده و در نتیجه ۱۲ نفر به این سمت انتخاب شدند. نظر بر این که آذربایجان در به ثمر رسیدن نهضت مشروطیت سهم عمده ای داشته نمایندگانش نیز در دوره اول قانون گذاری از پیشگامان این مجلس به شمار می رفتند و همین ها بودند که بعد از رسیدن به تهران و ورود به پارلمان ایران با روشن بینی و قاطعیت گام های مؤثری در راه استقرار آزادی و حاکمیت قانون برداشتند به طوری که محور مجلس به حساب می آمدند. بنا به نوشته صادق مستشارالدوله یکی از نمایندگان آذربایجان در این دوره: "در دوره اول مجلس مرحوم آقا سید عبدالله بهبهانی که مرد فکور، با عقل و سیاست بود هر وقت مشکلی پیش می آمد با لیاقت و در منزل شخصی با چند نفر از وکلای آذربایجان شور می کرد^۱". هنگام کودتای ضد خلقی محمدعلی شاه روسوفیل نیز که به دست سرهنگ لیاخوف خانه ملت را به توپ بست وکلای آذربایجان یکی از برجسته ترین اعضای خود را تقدیم راه آزادی و حریت کردند. این شهید عالیقدر روحانی مبارز حاج میرزا ابراهیم آقاسی بود که از شخصیت های بارز و کم نظیر مجلس به شمار می رفت و از روز نخست در شمار نمایندگان تندرو و قاطع جای گرفت و یکی از دلاورانی بود که در برابر نیروی استبداد با شجاعت به مبارزه پرداخته و سرانجام در این راه جان عزیزش را نیز فدا کرد.

دکتر محمد اسماعیل رضوانی درباره وضع آن روز و نحوه انتخابات در

آذربایجان می نویسد:

"چون فرمان تاسیس مجلس و نظامات به تهریز ابلاغ شد با روشن بینی خاصی که در تهران دیده نمی شد به کار پرداختند.

آزادخواهان تهران سعی داشتند با سرعت سروه قضیه را به هم آورند و تا تنور گرم است نان آزادی را بپزند، بنا بر این نه در تدوین نظامات مـ فـ انتخابات دقت کردند و نه در تدوین قانون اساسی، حتی در کار انتخابات هد

(۱) صادق مستشارالدوله - یادداشت های تاریخی و اسناد سیاسی ص ۳۹

سرعت بودند دقت، مرحوم یحیی دولت آبادی می نویسد: "نگارنده غالباً پهلوی دست مخبر السلطنه نشسته ام، می بینم در قبول تعرفه ها چندان دقت نمی نمایند و اعتراض می کنم، می گوید بهتر این است پیش از آن که شاه نفس آخر را بکشد این توپ صدا نماید" اما در تبریز چنین نبود و بیداری مردم اجازه این بی دقتی ها را نمی داد^۲.

شادروان طاهرزاده بهزاد نیز درباره روحیه، سطح آگاهی مردم و احساس مسئولیت نمایندگان آذربایجان در آن دوره می نویسد:

"مردم پابند لیاقت و شایستگی و ملکات فاضله کاندیدهای خود بوده و بپایان و وجدان بیدار دنبال اشخاصی می گشتند که در تالار شورای ملی از حقوق ملت ایران دفاع کنند می خواستند شخصیت هایی برای این کار انتخاب بکنند که بخواهند و بتوانند این قطعه زمینی را که ایران نام دارد و از چندین هزار سال پیش از این جزو ارثیه ملت ایران محسوب می شود نگهداری بکنند، کاندیدها هم دانستند که تقبل وعده گرفتن نمایندگی در شورای ملی وظیفه بس سنگینی می باشد و اگر شایستگی این مقام را در خود نمی دیدند از قبول آن خودداری می نمودند تا شخصیت های برجسته تر و آگاهتری این جایگاه را اشغال بکنند. شایان توجه است که هم نامزدها و هم مردم متوجه سنگینی وظیفه بوده و در برابر هم به قرآن مجید سوگند یاد می کردند که وظایف خود را انجام بدهند"^۳.

درباره اسامی نمایندگان، چگونگی روانه شدن آنان به تهران و شور و شعف مردم تبریز هنگام بدرقه نمایندگان در تاریخ مشروطه ایران چنین نوشته شده است: "اسامی وکلا: حاج میرزا ابراهیم آقا - آقا میرزا فضلعلی آقا مولوی - سید حسن تقی زاده - صادق مستشارالدوله - حاج امام جمعه خوئی - احسن الدوله - هدایت الله میرزا - میرزا عبدالرحیم طالبوف - میرهاشم دوه چی - حاج محمد آقا حریری - حاج میرزا آقا فرش فروش - شرف الدوله از ۱۲ تن که شمردیم تنها ۹ تن در آذربایجان می بودند که می بایست روانه کردند، از آنان هم دو تن که حاج امام جمعه خوئی و حاج محمد آقا باشند آ ماده نشده بودند. آن از خوی نیامده و این کارهایش انجام نگرفته بود، تنها ۷ تن آ ماده رفتن بودند و برای راه انداختن آنان روز سه شنبه ۱۷ دی ماه برگزیده

(۲) دکتر محمد اسماعیل رضوانی - انقلاب مشروطیت ایران ص ۱۳۸.

(۳) مهندس کریم طاهرزاده بهزاد - قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران

شد که می باید آن را یکی از روزهای بی مانند تبریز شمرد و برای آن که دل بستگی تبریزیان به جنبش و این که چگونه کار را بزرگ می شماردند و از درون دل به پیشرفت آن می کوشیدند دانسته شود می باید داستان را گشاده تیغ نویسیم: آن روز مردم بازارها را باز نکردند و همگی سر راه نمایندگان انبوه شدند و از درانجمن تا کنار پل آجی که بی گمان بیشتر از یک چهار یک فرسخ است کوچه ها را گرفتند. علماء و سران آزادی در انجمن گرد آمده بودند و همه افاق ها و حیاط ها پر شده بود. نمایندگان نخست به اینجا درآمدند. مردم به یک بار از دیدن ایشان آواز شادمانی بلند گردانیدند. در اینجا می بایست "اعتبار نامه ها" داده شود. نخست میرزا حسین واعظ سخنانی گفت. میرزا فضل آقا و شرف الدوله حبری نوشته بودند، درباره دل بستگی خود به کار توده و این که آرزو مند جا نشانی می باشند و می روند تا در راه توده بکوشند، دادند آن راهم میرزا حسین خواند و مردم همه به یک آواز بانگ بر آوردند: "بروید درین راه خدا، با جان و مال به پشتیبانی شما خواهیم کوشید".

اعتبار نامه ها داده شد و پس از برخی نمایش ها و بیکره برداشتن هنگام راه افتادن رسید. نمایندگان و علماء و سردستانان و مردم همگی پیاده روانه شدند و تا جلو مسجد امیر خبزه که در شبکه ها را در آنجا نگه می داشتند پیاده رفتند. بر سر راه مردم همه شور و خروش می نمودند و شادمانی نشان می دادند. در جلو مسجد امیر خیز منبری نهاده بودند. نمایندگان به روی پله های آن نشستند. شیخ سلیم قرآنی بدست بالای منبر ایستاده و چنین خواست میانه نمایندگان و مردم پیمانی پدید آورد. نخست از سوی مردم، از نمایندگان پیمان گرفت که در آن سفری که می کنند همیشه به پیشرفت کارهای مردم بکوشند و فیروزی و نیرومندی ایران را در اندیشه دارند و نگهداری مشروطه را بایای خود شناسند. سپس روبه مردم گردانیده چنین گفت: "این مردان ارجمند را که از سوی خود نماینده گردانیده می فرستید و آنان جان به کف گرفته و خود را به خدا سپرده روانه می کردند بگویند که در راه نگهداری از آنان تا چه اندازه آماده خواهید بود که این قرآن میانه شما و آنان را ورهاشد؟... با زهم همگی مردم با یک آواز چنین گفتند: یا مال و جان تا آخرین قطره خون خود در یاری و نگهداری آنان آماده ایم و قرآن را به این گفته خود گواه می گیریم" و چنان بانگ بر آوردند که توگفتی در سراسر شهر آواز آنان را شنیدند.

پس از پیمان بندی نمایندگان بدرو دگفته و به در شبکه ها نشستند و روانه گردیدند. آهنگ جلفا داشتند که از آنجا از راه قفقاز و گیلان به تهران رسیدند.

در شهرهای قفقاز در همه جا از اینان با شورشادی پیشوا ز کردند. در باکو گذشته از ایرانیان که بسیار فراوان می بودند و پیشوا زو پذیرائی با شکوهی کردند، حاج زین العابدین تقی اوف مهمانی کرد و پذیرائی شایانی نمود. طالب اوف برای دیدن اینان به باکو آمد و ۸ تن در یکجا پیکره برداشتند. ولی دوباره به ولادی قفقاز بازگشت و نوید داد که از پی آنان آهنگ تهران کند، نویدی که به کار نبست.^{۱)}

وکلای آذربایجان با هزاران امید و آرزو برای خدمت به مردم روانه محل خدمت خود شده بودند تا با اراده‌ای آهنین و عزمی راسخ در برانداختن نظام استبدادی، حایگزین کردن حکومت قانون و استقرار آزادی بکوشند. ابراهیم اوف نیز دنباله ماجرا را چنین نقل می کند :

"نمایندگان تبریز که از طریق باکو عازم تهران بودند، در طی چند روزی که در باکو توقف کردند، با کارگران ایرانی که در معادن نفت و موه سس‌های دیگر صنعتی کار می کردند، ملاقات نمودند و آن‌ها را به اتحاد و مبارزه علیه استبداد فراخواندند. ملا فضل‌علی آقا مولوی یکی از نمایندگان تبریز، در مسجد صابونچی خطاب به هزاران کارگر ایرانی چنین اظهار داشت "آذربایجان بی‌جان‌ها ما را به عنوان نماینده به مجلس ملی می فرستند، ما نیز حاکمان برکف می رویم علیه هر مخالفی مبارزه خواهیم کرد، شما نیز متحد شوید و از ما جانبداری نمائید. شما تنها با اتحاد است که خواهید توانست به هدف خود نائل آئید."

مردم تهران با شکوه هر چه تمامتر از نمایندگان آذربایجان استقبال کردند. در رابطه با این حادثه که هیچانی در تهران به وجود آورده بود، اوراقی در شهر انتشار یافت. حسن حلاج در اثر خود به نام "تاریخ نهضت ایران" در این مورد چنین می نویسد: "شوال ۱۳۲۴ هجری قمری ورود منتخبین آذر - بایجان از نظر تاریخی بی شباهت به ورود وکلای ماریسل (ژاکوبین‌ها) در انقلاب ۱۷۸۹ میلادی به پاریس نبود. چه‌همان‌طور که ژاکوبین‌ها و ژیروندون‌ها سبب توسعه انقلاب شدند، همین‌طور ورود وکلای آذربایجان باعث ازدیاد حرارت مرکزبان شده و دنباله انقلاب آرام را به حدال و خونریزی کشانیدند. و نهضت آزادی و قانون و عدالت خواهی بیش از همه جا در تبریز اثربخشیده بود."^{۲)}

(۱) احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران ص ۱۹۳ تا ۱۹۵

(۲) ت ۱۰، ابراهیموف - تاریخ احزاب سیاسی در ایران ص ۵۷

قبل از ورود وکلای آذربایجان به تهران مجلس شورای ملی با نمایندگان انتخابی تهران کارش را شروع کرده بود ولی بر اثر اعمال زور و کار شکنی های دربار و اعمال استبداد زیر فشار شدیدی قرار گرفته بود. لذا پیوستن نمایندگان مردم آذربایجان مجلس را بیش از پیش تقویت و آن ها را از تنگنای رها نید. بدین جهت هم مجلس و هم مردم انتظار ورود این انقلابیون را داشتند در این زمینه نیز در تاریخ مشروطه ایران چنین می خوانیم :

"اما در تهران ، امروز شور دیگری می بود. چنانکه گفتیم امروز نمایندگان هفتگانه به تهران می رسیدند. مردم دسته دسته به پیشوا می شتافتند و شور و شادی بسیار می نمودند. تهران یکی از روزهای کم مانندی به خود می دید. گذشته از عنوان نمایندگی نام آذربایجان این زمان ارجمند شمرده می شد. از آن سوی بی پروایی شاه به مجلس و جیرگی هایی که درباریان می نمودند به همه برخورد بود و مردم رسیدن نمایندگان هفتگانه را در این هنگام مایه فیروزی برای مجلس می شماردند. پیشه واران با سران خود تا بیرون دروازه برده ایستاده بودند و چون نمایندگان فرا رسیدند گاه و بگاهی نام مردم تهران زیر پای آنان سر رسیدند. حاجی صادق نامی از شادمانی یک دیوانگی از خود می نمود و آن اینکه دو پسر نورس خود را همراه آورده بود که زیر پای نمایندگان آذربایجان قربانی خواهم کرد. آقا میرزا فضلعلی چنین گفت : "ما می باید قربانی این نورسان باشیم. از ما گذشته و همه کوشش های ما از بهر اینان است".

مردم خواستار شدند که همه نمایندگان در یک جا نشیمن گیرند که کار دید آسان باشد. حاج محمد اسماعیل همراه به خانه خود خواند ولی فرصت دید بسیار کم بود...^(۱)

نمایندگان آذربایجان بعد از ورود به تهران و آغاز کار نمایندگی قدم های بس موثری در به ثمر رساندن نهال آزادی برداشتند که شرح تک تک آن ها در این مقال امکان پذیر نیست. برای اطلاع بیشتر باید به کتابهای نوشته شده درباره نهضت مشروطیت مراجعه کرد. ولی برای روشن شدن مطلب و اینکه پیوستن این مردان تاریخی به مجلس شورای ملی چه تغییرات و تحولاتی به وجود آورده بود و این برگزیدگان سرزمین قهرمانان چه گام های سرنوشت

(۱) احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران - ص ۲۱۷ - ۲۱۶

سازی در دوره اول مجلس شورای ملی برداشته اند یادآوری نمونه‌ای از اقدام‌های انقلابی و تاریخی آنان ضروری است.

از جمله شاهکارهای وکلای آذربایجان در نخستین دوره پارلمان تاریخ ایران محبور کردن محمدعلی شاه قاجار به صدور فرمانی بود که طبق آن فرمان رژیم ایران مشروطه اعلام می شد. در صورتی که پیش از صدور چنین فرمانی با این که مجلس برپا شده بود ولی درباریان مستبد هنوز هم رژیم ایران را مشروطه نمی دانستند. دکتر محمد اسماعیل رضوانی می نویسد:

" نمایندگان آذربایجان به محض ورود به تهران به دیدن مشیرالدوله صدراعظم رفتند و گفتند فرمانی که شاه به ملت داده است مشروطه است یا غیر آن؟ صدراعظم از پاسخ به این سؤال سرباز زد. مستشارالدوله ایستادگی کرد و گفت ما باید بدانیم مشروطه هستیم یا نه؟ مشیرالدوله سرانجام گفت نه. دولت به شما یک مجلس برای وضع قوانین داده است. مستشارالدوله گفت: پس دولت آب در گوش ما کرده است.

این نمایندگان بیدار دل حق داشتند چنین سئوالی بکنند. اگرخواهند گرامی دقت کرده باشد، متوجه شده است که با این همه سروصداها و انقلاب‌ها هنوز سخنی از مشروطه در میان نیست، در کلیه فرمان‌هایی که تاکنون صادر شده و در تمام سخنرانیهای رسمی و غیررسمی که تاکنون ایراد گردیده کلمه مشروطیت به کار نرفته است. مردم در آغاز کار عزل مسیو نوزارامی خواستند سپس قدمی جلوتر نهاده تقاضای تأسیس عدالتخانه نمودند، در آخر کار که دولتیان را به زانو درآوردند خواهان تأسیس دارالشوری و یا مجلس شورای ملی شدند، درحالی که مجلس شورای ملی معنایی محدودتر از معنای مشروطیت داشت و نمایندگان تبریزی خواستند رژیم مشروطیت را به معنای واقعی در کشور روان گردانند.

باری مستشارالدوله پس از آن که پاسخ صدراعظم را شنید، برخاسته گفت پس ما برویم و فریبکاری دولت را به گوش موکلین خود که در تلگرافخانه جمعند برسانیم. مشیرالدوله وحشت زده شد و به نمایندگان تبریز گفت خشمگین نشوید آنچه می خواهید بنویسید تا فردا به نظر شاه برسانم. نمایندگان خواسته‌های خود را به شرح ذیل نوشتند:

۱- شخص‌های یونی باید دستخطی برای اسکات عامه صادر نمایند که دولت ایران مشروطه تمامه است.

۱. عدد وزرای مسئول فعلا از ۸ عدد متجاوز نیست و هرگاه بعدها تشکیل یک وزارتخانه لازم گردد به امضای مجلس تشکیل داده خواهد شد.
- ۳ - از این به بعد از خازنه وزیر نباید معین و مقرر شود.
- ۴ - در هر ولایت و ایالات به اطلاع مجلس شورای ملی انجمن محلی برقرار باشد.
- ۵ وزرای افتخاری ابدان نباید باشند، یعنی اسم وزارت به جز بر ۸ وزیر مسئول در دایره دولت نباید برده شود.
- ۶ - عزل مسیو نوز و مسیو پریم و توقیف لاورس رئیس گمرکخانه تبریز فوری لازم است.
- ۷ - عزل شاعدا الملک.

عجب اینکه این تقاضاها به ابتکار خود نمایندگان تبریز از دولتی نشده، اینها همه خواسته‌های مردم تبریز بود که اجرای آن را از نمایندگان خود می‌خواستند.

شاه عزل مسیو نوز را پذیرفت اما متاسفانه به پذیرفتن مشروطیت و تاسیس انجمن‌های ایالتی و ولایتی تن در نداد، سایر تقاضاها اهمیتی نداشت. مردم تهران و تبریز چون بر حقیقت کار واقف شدند و با شاه را با مشروطیت مخالف یافتند با ردیگر سربزه‌شورش برداشتند. در تبریز نیز با زارها بسته شد و مردم در تلگرافخانه و اطراف آن جمع شدند، سرانجام محمد علی شاه در برابر فشار مردم تهران و تبریز قدرت مقاومت را از دست داده فرمان ذیل را صادر کرد:

جناب اشرف صدراعظم: سابق هم دستخط فرموده بودیم که نیات مقدسه ما در توجه به اجرای اصول قوانین اساسی که امضای آن را خودمان از شاهنشاه مرحومان را الله برهانه گرفتیم پیش از آنست که ملت بتوانند تصور کنند و این بدیهی است از همان روز که فرمان شاهنشاه مبروران را الله برهانه شرف صدور یافت و امر به تاسیس مجلس شورای ملی شد دولت ایران در عداد دول مشروطه صاحب کنسلیتوسیون به شمار می‌آید، منتهی ملاحظه‌ای که دولت داشته این بود که است که قوانین لازم برای انتظام وزارتخانه‌ها و دوایر حکومتی و مجالس بلدی مطابق شرع محمدی صلی الله علیه و آله نوشته آن وقت به موقع اجرا گذارده شود. عین این دستخط ما را برای جنابان مستطابان حجج اسلام سلمهم الله تعالی و مجلس شورای ملی ابلاغ نمائید. ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷

به این صورت به همت نمایندگان بیدار دل تبریز آخرین گام در راه تکمیل رژیم مشروطیت برداشته شد و در حقیقت از تاریخ ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۷ است

که ایران صاحب حکومت مشروطه گردید و اگر فرمان ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴
فرمان مشروطیت تلقی شده و ما هم در این کتاب آن را به فرمان مشروطیت
تعبیر کرده ایم، یک نوع مسامحه ای است که انجام یافته و یا یک اغماضی است
که صورت گرفته است^(۱)

در آغاز گفتار از زنده یاد حاج میرزا ابراهیم آقاصا نامی برده شد،
چون این شخصیت عالیقدر و شهید راه حریت بعد از فداکاری های زیاد خان
عزیزش را در راه این ملت و برای خوشبخت زیستن نسل های آینده در طبق
اخلاص نثار فرزندانش کرده است ولی متأسفانه تاکنون گمنام مانده و به
قول نویسنده کتاب (آذرباجانان آذربایجان) :

"این مرد که سرسلسله شهدای دوره انقلاب مشروطه محسوب می شود شایسته
این همه فراموشی نیست" لازم است که مقاله را با مختصر شرح حال آن روانشاد
به پایان بریم تا شاید بایاد کردن نام آن بزرگان و تجلیل از خاطره فرا-
موش نشدنیشان دینی از دیون مانیز نسبت به آن پدران ایثارگر مـان
ادا شود :

میرزا ابراهیم فرزند حاج شیخ علی که یکی از روحانیون روشنفکرو
مرجع تقلید تبریز بود، پسر حاج محمد امین در سال ۱۲۹۳ هـ.ق در شهر تبریز
پا به عرصه هستی نهاد. پایه تحصیلاتش در زادگاه خویش گذاشته شد و پس از
چندی علاوه بر علوم دینی در علوم جدید از قبیل طب، فیزیک و شیمی مها-
رتی کسب نموده و کتابی در مورد شیمی از ترکی به فارسی ترجمه کرد. این
مرد کاردان درنگین تراشی، ساخت زنگ اخبار و بعضی از صنایع ظریفه
تخصص داشته و همچنین در سواری و تیراندازی از همگان گوی سبقت می ربود.
علاوه بر این در نظم و نثر فارسی و عربی نیز استعداد درخور توجهی از خود نشان
داده و "اسیر" تخلص می کرده است. و به خاطر همین ابراز لیاقت ها بود که
در دوران نهضت مشروطه مدیریت "انجمن غیرت" که میرزا ابراهیم خان
منشی زاده از اعضای مفید آن انجمن بود به عهده وی گذاشته شد.

در سال ۱۳۲۴ هـ.ق که فرمان مشروطیت (حق حاکمیت ملی) از طرف مظفر
الدین شاه قاجار سلطان بی قدرت خوش نیت صادر شد میرزا ابراهیم به سابقه
فهم و دانش و نظریه گوش ها ئی که در حد خود در گرفتن مشروطه مبذول داشته بود
به نمایندگی مردم تبریز در دوره نخست مجلس شورای ملی انتخاب گردید...

(۱) دکتر محمد اسماعیل رضوانی - پیشین ص ۱۴۴ - ۱۳۹

در سال ۱۳۲۶ هـ.ق که محمدعلی شاه بیگانه پرست مجلس شورای ملی را که با هزاران شوروا می‌دبیرپا شده بود هدف توپ‌های تزاری قرار داده و بگرو ببندهای دل‌بخوایی و کشت و کشتارهای فجیعانه شروع گردید، گویا میرزا ابراهیم جزو کسانی بوده که شاه با اصرار و پافشاری دستگیری آنان را می‌خواسته است. میرزا ابراهیم که راهی جزم‌تواری شدن نداشته است، به همراه هی‌عده‌ای از نمایندگان و دو قطب‌دائرة انقلاب ایران "سید محمد طباطبائی و" سید عبدالله بهبهانی "به پارک "میرزا محسن خان امین الدوله" (پسر میرزا علی خان امین الدوله) پناه می‌برند تا چاره‌ای اندیشند. اما ظاهراً امین الدوله خوش‌غیرت با زدن تلفنی به قزاقخانه از بد حادثه به پناه آمدگانش رالو می‌دهد. به هر حال در گرما گرم این ترس و سرگردانی بود که ناگهان در پارک را می‌کوبند و همین که گشوده می‌شود، دسته انبوهی از سرباز و نوکر و جلودار و مردم او با شمشیر و کمر و میز و نندوبایا هوار و اشتلم روبه‌سوی پناه‌ندگان می‌آورند. کسانی که تفنگ یا ششلول همراه داشته‌شلیک می‌نمایند تا از نهیب جمعیت بکاهند ولی آن قوم جرار به یک بار بر سر آقایان طباطبائی، بهبهانی و امام جمعه خویی هجوم آورده و شروع به کتک‌کاری می‌کنند و ایشان را آن قدر می‌زنند که دستار از سرشان فرو افتاده و لباس‌هایشان تکه‌پاره می‌شود، یکی از این رو سیلی یا مشت یا قنداق تفنگ می‌زده و آن یکی فرصت نداده از آن رومشت یا سیلی می‌خواه با نیده است. درهمه این آسیب‌ها تنها سخنی که از زبان اینان به‌ویژه سید محمد طباطبائی بیرون آمده جمله (لا اله الا الله) بوده است و بس. پس از آن که از زدن سیرمی شوند، به‌کندن ریش‌ها می‌پردازند. دسته دسته موها را می‌کنند و دور می‌اندازند. در این میان کسانی را هم با شوشکه یا ابزار دیگری زخمی ساخته و خون از سرو گردنشان روان می‌سازند. در این هنگامه قهرمان داستان ما میرزا ابراهیم به‌ستوه می‌آید و با خشم و غضب به مزدوران امر می‌کند که تا از پارک بیرون روند، ولی هنوز کلامش تمام نشده بود که مهاجمین به طرف وی شلیک می‌کنند و آن پیکره شجاعت و جانبازی را نقش بر زمین می‌سازند و او در دم جان می‌سپارد و به‌قولی چون او تفنگ در دست داشته، قزاقان در آغاز آمدن نخست او را کشته‌اند.

میرزا ابراهیم آقا صبا با وصفی که گذشت در سال ۱۳۲۶ هـ.ق جان در سر آزادی ایران و ایرانی گذاشت و وی را پس از غسل و کفن در گورستان "سر قبر آقا" به خاک سپردند. (گویا جسد وی را محمدعلی صفوت با هزاران

مکافات از مزدوران گرفته بود) خبر گذشته شدن وی را چند ماه از ما در مصیبت دیده‌اش پنهان داشته و حتی گاهی از سوی او نامه‌ای جعل کرده و پیش ما درش می‌خوانند. تا روزی که میرزا حسین واعظ در مسجد "میرزا مهدی قاری" در آشنا وعظ خود غافل از اینکه مادر فقیدنا مبرده در پس پرده نشسته و گوش می‌دهد از نامردی و دورویی مرتجعان نکوهش و از گذشته شدن آن فقیدتاسف می‌کند، یک دفعه از میان پردگیان صدای آن بانوبلند می‌شود که "ای وای او غلوم‌ای وای" و آن گاه از ناله و فریاد آن بیچاره مادر محشری برپا می‌گردد. پس از فتوح تهران (۱۳۲۷ ه.ق) آزادخواهان با تجلیل بسیار جسد وی را از آنجا آورده و در گورستان "سرچشمه" به خاک می‌سپارند و در موقع احداث خیابانهای تهران به "ابن بابویه" حمل می‌کنند و در آنجا دفن می‌کنند.^۱

دربین اسامی نمایندگان نام میرهاشم ده‌وه‌جی نیز دیده می‌شود. این شخص که از عاملان سرسپرده دربار بود و برای خفه کردن آزادی توطئه‌های زیادی کرده و در برابر احرار موانع بسیاری ایجاد نمود، درباره علت انتخاب شدنش صادق مستشارالدوله چنین می‌نویسد:

"در رشت شنیده شد که پس از حرکت ما از تبریز وکلای انجمن ملی محض استخلاص خود از حرکات مستبدانه سیدهاشم که خود را سر حلقه حکومت کیهف مایشائی نموده بود به صلاح دید علمائی که ظاهراً موافق و باطنا مخالف مشروطیت بودند مشارالیه را به عنوان نماینده دوازدهم چایاری به تهران فرستادند. از رشت به تبریز نوشتیم که این انتخاب موجب توهین ماست، اگر نقض نشود همگی رسماً استعفا خواهیم کرد. این پروتست منطقی تا شیر عاجل بخشید و سیدهاشم بدون این که با ما ملاقات نماید فردای ورود ما علی الصباح طرف تبریز حرکت کرد."^۲

(۱) مهدی اکبری حامد - آذربایجان آذربایجان ص ۶۹ - ۶۴

(۲) صادق مستشارالدوله - پیشین - ص ۲۶

کتاب مقایسته اللفتین تألیف دکتر جواد هیشت از چاپ خارج شد

در این کتاب زبانهای فارسی و ترکی بطور مقایسه‌ای بررسی شده و ضمن توضیح ویژگیهای زبان ترکی و مقایسه آنها با فارسی غنای ترکی بطور اختصار شرح داده شده است.

در آخر کتاب فهرست ۱۷۵۰ لغت ترکی آذری داده شده که برای آنها لغت مستقلی در فارسی نیست. ناچار در اغلب این موارد لغات عربی و یا کلمات مرکب بکار رفته است و تعداد قابل توجهی هم لغات ترکی عیناً و یا با دگرگونیهای کمابیش در شکل تلفظ آنها در فارسی بکار می‌رود.

تشکر

در دو ماه گذشته نامه‌های تبریک و تهنیت زیادی بمناسبت انتخاب اینجانب به عضویت آکادمی جراحی پاریس به دفتر مجله «وارلیق» رسیده که بعضی از آنها دارای آدرس فرستاده هم نمی‌باشد. بدینوسیله از لطف و محبت یکایک دوستان و خوانندگان گرامی تشکر و سپاسگزاری نموده و توفیق و سلامت آنانرا از درگاه ایزد متعال خواستارم.

دکتر جواد هیشت

توجه

۱- از مشترکین محترم تقاضا دارد وجه آبونمان یکساله (یکهزار ریال) را در نزدیکترین شعبه هریک از بانکها بحساب شماره ۲۱۶۳ بانک ملی ایران (شعبه داریوش خیابان بهار) واریز و رسید آنرا بضمیمه نشانی خود بآدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله برای آنها وقفه‌ای روی ندهد.

۲- شماره‌های گذشته مجله وارلیق را می‌توانید از دفتر مجله تهیه نمایید.

۳- جلد اول تاریخ ادبیات آذربایجان از قرن ۱۳ تا آخر قرن ۱۹ میلادی تحت عنوان «آذربایجان ادبیات تاریخی» از چاپ خارج شد همشهریه‌ای علاقمند میتواند از انتشارات فرزانه و یا انتشارات دنیا مقابل دانشگاه خریداری و یا با پرداخت ۳۰۰ ریال توسط آدرس بانکی مجله ارسال رسید آن بدفترمجله یک جلد از این کتاب را تهیه نمایند.

۴- آذربایجان ادبیات تاریخی نین ۲۵- نجی عصر فصلینی یازماقلا مشغول اولدو. غوموز اوچون بو عصرده کی یوردوموز آذربایجانین شاعرو یازیچیلاری نین ترجمه‌ی حال و اثرلرینه احتیاجیمیز واردیر. بوتون شاعرو یازیچی و آنادیلی ادبیاتیله مار اقلانان همشهریلر- یمیزدن بو باره‌ده بیزه یاردیمچی اولماقلا رینی و اؤز ترجمه‌ی حال و اثرلریندن نمونه لرله برابر تانیدیقلا ری دیگر شاعر لریمیزین ده ترجمه‌ی حال و اثرلریندن نمونه لر گؤنדרمه لرینی خواهش ائدیریک «وارلیق».

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی و هنری

(به زبانهای فارسی و ترکی)

تحت نظر هیئت تحریریه

صاحب امتیاز و مدیر: دکتر جواد هیئت

محل اداره: تهران، خیابان ولی عصر، کوچه پیدی شماره ۱۷

تلفن } ۶۳۵۱۱۷
 } ۷۶۱۸۳۶

چاپ کاویان - میدان بهارستان

قیمت ۱۵۰ ریال